

sinematek.tv

Dizgi - baskı - tertip: Emek Matbaacılık ve İlançılık
Tel. : 526 24 86

İlk Türk Sinemacılarından
CEMİL FİLMER

HATIRALAR
Türk Sinemasında 65 Yıl

*Bu kitabı eşim Sabahat, oğullarım
Metin ve İlham, kızım Füsun ile
torunlarıma armağan ediyorum.*

İstanbul - 1984

Bilkent University
Library

PN
1998.3
•F55
2476
1984

182466

ÖNSÖZ

Yaşlanan her insanın içinde bir hatırat yazma hevesi vardır. Bu bir yerde kendi başından geçen olayların kendisi için çok önemli olması kadar, ömrün son demlerinde gösterilecek bir varlık belirtisidir.

Ben, geçip giden şunca yıllık hayatıma dönüp baktığımda «yazmaya değer olan ne var» diye kendi kendime sormuşumdur.

Türk sinema dünyasının yaşayan en eski temsilcilerinden biriyim. Belki de tek kaldım. Ömrümün altmış beş yılı sinema ile iç içe geçti. İlk konulu Türk filmini çekenlerden biriyim.

Hayatımın sadece sinema ile ilgili yönleri dahi bana bu hatıratın yazılmasını gerekli kılacak zenginlikte göründü.

Ayrıca bir asker ailesinin, asker evladı olarak yaşadığım tarihi olaylar vardı. Bunlar da Türk tarihine ışık tutabilirdi. Özellikle meşhur Sultanahmet Mitingi'nde Halide Edib Adıvar'ın nutkunu filme çekmiş olmam, tarihle - sinemayı birleştiriyordu. Mustafa Kemal Atatürk ile defalarca görüşmüş olmam, ona özel olarak çektiğim filimleri göstermem hatıratımın tarihi cephesine kıymet kazandırmaktadır. Bunun gibi Enver Pa-

CEMİL FİLMER

şa, Sultan Reşad ve daha birçok tarihi şahsiyet ile münasebetlerim olmuştur.

Uzun bir ömür sürdüm. Her zaman benimsediğim ilkelere sadık kaldım, düzenli yaşadım, çok çalıştım. Düstur edindiğim prensipler sayesinde çok kötü durumlardan fevkalade başarılarla ulaştım. Hayatımın seyri içinde bu başarıların nelere mal olduğunu hatıratımı okuyanlar göreceklerdir.

Buradan da yeni nesillere bir ibret çıkarılabileceğini düşünüyorum. Hatıratımın vücut bulmasında desteğini gördüğüm büyük rejisör, iyi insan Metin Erksan'a ve yazım sırasında bana yardımcı olan hikâyeci Mustafa Kutlu'ya teşekkür ederim.

Cemil Filmer

AİLEM

Babam Sultan Abdülhamid'in Süvari Muhafız Alay Komutanı Ahmet Şükrü Bey'dir. Dedem İstanbul'da Fatih'te en büyük kıraathâne'nin sahibi olan Mehmed Efendi'dir. Dedemi hiç görmedim. Ben doğmadan vefat etmiş kendileri. Fakat babamın annesini gördüm. Kendisi 80 yaşlarında falandı. O yaşlarda dahi çok çalışın, zemin tahtalarını ova ova parlatan, namazında niyazında çok temiz, bir kadındı. Kendisi Fatih'te amcamla beraber otururdu. Bayramdan bayrama ziyaretine giderdik. O zamanların bayram yeri Fatih Camii'nin avlusu idi, bütün çocuklar oraya giderdi, götürülürdü.

Amcam Hacı Burhan Efendi Zindankapısı'nda ip, halat satıcısı idi. Ninem amcamla birlikte oturur, biz onu çok seyrek görürdük. Amcamın Kapalıçarşı'nın Çakmakçılar kapısında bir de dükkanı vardı. İstanbul'un ve belki de Türkiye'nin o yıllarda en meşhur örücüsü idi. Aynı zamanda Beylerbeyi'nde bir köşkle yalısı da bulunuyordu.

Babam amcama nazaran daha modern bir zat olup Şişli tarafında, amcam Burhan Efendi o zamanların muhafazakâr zevatının oturduğu Fatih'te yerleşmişti. Babamın Burhan amcamdan başka bir de kızkardeşi

vardı ki, o da Fatih tarafında otururdu. Kocasını Kapalıçarşı'da dükkânı vardı.

Babamın on iki çocuğu olmuştur. Beş kez evlenmiştir. Ben en son erkek çocuk olduğum için ailemizin yaşlılarına pek yetişemedim. Annem babamın üçüncü hanımıdır. Ana baba bir üç kardeşlik biz.

Ağabeyim Ziya Nişantaş'tır. O yıllarda soyadı olmadığı için doğum yeri veya oturulan muhit ile isimlerin bir arada anılması gelenektir. Ziya ağabeyim benden dört yaş büyüktür. Bir de benden iki yaş küçük Şükriye isminde bir kızkardeşim vardır.

Biz yedi göbek İstanbulluyuz. Dedelerim hep İstanbul'da bulunmuş ve buradan zorunlu sebepler dışında ayrılmamışlardır. Babam da İstanbul doğumludur. Babam alaydan yetişerek II. Abdülhamid'in Muhafız Alay Komutanlığı'na kadar yükselmiştir.

Kendisi uzun boylu, beyaz tenli, gayet yakışıklı idi. Musiki ile ilgisi fazlaydı. Beş yaşlarında falan olmalıydım, hatırlarım, geceleri arkadaşları, subaylar, paşalar gelir Şişli'deki evimizin alt kat salonunda toplanırlar, çalıp söylerler, eğlenirlerdi. Biz yukardan ortaya çıkmaya çekinerek onları seyrederdik. Babamın sesi de çok güzelmiş, kendisine rica ederek okumasını sağlamaya çalışırlardı. Besteleri vardı. Beş türlü çalgı çalardı. Babamın şarkılarını bir deftere kaydetmiştim. İleride anlatacağım. Kudüs bombardımanı sırasında düşen bir bomba pek çok şahsi eşyama birlikte bu defterin de zayi olmasına sebep olmuştur. Üzülerek hatırlıyorum.

Annem Fatma Hidayet Hanım İstanbul'un Şişli semtindedir. Uzun boylu, buğday benizli, güzel bir kadındı. Biz onun terbiyesi altında yetiştik. Çünkü babam

HATIRALAR

halim selim, yumuşak huylu bir adamdı, bize pek karışmazdı. Evin otoritesini nerdeyse annem temsil ediyordu. Kardeşlerim arasındaki münasebetleri, evin nizamını, işleyişini hep o yürütürdü. Daha sonraki yıllarda, sanırım on yaşlarında falandım, Kanlıca'da oturuyorduk. Rüşdiye'ye devam ediyordum, babam bilemediğim sebeplerden dolayı annemi boşadı.

ŞİŞLİDEKİ EV

Ben Şişli'de, şimdiki Şişli Camii'nin karşısına düşen yerde, Hanımeli sokağında, Filizi yeşil boyalı, beş katlı bir konakta doğdum. Sene: 1895. Bu konak büyük bir bahçe içinde kurulmuştu. Babam burayı arşını bir kuruştan almış. Bahçesinde her türlü meyve vardı, çiçeklerle doluydu. Sürü ile kazlar, ördekler, tavuklar, koyunlar vardı.

O yıllarda Şişli'de ancak her ikiyüz metrede, belki de daha seyrek evler, konaklar vardı. Giriş katı mermer döşeli idi. Annem anlatır, daha ben doğmadan beş yıl evvel, İstanbul'da büyük bir zelzele olmuş ve annemin anlattığına göre bu mermerler denizin dalgaları gibi kalkıp inmiş. Serin bir taşlıktı burası, yanında selâmlık odası vardı. Babamın misafirleri burada ağırlanır, ekseriya toplanır, içerlerdi. İkinci katta yine büyük bir salon vardı. Üç ve dördüncü katlarda yatak odaları vardı. Beşinci kat ise çatı katı olup, kullanılmış eşyalar dururdu. Bir bölümü de kiler idi. Babam üç ayda bir maaş alır, maaşı alınca da çuvallarla mercimek, şeker, fasulye gibi erzâkı toptan alır, buraya yerleşti-

rirlerdi. Bir de reçel kavanozlarının sıralandığı rafı hatırlıyorum. Çünkü birine ulaşmaya çalışırken başımdan aşağı devirmiştım.

Selamlığın üzerindeki katta büyük bir soba vardı. Bütün kış onun başında geçirdi. Kalabalık bir aile idik. Çocukların pek çoğu mektepte leyli okurlar, tatil zamanları gelirlerdi. Evde çocuk olarak ben ve kızkardeşim Şükriye bulunur ve kurşun askerlerimizle, oyuncaklarımızla sobanın başında oynardık.

Ailenin ekseri fertleri subaydı. Ben de tâ küçük yaşlarımdan itibaren bir asker evladı olarak yetiştim. Oyuncaklarıma varıncaya kadar etrafımda teneffüs ettiğim hava askerlikti. Askerlik iliklerime kadar işlemiştir.

O yıllarda İstanbul'da çok kış olurdu. Altı ay sürerdi. Biz bu altı ayın üç ayını dışarı çıkmadan evde geçirirdik. Şişli Camii'nin bulunduğu yere kadar kurt sürülürü inerdi. Şişli Camii'nin bulunduğu yerde bir Süvari karakolu vardı. Kurtlar indikleri zaman bu karakoldaki askerler, onlara ateş ederek kovalarlardı.

Ekmeğimizi bahçede bulunan bir fırında yapardık.

Evimizin hizmetini gören bir kaç genç köylü kızı vardı. Bunları küçük yaşta babam alır, evimizde kalırlar, sonra on sekiz yirmi yaşlarına falan gelince evlendirirdi. Onlardan başka altı asker de, diğer işlerimizi görürlerdi. O yıllarda askerlik altı sene idi. Bunlar köylerinden gelirler, bizim evde altı yıl kalırlar, İstanbul'a alışırlar, babam da kızlardan biri ile evlendirir, ev bark sahibi olurlardı.

Yanımızda Bedirhânilerin kâgir konağı vardı. Bunların memleketlerinde hasımları vardı. Bir gün hiç unutmam, bizim konağın önünde bunlar hasımları ile vu-

HATIRALAR

ruştular. Hendeklerin içinde birbirlerine ateş ediyorlardı. Biz evimizin pencerelerinden bu müsademeyi bir zaman seyrettik. Bu Bedirhâniler'den başka bizim yeşil konağın çevresinde hatırladığım bir bina, bir aile yok. Tâ hürriyet tepesine kadar ağaçlıklar vardı. Hürriyet Tepesine varmadan, Ermeni Mezarlığı'nın karşısında bir «Kabagöt Gazinosu» vardı ki, hep kabadayların yatağı idi. Oralar o zamanlar dağ başı sayılır, tehlikeli yerlerdi.

Annem çok hayırseverdi. Sık sık aşüre kaynatır, uzak mahallelerin fakirlerine, komşularımıza dağıtırdı. Her sene üç dört kurban keser, bunları da dağıtırdık. Babamın üç ayda bir aldığı maaş —ki bu bazan dört ayda bir alınırdı— fazla olmamakla beraber aileyi gül gibi geçindirmeye yetiyordu. Babam muktesit bir adamdı. Biriktirdiği para ile evimizin yanına iki ev daha yapmıştı.

Babamın ilk hanımından olan bir Hilmi ağabeyim vardı. Ben küçükken, dört beş yaşlarında iken, o sanıyorum Harbiye Mektebi'nde idi. Yakışıklı, erkek güzeli bir adamdı. Annesi Çerkez imiş. Gelir çamaşır falan değişir, giderdi. Aramızda yirmi yaş falan olmalıydı. Mektebi bitirince kura ile İskodra'ya bölük kumandanı olarak tayin edildi.

Orada İskodra Posta Müdürü ile tanışıyorlar. Bu Posta Müdürü'nün kızı Hilmi ağabeyime âşık oluyor. Babası bir gün kahvede otururken, ağabeyim de yanında, çekiyor tabancasını, oradan geçen bir horozu kafasından vuruyor. Ağabeyim şaşkın. Böyle bakarken Posta Müdürü ona:

— Hilmi Bey gördüğün gibi biz attığımızı böyle vururuz.

Kızım ile evlenmeni istiyorum. Ya râzı olursun veya... Bir emri vaki karşısında kalan ağabeyim, mecburen yüzünü dahi görmediği bir Arnavut kızı ile evleniyor. Lakin bu evlilik kızın ilk doğumunda vefâtı ile son buldu. Daha sonra annem saraya giderek Peyker isimli bir kız aldı. Alıp eve getirdi. Niyeti Hilmi ağabeyim ile evlendirmektir. Peyker Hanım sarayda aldığı terbiyeyi bize nakledirdi. Yüz nasıl yıkanacak, saç nasıl taranacak falan. Ut çalan, çok güzel bir kızdı. Annem daha sonra Peyker hanımı alıp Selanîge götürdü. Orada Hilmi ağabeyim ile buluşturarak evlendirdi. Uzun yıllar ağabeyim Rumeli'nde, İşkodra'da kaldı. En nihayet «Hareket Ordusu» ile birlikte İstanbul'a döndü.

Babamın Kasımpaşa'lı hanımından olma bir ağabeyim daha vardı. Tefîk Kasımpaşa. Tıbbiye mezunu olan bu ağabeyimle ancak on yaşlarında tanıştım. İleride yeri geldiğinde kendisinden bahsedeceğim.

Çocukluğumun bu yıllarında öz ağabeyim Ziya'yı pek hatırlayamıyorum. Çünkü mektepten gelir, odasına kapanır, sabahlara kadar çalışırdı. Bütün mekteplerini birincilikle bitirmiş olan ağabeyim Ziya'yı daha sonraki yıllarda tanıdım, onunla olan alâkam kuvvetlendi. Beni o yetiştirmiştir diyebilirim. Yeri geldikçe kendisinden bahsedeceğim.

Kızkardeşim Şükriye ise hayatımın en değerli varlığı, en ayrılmaz parçası idi. Birbirimizi çok severdik. Bütün çocukluğumuz, hattâ ilk gençlik yıllarımız birlikte geçti. Evlenip çocuk sahibi olduktan, kocasından ayrıldıktan sonraki yıllarında, yeniden evlendiğinde hep il-gimiz devam etmiştir. Birbirimize o kadar yakın olduk ki, hayatımda mahrem kalan bazı olayları bile ona an-

HATIRALAR

latmaktan çekinmezdim. Beni dinler, halimden anlar, duygularıma iştirak ederdi.

Babam Cuma Selâmlığına Yıldız'a giderdi. O yaşlarda hatırlıyorum, bir gün Yıldız tarafından büyük bir patlama duyuldu. Öyle ki, bizim Şişli tarafında olan evlerin camları da inmişti. Meğer o gün, Abdülhamid'e meşhur suikast hadisesi vukubulmuş. Babam'da o sırada askerlerin yanında imiş, pek tabii kendisi de tesir altında kalmıştı. Bir kaç gün evde kaldı. İstirahat etti. Biz babamın görevi icabı olsa gerek, bazı yıllar Gümüşsuyu'nda kira ile ahşap bir eve gelir ve orada kalırdık. Esasen babam da her yıl yer değiştirirdi. O kadar fazla yer ve ev değiştirdik ki...

İşte bu Gümüşsuyu'ndaki evde oturduğumuz yıllardan birinde, aşağıdaki mahallede bir yangın çıktı. Evler hep ahşap olduğundan o yıllarda İstanbul'da çıkan bir yangın süratle yayılır, koca koca mahalleler bir iki gecede yanıp giderdi. Biz de yangın başlayınca telaşa kapılmışız. Bütün ev halkı dışarıya fırlamış, askerler gelmişler. Haminnem de bizde bulunuyor. Bir ara elinde bir maşa ile sacayağını gördüm. Dehşetten fırlamış gözleri ile bana yaklaşarak:

— Bak Cemil neleri kurtardım, demişti.

İhtiyar kadın, telaşla ne yapacağını şaşırılmıştı besbelli. Bu yangın hadisesi çocukluk yıllarımda beni dehşete düşüren olaylardan biri olmuştur.

MEKTEBE BAŞLIYORUM

Şişli'ye en yakın ilk mektep, Mecidiyeköy'de Cami ya-

nında tek odadan ibaret olan bir bina idi. Mecidiyeköy o yıllarda dut bahçeleri ve çilek tarlaları ile kaplı idi. Camiden dereye doğru birkaç ev vardı. Öyle ki, mektebin talebesi de on kişi kadardı. Hoca yüksekçe bir yerde oturur, biz karşısında halka olarak yerde oturur ve dersimizi okurduk. Arada bir dersini bilmeyen veya uyuklayan arkadaşına, hoca elindeki sopa ile dokunur, onu ikaz ederdi. Öğle olunca, tâ Yıldız Sarayı'ndan eşek yükü ile bizlere fodla (taze pide) gelir, onu yerdik.

İlk sene ben mektebe çok zor gittim. Beş yaşında falandım. Evden ayrılmak istemiyor, ağlıyor, bas bas bağıryordum. Beni bir askere teslim etmişlerdi. Zavallı, kucağında beni mektebe kadar taşıyacaktı. Ter ter tepinerek, tırnaklarımla askerin yüzünü çizerek direniyor, gitmek istemiyordum. Ancak annem geldi ve beni azarladı, ondan korkardık, her dediğini yapmaya alışmıştık. Ben böylece, askerin kucağında mektebe gitmeye başladım. Beni mektebe bırakır ve saati gelince yine gelip alırdı.

İkinci yıl bana kırmızı kadife semerli bir eşek alındı. Daha önce temas ettiğim gibi, babamın arkadaşları bizde toplandıkları zaman içer, eğlenirlerdi. Bazan beni de yanlarına çağırır, takılırlardı. Biri masanın üzerine bir altın koyar:

— Cemil oğlum, şuradan bir kadeh rakı iç, altın senin, derdi.

Ben mütereddit yüzlerine bakınırken, gülüşür; «Hadi, iç, iç!» diye kahkahalar atarlardı. Sonra bu toplantılardan birinde sanıyorum, benim kış günleri mektebe daha rahat gitmem için bir eşek alınması kararlaştırıldı.

HATIRALAR

Karlı, tipili havalarda, yanımda bana bakan, götürüp getiren askerle birlikte eşeğin üzerinde mektebe giderdim. Sevimli bir hayvandı, onu çok sevmişim.

Bir gün yolda giderken birden durdu. Karlı bir kış günü idi. Kulaklarını dikti. Bir adım atmıyor. Zavallı asker eşeği yürütmek için elinden geleni yapıyordu ama nâfile, eşek bir adım atmıyordu. Sonunda bir köy çocuğu olan asker:

— Bu eşek kurt kokusu aldı herhalde, dedi. Bunun için yürümüyor.

Eşeği geri çevirdi. Eşek bu sefer dört nala koşmaya başladı. Tam şimdiki Rum Mezarlığı'nın kapısının önünde idik. Oradan koşmaya başlayan eşeğin üzerinde kendimi zor tutuyordum, sonunda yuvarlandım. Ancak ayağım üzengiye takılmıştı. Sürüklenmeye başladım ve eve kadar öylece sürüklenerek geldim. Eşek evin önüne gelince durdu. Kalktım eve yürüdüm, ama bana olanlar olmuştu.

TEŞVİKİYE VALDE SULTAN TAŞ MEKTEBİ

Şimdiki Teşvikiye Camii'nin arkalarında bir yere düşen bu mektep, metin bir bina idi. Ben Mektebe gidiyorum derken, yine ilk mektepteki gibi yere oturacağımızı, eli değnekli hocanın, zaman zaman kulaklarımıza sopa ile vurarak bizi uyaracağını falan düşünürken, modern bir okul ile karşılaşmıştım. Sıra ve sandalyeler vardı.

Baba ve annemin boyları uzun olduğu için yedi yaşında olmama rağmen, bu mektebe giderken bayağı iri

bir çocuk olmuştum. On yaşlarında gösteriyordum. Artık benimle birlikte mektebe gelen asker de gelmiyordu, yalnız gidiyordum. Her gün sefertası ile cüzümü alır giderdim. Bu mektebe bir sene devam ettim. Bir seferinde geç kaldığım için hocadan yediğim bir kızılık çubuğunu unutmam, o günden sonra bir daha geç kalmadım.

Şişli'ye dönerken kestirme olsun diye Şair Nigâr sokağından geçerdim. Bir gün, oralarda bir evden bir köpeğin saldırısına uğradım. Köpek beni fazla hırpalamadı, ama evde kıyamet kopmuştu. Derhal bir asker koş-turdular. Köpeği buldurdular, üzerinden iki kıl aldır-dılar ve evde bu kıllarla bana güzel bir tütsü yaptılar. O yıllarda âdet bu idi.

Babam Süvari Muhafız Alay Komutanı olduğu için her Cuma selâmlığa gidildiğinde Yıldız Sarayı'nın etrafını kuşatırdı, muhafızlarla kordon altına alırdı. Selamlık resmi bitip, padişah namazdan çıktıktan sonra saraya girer, Babam'da daha sonra beni elimden tutarak ha-rem tarafına götürürdü. Haremde beni çok severler, şakalaşırlardı.

Sultan Hamid'i hatırlıyorum. Daima iki eli redingotu-nun ceplerinde, hafifce öne eğik gezerdi. Güya iki ce-binde de tabanca taşımış. Ciddi tavırlı idi, hiç güldü-ğünü görmedim.

Bir seferinde, beni elimden tutarak marangozhânesine götürmüştü. Büyük bir salondu, âletler falan vardı. Marangozhâne de yalnızdık. Sultan Hamit bir sandal küreği üzerinde çalışıyordu. Bir süre rende ile çalış-tı, sonra elindeki parçayı zımparaladı. Ben etrafta do-laşıyordum. Şöyle bir yarım saat falan kaldım.

HATIRALAR

Sekiz yaşında iken babamın, Şişli'deki evimiz merkez olarak kalması, buna mukabil her sene bir ev tutması, muhit değiştirme huyu yüzünden Rumelihisarı'nda bir eve taşındık. Yazlığına tuttuğumuz, kocaman meyve bahçeli ahşap bir evdi burası. O yıl iskele yanında tek odadan ibaret bir mektepte okudum. Daha sonra, babam, bu sefer aşağıda kıyıda deniz üzerindeki yalılarından birini tuttu. Altı ay sonra o eve yerleştik. Öyle ki, deniz evin altına kadar giriyordu. Bir odasında döşemedeki kapağı kaldırıncaya hemen salladığımız oltalar ile odanın içinden balık tutabiliyorduk. Babamın balık merakı çok fazla idi, bu balık merakı babamdan bana da geçmiştir. Balık uğruna babamla beraber başımızdan çok işler geçmiştir.

Âşiyanın yakınlarında Eczacı Hasan Bey'in kırmızı konağı vardı. Bu Hasan Bey'in ilk defa limon kolonyası imal ettiğini hatırlıyorum. Bu konak daha sonraki yıllarda yıkıldı.

Ertesi yıl babam Kanlıca ile Çubuklu arasında bir yalı tuttu. Tenha bir yer idi. Yan yana üç yalıdan başka ev yoktu. Kanlıca'da üçüncü sınıfa okumaya başladım. Mektep, iskeledeki Kanlıca Camii'sinin avlusunda iki katlı ahşap bir bina idi. Kız erkek karışık okuyorduk. Kırk elli arasında talebe vardı. Talebenin ekserisi fakara çocuklarıydı. İçlerinde benimle birlikte iki kişi daha hali vakti yerinde ailelerin çocuklarıydı. Biri Cevat, sonradan banka müdürü oldu. Mektepte Kur'an-ı Kerim okuyorduk ezberliyorduk. İki gurup talebe vardı. Biri «ilahiciler» ki, on kişiydiler ve aralarında ben de vardım. Öbürleri «âminciler» yirmi kişiydi. Bebek'te mektep olmadığından, o taraftan bu okula yeni gelen

bir talebe olduğu zaman, bizi bir pazar kayığına alırlar, Bebeğe gider oradan yeni öğrenciyi alırdık. Bu mektebe yeni başlama bir merasimle olurdu ki, buna «âmin alayı» denirdi. Yeni elbiseler giydirilmiş, süslenmiş çocuğu ailesi bize teslim eder, çocuğu yanımıza alırdık. Yolda ilahiler okurduk, âminciler âmin çekerdilerdi. Mektebe vardığımızda yakındaki Yağcı Şefik Bey'in konağından da birkaç tepsi baklava gelir çocuklara dağılırdı.

Kanlıca her nedense bana mektep hayatımda bir isim bağısladı. Rüşdiye'de, Kuleli'de, askerlik hayatımda beni hep «Cemil Kanlıca» diye çağırmişlardır. Kanlıcada bütün boğazın kürek şampiyonu Selahattin'i hatırlıyorum. On mil yapan vapurların etrafında sandalı ile dönerdi, o kadar kuvvetli, mahir bir kürekçi idi. Yanımızdaki yalılardan birinde üç yaşlı kadın oturuyordu, evlerinde erkek yoktu. Özellikle Ramazan gecelerinde beni davet ederlerdi. Onlara roman okurdum, yanımda tabak içinde her türlü çerez, ben her gece Pardanyanlar, Tunçtan kızlar, Monte Kristo falan yirmi sayfa okurdum.

Ağabeyim Ziya ile Kanlıca'da ilişkilerimiz daha da sıklaştı. O Tıbbiye'nin birincisi idi. Altı yıl birinciliği kimsese kaptırmadı. Babam kendisine haftada beş kuruş gümüş para verirdi. Rahmetli bunun bir kuruşunu bana verir ve, «Cemil parayı iyi kullanacaksın. Ayakkabların boyalı, elbisen temiz olacak. Hep kendinden büyük ve bilgili kimselerle görüşeceksin» gibi nasihatlerde bulunurdu. Babamdan daha çok ağabeyim beni yetiştirmiştir, diyebilirim.

HATIRALAR

ASKERİ RÜŞDİYE YILLARI

Çocuk aklımla sebebini çıkaramayacağım, babam o yıl annemi boşadı. Mektebi bitirmiştım. Beşiktaş Akaretlerde Askerî Rüşdiye'ye girdim. Muntazam bir mektepti, sınıfımız yüz kişi idi. Tuhaf tesadüf, daha sonraları bu mektep eve tahvil edilecek ve ben bu evde de bir süre ikâmet edecektim. Kanlıca'dan bir yıl vapurla mektebe gidip geldikten sonra, Şişli'ye taşındık. Oradan Beşiktaş'a karda kışta üç sene yaya gidip geldim. Babam her sabah konsolun üzerine bir kuruş koyardı. Bunun yirmi parası ile ekmek, ciğer, tahin helvası ahr yer, geride kalanlardan yirmi parayı biriktirirdim.

Çok hayalciydim. Yalnız kaldığım zamanlar, yolda mektebe giderken falan hayaller kurardım. Bir de fotoğraf makinasına merâkım vardı. Bu paraları biriktirerek, ya bir bisiklet veya fotoğraf makinası almayı tasarlıyordum. Babamdan intikal eden tutumlu olma huyu bende o yıllardan itibaren açıkça görülüyordu. İşte böyle hayaller kurarak okulun kapısına kadar gelir, derse girer çıkar, yeniden eve dönerken hayallerime kaldığım yerden devam ederdim. Biriktirdiğim paralarla üç yıl sonra bir fotoğraf makinasına gerçekten sahip olacaktım.

Daha önceleri karagöz ve maddah seyretmişim. Şehzade Başındaki tiyatrolara, Kel Hasan'a, Naşit'e falan giderdim. Ancak Rüştiye'de iken şimdiki Osmanbey'de Yapı Kredi Bankası'nın bulunduğu yerde İstanbul ve Türkiye'de ilk olarak bir sinema açıldı. Sinema açıldı dersem işte uzunca bir salon. Talebeden sinema açıldı-

ğı haberini alınca gittim. Gençler, çokluk talebeler gelmişlerdi. Bir kısa metrajlı sessiz film gösteriyorlardı. Benim için çok şaşırtıcı, çok ilginç bir şey idi. Fati ve meşhur komik Maks Linder'in komik filimleri idi. İkisi için ayrı ayrı birer kuruş verdim ve seyrettim. İleride meslek olarak seçecek ve altmış beş yıl hizmet edeceğim sinemacılığın ilk gösterisini böylece görmüş oldum.

Rüşdiye'de iken üç önemli olay cereyan etti. Bunlardan birincisi Çırağan Sarayı'nın yanmasıdır. Birgün derste idik, hesap hocası geldi, üzgün bir hali vardı. Bizlere:

— Evlatlarım sizlere bir haberim var, üzülecek bir haber.

Biz hepimiz dikkat kesilmiştik. Daha sonra o pencereden dışarısını işaret ederek:

— Bakın Çırağan Sarayı yanıyor, dumanlarını görüyor musunuz?

Gerçekten de Çırağan tarafından dumanlar yükselmişti. Hoca:

— Dünyada bir eşi daha olmayan bu sarayın içinde eli çeşit mermer kullanılmıştı, yazık oldu, dedi.

İkinci olay meşhur «31 Mart Vakası» dır. Yine bir gün hocalardan biri bize hitaben:

— Çocuklar bugün önemli bir hadise karşısında. Yobazlar ayaklandılar.

Askerin bir kısmını da yanlarına alarak Ayasofya Meydanı'na toplanmışlar, Alaylı subaylara dokunuyorlar, ama mektepli subayları öldürüyorlar. Bizlerin hayatı tehlikede olduğu gibi sizlerinde durumu tehlikelidir. Şimdi sessizce evlerinize gidiniz. Biz sizi ara-

HATIRALAR

yıncaya kadar, ortalık yatışincaya kadar evlerinizden çıkmayınız, dedi.

Biz telaşa evlerimize gittik ve on gün falan çıkmadık. Ama bir yandan dışarda olup bitenlerden haber almaya çalışıyorduk. Babam hadiselerin karşısında idi. Cınayetlerle, vurup kırma ile bir netice alınamayacağını, yapılanların cezasız kalmaması gerektiğini belirtiyordu. Asiler, Ali Kabuli Bey'i de parçalayarak öldürmüştü. Daha sonra bunların yakalandığını ve Beşiktaş Camii önünde asılacaklarını öğrendik. Ortalık yatışmıştı. Birkaç arkadaşla asılanları görmeye gittik. On kadar sehpa vardı. Asılanların işledikleri suç bir kâğıda yazılarak boyunlarından aşağı sarkıtılmıştı.

Babam yine evi taşıdı. Bu sefer Kadıköy'de Kuşdili Çayırı'nın karşılarında bir eve gelmiştik. Buradan Haydarpaşa'ya yürüyerek gelir, oradan vapurla Beşiktaş'a mektebe giderdim. Evimizin yakınlarında Çukurbostan denilen yerde bir adam makinası ile bazı fotoğraflar gösterir:

— Hindistan'ı, Belucistan'ı Çukurbostan'ı görün, gelin görün, diye bağırırdı.

Zaman zaman bu adamın merceğin büyütmesine dayalı basit makinasında gördüğüm fotoğraflara dalar, muhayyilemin verdiği güç ile türlü hayaller kurardım. Son sınıfta yeniden Şişli'ye geldik. Mektepte iyi bir talebe idim. Dokuzunculuğa kadar yükselmişim. Daha önceleri temas ettiğim gibi Şişli'deki evimizin karşısındaki Süvari Karakolu'na gider, zaman zaman otururdum. Askerler bana babamın rütbesine uygun bir şekilde saygı gösterir, mevsimine göre meyveler ikram ederlerdi. Bir gün yine böyle karakolda oturuyorum:

Benden altı yedi yaş büyük, bir gözü şaşı, tıbbiye üniformalı, uzun boylu biri geldi.

— Cemil ben senin kardeşin Tevfik'im beni tanıdın mı? dedi. Esasen babamın önceki hanımından olan bu ağabeyimi biliyordum, duymuştum ama o güne kadar kendisini görmemiştim. «Evet tanıyorum» falan gibi biraz da soğuk olarak görüştük, gitti.

Bu Tevfik ağabeyimin annesi Kasımpaşa'lıdır. Şahver Hanım. Babam kendisi ile fazla yaşamamış, boşamış. Kasımpaşa'da otururdu. O muhitin bütün özelliklerini gösterir, dehşetli, yaman bir kadınmış. Oğlunu ve bir de Pakize isimli kızını alarak Kasımpaşa'ya dönmüş ve çocuklarını büyütmüş. Ancak oğlu Tevfik ağabeyim babama düşman olarak yetişmişti. Tabiatı da çok geçimsizdi. Çapkındı, kumarbazdı. Bu huylarından ötürü mektepte iken yaptığı suçlar yüzünden hep izinsiz kalırdı. Daha sonraları bizim eve seyrek de olsa gelmeye başladı. Ama münasebetlerimiz fazla gelişmedi. Kızkardeşi Pakize iyi bir insandı. Sonraki yıllarda kendisini ziyarete gitmiş evine misafir olmuştum. Tevfik ağabeyim babama duyduğu husumet yüzünden bir gün gizlice gelerek, evimizi ateşe vermeye bile kalkışmıştı. Babam onun eve alınmasını yasaklamış, adeta evlatlıktan reddetmişti.

Ziya Ağabeyim ise ben Rüşdiye'de iken mektebini bitirdi. Yüzbaşı oldu. Mektebini bitirinceye kadar hep birinci olduğu ve bu dönemde iki önemli ilmi neticeye ulaştığı için kendisine altın nişan verilmişti. Ancak o zamanın diğer Askeri tıbbiyelileri gibi Jön Türk olmuştu. Bu sebeple sürgüne gönderildi. Sana'ya gitmişti. Oradan iki üç mektubunu aldık. Daha sonra vefat haberi geldi. Bana çok tesir etmişti. Haftalarca ağla-

HATIRALAR

dık. Ziya ağabeyimin hayatımda doldurulmaz bir yeri vardır.

Rüşdiye'de iken vukubulan üçüncü mühim hadise «Hürriyet'in ilanı»dır. Mektep hayatının sonlarına doğru idi. Hocalarımızdan bir binbaşı gelerek:

— Çocuklarım müjde, Hürriyet ilan olundu. Hareket Ordusu İstanbul'a girdi, dedi.

Ben her ne kadar eve gelen gazeteleri okuyor ve mektepte Selanik, Manastır'da olup bitenler hakkında pek de teferruatı olmayan havadislere dikkat ediyordum da, yine «Hürriyet» in ilanının ne demeye geldiğini pek çıkaramamıştım. Arkadaşlar da öyle idi. Ancak Abdülhamid'e karşı genel bir antipati vardı. Her taraf hafiye doluydu. Yıldız lafı edilemezdi. Yıldız semti taraflarında pek dolaşamaz, hafiyeler hemen adamı yakalarlardı. Etrafta dolaşan dedikodulara göre bu yakalananların sonu pek iyi gelmezdi. Bütün bu sebeplerle mektepte bizlerin siyasi olaylara karşı pek büyük bir ilgisi yoktu. Ayrıca o yılların haberleşme imkânları ile sansürü de hesaba katınca Rüşdiye talebesinin böyle olup bitenlere karşı bihaber oluşu normal karşılanabilirdi.

Ancak şunu ilave edeyim ki, özellikle İstanbul tarafı ve bilhassa kadınlar Abdülhamid'e son derece bağlı idiler. Onun vefatında da hep birlikte ağlaştıklarını bilirim.

Mahmud Şevket Paşa Hareket Ordusu ile İstanbul'a geldikten sonra biz mektebe yine devam ediyorduk. Ancak bir gün yine bir binbaşı hocamız:

— Çocuklar, ortalık karıştı, Hareket ordusu ile Padişah askerleri yer yer çarpışıyorlar, sizler evlerinize dö-

nün ve biz çağırınca kadar dışarı çıkmayın, diye bizi uyardı.

Gerçekten de Taksim tarafından, Taşkılla'nın olduğu yerden silah sesleri geliyordu. Bizler telaşla mektepten çıktık. Ben Maçka yolu ile geliyordum. Orada Taşkılla tarafındaki askerlerle, Maçka tarafında olanların müsademesini gördüm. Bir zaman seyrettim. Sonra eve döndüm. Bir hafta falan bu müsademe devam etti. Bir hafta sonra ortalık yatıştı. Babam sanıyorum bi- taraf kalmıştı. Zaten kendisi ile o zamanın terbiyesi icabı temasımız pek kıt idi. Bu olay karşısında tavrı ne olmuştu pek çıkaramıyorum.

Ertesi günlerde «Hürriyet'in ilanı» ile birlikte memlekette bir bayram havası esmeye başlamıştı. Sokaklar bayraklarla donanmıştı. Ancak sokağa çıkma yasağı da devam ediyordu. Gazete müvezzi çocuklar:

— Yeni çıktı, ilave, ilave, diye bağırıstıkça, biz evden bir süre çıkıyor, bu ilavelerden alıp geliyorduk. Kısa metinlerle, ne olup bittiğini haber veriyorlardı. İşte Mahmut Şevket Paşa şuraya gedi. Patrik Efendi Kadıköy'e geçti, falan gibi olayların gidişatını an-be-an halka aktarmaya çalışıyorlardı. Biz bu ilaveleri alarak ne olduğunu öğrenmeye çalışıyorduk.

Tam bu sırada bize biri çıktı gedi. Bir yüzbaşı. Pala bıyıklı, çapraz fişekli. Belinde kasatura, tabanca. Başında beyaz bir şobara, üzerinde «Ya ölüm, ya zafer» yazıyor. «Allah! Allah!» dedim, bu da kim? Tam bir Arnavut. Bana:

— Mori Cemil beni tanımadın mı? Ben Hilmi, senin ağabeyin değil miyim?, dedi. Meğerse İşkodra'da kalan, daha önceleri temas etmiş olduğum Hilmi Ağabeyim imiş. Ne kadar değişmişti. «Poh, poh» diye gülüşü.

HATIRALAR

konusması ile tam bir Makedonya'lı olup çıkmıştı. Hareket Ordusu bize işte, Hilmi Ağabeyimi getirmişti. Çıktı gitti, kendisinden uzun süre haber alamadık. Hürriyet'in ilanı coşkusu geçtikten sonra yeniden mekteplerimize döndük. Bir kaç ay sonra mezun olmuştuk.

KULELİ ASKERİ LİSESİ

Benim orta mektep tahsilim sırasında memlekette askerlik mesleği son derece önem verilen, halk arasında parmakla gösterilen bir mevkideydi. Bunda bizim milletimizin askerliğe yatkınlığı ile, o yılların iktisadî zaruretlerinin de rolü olabilir. Ayrıca o yıllarda devlet memuru olmak, özellikle Bâbüalî'de kâtiplik falan ile, Harbiyeli olmak, Bahriyeli olmak çok arzulanır bir rütbe idi. Halk arasında da ne kadar zengin olursa olsun bir kasap, bir esnaf hiçbir zaman bir memur, bir asker ile bir tutulmazdı.

Hangi dönemde idi pek çıkaramıyorum, bizim kara ordusuna Alman usulü, deniz ordusuna da İngiliz usulü hakim olmuştur. Almanlar'da askerliğe pek önem verirler, asil olmayan ailelerden gelen çocukları su-baylığa kabul etmezlerdi.

Kuleliye'de imtihan kazanarak girmek yetmiyordu. Çoğunlukla asker çocuklarını tercih ediyorlardı. Ayrıca boylu poslu olmasına, 170 den kısa olmamasına, doktor muayenesinden —altı doktor çırılçıplak eder muayene yapar, rapor verirdi— geçmeye dikkat edilirdi.

Ben bütün bunları atlatarak mektebe girdim. Girdim ama ne göreyim. Kimbilir kaç yıl üst üste sınıfta kalarak oraya yerleşmiş, bıyıkları pala, yeniçeriler gibi talebe dolu. Biz onların yanında çocuk kalıyoruz. Zaman zaman biz yeni girenlere bu eskiler:

— Şu testi kap, şurdan bir su doldur getir, diye, emrediyorlar. Dersaneler, yemekhaneler berbat, bakımsız. Çinko masaların üzerinde karavanaya kaşık sallıyoruz. Mektebin durumu bu vaziyette idi

Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa idi, ama esas iktidar İttihatçılar marifeti ile Enver Paşa'da toplanıyordu. Hatta Hürriyet ilan edildikten sonra sokaklarda bağırان, nümayiş yapan, bayram edenler:

Yaşasın Enverler, Niyaziler

Varolsun hamiyetli askerler

şarkısını söyleyerek dolaşıyorlardı. Nitekim bir müddet sonra Enver Bey, —rütbesi binbaşı idi— süratle yükselerek askerî idareyi ele geçirecektir. Biz mektebe girdikten üç dört ay sonra Enver Bey, o yıllarda kendisinden rütbece yüksek olan Albay Vehip Bey'i (Sonradan Vehip Paşa) askerî mekteplerin düzeltilmesi işi ile görevlendirdi. O da tam selahiyet alarak işe başladı. Bağdat —Basra'ya kadar on beş kadar askerî mektebi Fransızların Sensir Mektebi usulüne göre düzenledi. Yemekhanelere mermer masalar kondu, üzerine keten örtüler serildi, herkesin önüne iki tabak, yeni çatal kaşık kondu. Üniformalar yenilendi bunlar en iyi kumaşlardan (Lui kumaşı, lacivert) dikildi. Son derece sert bir disiplin kuruldu. Çok kıymetli hocalar getirildi. Eski talebenin çoğu alaya çıkarıldı. Suç işleyenleri meydan dayağı ile cezalandırıyorlardı.

Mektebin alt tarafındaki camiye devam etmek mecbu-

HATIRALAR

ri idi, kimse namazdan kaytaramazdı. Hafta sonu izinlerinde bütün talebe tepeden tırnağa kontrolden geçirilir, temiz elbiseler, pırıl pırıl ayakkabılarla salınırdı. Babam yeniden evlenmiş, saraydan Nevresten isimli bir hanım almıştı. Kandilli'de bir yalıda oturuyorduk. Dört katlı bu yalıyı babam satın almıştı. Altı kayıkhaneye idi. İçine babam bir de hamam yaptırmıştı. Romatizmalarına iyi geliyordu. Mermerlerin altında odun yanan bayağı bir hamamdı. Babamla balığa çıkar, Karadeniz'e kadar açılırdık. Yaz tatilinde bu yalının ahşap kısımlarına oymalar, kıl testeresi ile türlü süslemeler yapmıştım. Yalı sonraları yandı, arsası kızkardeşime mülk oldu, şimdilerde oğlunun bu arsa üzerine yaptırdığı yalı yerinde durmaktadır.

Ben bu yalıdan yürüyerek Kuleli'ye giderdim. İkinci sınıfa geçince talebe sayısında büyük artış oldu. Mektep artık bu kadar talebeyi almıyordu. Bu sebeple kur'a ile diğer askerî mekteplere dağıtıldık. Bana da Edirne Harbiyesi çıktı. Şanslı sayılırdım. Çünkü kurada Manastır'a, Şam'a, Bağdat'a falan da düşmek vardı. Edirne'ye trenle gittim. Benim gibi memleketinden, aile ocağından ilk defa ayrılan on beş on altı yaşlarında pek çok çocuk vardı. Bunlar Edirne'de gurbet havasına bir hafta falan ancak dayanabildi. Çoğu kaçtı. Hocalarımız bizi teskin etmeye, mektebe alıştırmaya gayret ediyorlardı ama, ne de olsa çocuktuk. Bir ay geçince yeni arkadaşlar peyda ederek mektebe alıştık. Mektep her ne kadar Kuleli Lisesi gibi lüks değilse de ona yakın vaziyette idi.

Mektepte bir usul vardı ki, bunu başlangıçta bilmiyordum. Hamama gidecek talebe geceden postallarını karyolasının başucuna asar, gece nöbetçisi vakti ge-

lince şafağa doğru bu talebeyi uyandırır. Bizim muzip arkadaşlar demek ki, her akşam ben uyuduktan sonra postallarımı karyolaya asıyor olmalı ki, her gece nöbetçi gelir beni uyandırır, doğru hamama yoldı. Buna bir ay devam ettikten sonra öğrendim. Serbest kaldığımız zamanlarda sporla meşgul olurduk ben futbola meraklı idim. İzinli çıktığımız günlerde kahveye gider, akşama kadar lokumuna iskambil oynardık. Bazı talebelerin ailesi de onlarla birlikte Edirne'ye gelmişlerdi. Bunlardan biri de Mahmut Celal Nişantaş idi. Benim arkadaşım, birlikte evlerine gider, annesinin yaptığı güzel yemekleri yedik. Daha sonra askerlikte Korgeneralliğe kadar yükseldi.

Mektedir hayatımda olsun, daha sonraki yıllarda olsun kendime çok yakın olarak bir arkadaş seçmemiştim. Çocukluk yalnızdım ve işlerimi kendi başıma halletme yolunu seçmiştim. Bütün hayatım boyunca bu böyle devam etti.

Edirne Harbiyesi'nde iken bir kurmay heyet mektebi teftiş etti. Bizlere bazı sualler sordular. Sonradan işitiğimize göre bu heyetin içinde Mustafa Kemal de bulunuyormuş. Tabii o yıllarda biz onu tanımıyorduk, o da daha ismini duyurmamıştı. Kurmay subayların bize: «Şu dağların ardında Bulgarlar var. Bize saldırmak için fırsat kolluyorlar. Kendinizi iyi yetiştirin, kötü günlere, savaşa hazır olun, memleket sizlerden hizmet bekliyor, fedakarlık bekliyor.» yolunda nasihatleri oldu. Gerçekten de bir yıla kalmadan Bulgarlar Edirneye girecek, olmadık vahşeti, cinayetleri işleyeceklerdi. Bu kurmay subayların dediği çıkmıştı.

Nihayet sene sonu imtihanları geldi çatı. Bahçede

HATIRALAR

mum ışığı ile kırk sekiz saat çalışmanın sonunda imtihanları başarı ile vererek üçüncü sınıfa geçtim. Artık üçüncü sınıfı memleketin diğer yerlerindeki askeri okullardan gelen talebe ile İstanbul Kuleli Askeri Lisesi'nde okuyacaktım. Bavulumu toplayıp İstanbul'a döndüm. Dönüşümde bende garip haller peyda olmaya başlamıştı. Sanırım ailemden, memleketten uzaklaşmanın neticesi ve ilk gençliğe ayak basmanın sonucu idi. Babam beni doktor Medeni Berk'e götürdü. Doktor, «Merak etmeyin, bu daüssıla hastalığıdır, bir ay sonra geçer», dedi, nitekim de öyle oldu. Üç ay iznim vardı. Bu dönemde yine oymacılık, balık, gezinti ile meşgul oldum. Bu sırada babam Şişli'deki evlerden birini satarak Kanlıca Koyu'nda bir ahşap yalı satın aldı. Bu yalının tamiri sırasında bábamla birlikte bulunduk. İzinli zamanlarımda, daha çok mektepte iken tarihi kitaplara, askerlikle ilgili kitaplara merak sarmıştım, onları alır okurdum.

Tam bu sıralarda Trablusgarb Savaşı başladı. Memlekette büyük bir tedirginlik vardı. Ben çocuk Sabah gazetesi alarak olup bitenleri takip etmeye çalışırdım. Bütün mektep talebesi bir an önce mezun olarak kıta hizmetine geçmeyi, gençliğin verdiği heyecanla kahramanlıklarda bulunmayı arzu ediyordu. O yıllarda memleketi kurtarmak, memlekete hizmet etmek genç subaylar arasında bir yarış gibi kabul ediliyordu. Herkes bu mücadelede bir yer almak kaygusunda idi. Bize mekteplerde bu öğretiliyordu.

Bizim balık merakımız devam ediyordu. İki kayığımız vardı. Biri sert, öbürü yumuşak havalar için. Babam da ben de iyi kürek çekerdik. Ta Karadeniz'e kadar çıkardık. O yıllarda balık boldu, denizin dibi balıktan

simsiyah görünür, on beş dakikada bir sandalı dolduracak kadar avlanabilirdiniz. Vapurlar da Karadeniz'e doğru giden, Kavaklar'a doğru giden balıkçı kayıklarını yedeğe alırlardı. Bunun için vapura yanaşıp, bir halata bir miktar para ilştirerek çımacıya fırlatmanız yeterdi. Böyle balığa çıktığımız günlerden birinde yine sandalı silme uskumru doldurmuşuz çıkan bir fırtına sırasında az daha boğuluyorduk, güç bela boğazdan girip Tarabya koyuna sığındık. Babam rahmetli balığı zevk için tutar konuya komşuya dağıtırdı, balık yemezdi. Üçüncü sınıfa başladığımızda bize bir mavzer ile bir parlak, püsküllü meç verdiler. O kadar sevinçliydim ki, geceleri meçi koynuma alır yataardım. Mavzeri ipek mendilim ile temizlerdim. Dersler ağır, imtihanlar zorluydu. Sıfırcı Sakıp Bey'in riyaziye dersinden geçmek bir mesele idi. Derse gelirken ayak seslerini duyan talebeden altına kaçırınlar çok olmuştur. Ancak, Allah yine ondan razı olsun, onun sıkı imtihanları sonucu iyi yetişmiştik. Bu vesile ile ileride girmek durumunda kalacağım banka sınavında iyi bir derece tutturarak memuriyet kazanacaktım. Sınıflarımız yüzer kişilikti ve son sınıf mevcudu bin kişi idi. Rahmetli Cemal Gürsel, Refet Paşa'nın kardeşi ve yaveri Rifat, Atatürk'ün ikinci yaveri Muzaffer Kılıç benim sınıfta idiler. Lise son sınıfta ben ancak dokuzuncu olabilmişim. Buna karşılık Askeri Tıbbiye'de okuyan iki ağabeyim de mektebin birincisi idiler. O yıllarda Trablusgarp'da çarpışan Mustafa Kemal ile Enver Beylerin haberlerini alıyorduk. Gazeteleri paçalarımıza sararak mektebe sokardık. Çünkü izinli çıktığımız günlerde mektebe dönerken ağzımızı koklarlar, ve üzerimizi ararlardı. Son sınıfta talimler, hakiki mer-

HATIRALAR

mi ile atışlar fevkalade arttı. Bizi çok sıkı yetiştiriyorlardı. Durumumuzdan memnun olacaklar ki, Alman İmparatoru Wilhelm memleketi ziyarete geldiği zaman Enver Paşa bizim sınıfı Hürriyet tepesinde yapılan resmi geçide aldı.

Bizim alay 1000 kişi tek bir vücut gibi silah omuza 'Selâm dur'u yapınca karşiki çadırlarda oturan Wilhelm ayağa kalkarak Enver Paşa'ya:

— Alman ordusu da ancak bu kadardır, demiş.

Bu iltifat bizi ne kadar iyi yetiştirdiklerine işaretler. Bizim sınıf için mektebi bitirseler, doğru cepheye gidebilirler deniyordu. O yıllarda on altı, on yedi yaşlarındaydım.

Her cuma izinli çıkardık. İzinli çıkanlar arasında o günlerde şöyle bir vaka cereyan etmiş. Bir talebe herhalde kız davasından olacak semtin kabadayıları ile takışmış ve meçini aldirmiş. Hadise mektepte duyulunca bizi sıraya dizdiler, bin kişi. Komutan, «Bu arkadaş meçini aldirmiş, takıştığı adam ile bir mücadelesi olmamış, ne o bunu yaralamış veya öldürmüş, ne bu onu. Eğer bu talebe meçi vermemek için o adamı öldürmüş olsa idi, belki kendisini affedebilirdik. Ancak bunu beceremeyip meçini aldirdiği için kendisini mektepten tardediyoruz. Bundan böyle talebe tek değil, izinli çıktığında iki kişi bir arada dolaşacaktır» dedi. Biz de artık ikişer ikişer dolaşmaya başladık.

Umumiyetle Beşiktaş'ta Fulya Bahçesi'ne giderdik. Cuma günleri mesire yeri olduğundan orası kalabalık olurdu. Semtin bütün kızları yanlarında dadıları ile oraya gelirdi. Biz iki arkadaş kıza elli metreden bir santim daha fazla yaklaşmamaya dikkat ederek akşama kadar peşinde dolaşır dururduk. Akşam mektep-

te bu hadiseyi ballandıra ballandıra anlatırdık. Peçeli kızın yüzünü görmesek bile, onu o hali ile takip etmek, o yıllar için bize büyük zevk verirdi.

Derken Balkan Savaşı patlak verdi. Olaylar süratle gelişti. Bulgarlar Edirne'yi alıp, Çatalca'ya kadar dayandılar. O sırada Harbiye mektebinde ne kadar talebe varsa hepsini subay yaptılar. Bizi de Kuleli'den alıp Harbiye'ye getirdiler. Ama zaten son manevralarımızı yapmıştık. Mezun olmamıza pek bir şey kalmamıştı. Harbiye Mektebi'nin alt katı hastane haline getirilmişti. Her odanın başına bir talebe koydular, bir oda ya da beni verdiler. Bir Alman operatör, altı Alman hemşire vardı. Çatalca'dan gelen top sesleri bizim Harbiye Mektebi'nin camlarını titretiyordu. Bir gece yaralılar gelmeye başladı. Yaralılarından birinin bacağı parçalanmıştı. Alman doktor bana «Feneri tut» dedi, feneri tuttum, başladı testereyle adamın ayağını kesmeye, kan bir yandan akıyor. Ben o zamana kadar böyle manzara görmemişim, kendimden geçtim. Bir de ayıldığımda Harbiye Mektebi'nin bahçesinde çayırların üzerinde idim.

Tam bu sırada İstanbul'un o yıllar için Rumlar tarafından âdeta kurtarılmış bölge ilan ettikleri Karaköy —Tophane arasındaki kilise kısmı ve Tatavla (şimdiki Kurtuluş civarı) kaynıyordu. Sabahlara kadar laterna çalıp eğleniyorlardı. Ortada bir isyan havası esiyordu. Bizler geceleri iki kişi, süngü takarak devriye gezmeye başladık. Bir hadise esnasında ateş etme serbestisi vermişlerdi. Eve gidişimiz de seyrekleşmişti. İzinli çıkamıyorduk. Ağabeyim Binbaşı Hilmi Bey Sirkeci'de her gün Çatalca'ya gönderilen işeyi idare ediyordu. Arada sırada gidip onu görüyordum.

HATIRALAR

Böylece geceleri devriye gezerek, gündüzleri hastanede koğuşu denetleyerek günlerimiz geçiyordu.

Memlekette karışık bir dönem yaşanıyordu. İttihatçılarla İtilafçıların kavgası devam ediyor, bu kavga cinayetlere kadar varıyordu. Hükümetin bir etkinliği, padişahın bir otoritesi kalmamıştı. Neticede İttihatçılar iktidara geldiler. Enver Paşa'nın gayreti ile Edirne geri alındı. Aslında Balkan kavimleri birbirine düşmüştü. Bizimkiler o fırsattan faydalandılar. Bu olay büyük bir ferahlık kazandırdı memlekete. Ortalık yatıştı. Bizi de tekrar Harbiye Mektebi'nden alarak Kuleli'ye geri getirdiler.

Bu defa dersleri bırakmış, her hafta harbe hazırlanır gibi gerçek mermilerle manevralara çıkmaya başlamışdık. Edirne'yi almıştık ama, Balkanlar kaynıyordu. Bize hep harp talimleri yaptırıyorlardı.

Bir keresinde bizi alay halinde dizdiler. Sırtımızda otuz beş kilo ağırlık, çanta, battaniye falan, elimizde mavzer. Biz bu şekilde Üsküdar'ı geçip Kadıköy'e geldik. Kurbağalıdere'yi belimize kadar suya batarak geçtik. Kar bir yandan atıştırıyor. Hücum ile koşarak Çamlıca tepesini alacağız. Koş ha koş Çamlıca'ya çıktık ama ter de topuğumuzdan çıkıyor. Kar, terli göğsümüzden içeriye doluyor. Dönüşte, elli kişi kadar, zattürre ve zatülcemp'ten hastaneye yattık. Bu arkadaşlardan yirmiye yakını vefat etti. Benim de durumum iyi değildi. On gün kadar kırk derece ateşle yatmışım. Sonra umut kesmişler ve babama haber vermişler. Rahmetli bir araba ile gelip beni aldı, eve getirdi. Evimizin yanında Darülfünun doktorlarından bir Cevat Bey var. O bana, «Oğlum üzülme, cesaretini kaybetme, ben seni iyi edeceğim» diye bana umut verdi. Her gün

pirzola, üzüm suyu, bol gıda ile besleniyorum. Çünkü İğneden ipliğe dönmüştüm. Bir ay sonra ayağa kalktım. Ama bu sırada evin ahali topllanmış, bütün aile askerlikten çok çektiği, ağabeyim Ziya Yemen'de vefat ettiği, benim de ağır hasta olduğum için eğer kurtulur sam beni askerlikten almaya karar vermişler. Ben ise şiddetle itiraz ediyor, alınan kararı kabul etmiyordum. Gözyaşlarım yağmur gibi yağıyordu. Askerlik ruhuma işlemişti, nasıl vaz geçebilirdim. Ancak bütün itirazlarıma rağmen beni ihtiyata (yedek) naklettiler.

Bu hastalıkla ölümden dönmüştüm ama çok sevdiğim askerik mesleğinden de yedeğe ayrılmıştım. Bu sivil hayata geçiş demektir.

ASKERLİKTE SİVİL HAYATA — KISMİ SİYASİ'DEKİ GÜNLER

Hastalığın nekâhet devresini atlattıktan sonra balığa çıkmaya, evde oyma işleri yapmaya başlamıştım. Bir de bisiklet aldım. İki de bir bozulan, bir yerden bir yere gidinceye kadar birkaç kere tamir ettiğim bisiklet. Onunla dolaşıyorum. Bir yandan da iş arıyordum. Babam emekli maaşı ile zorlanıyordu. Ahçı ve hizmetçiye yol vermişti. Gazetelerin iş ilanlarını âdeta ezberlemiştim. On sekiz yaşlarındaydım. Bu sıralarda sanıyorum, Tefik Ağabeyim vasıtası ile bir Kurmay Albay ile tanıştım. Artvinli Mustafa Bey. İttihatçı idi. Ayrıca meşhur Tüccar ailesi Süleymanovçiler ile tanıştım. Ağabeyim Albaya, «Cemil mektebi bıraktı, şimdi bir iş arıyor, buna münasip bir görev» diye rica-

HATIRALAR

etmiş. Albay Mustafa Bey Unkapanı'nda Ahz-ı Asker Şubesi'nde Reis idi. Ağabeyim beni ona gönderdi.

Albay bana bir mektup verdi. Bana «Bu mektubu Çağaloğlu'nda Kısım-ı Siyasiye götür, işini görecekler» dedi. Kısım-ı Siyasi şimdiki Cumhuriyet Gazetesi'nin bulunduğu binada idi. Aksaray'lı Gözlüklü Cemal Bey'e gidiyordum. Kısım-ı Siyasi I. Şube Müdürü idi. İstihbarat Şefi olarak görev yapıyordu. Ortadan uzun boylu, zayıf, sakalsız, gözlüklü bir adamdı. O devrin mühim simalarından biri idi. Mektubu okudu, hademeyi çağırdı. Başkâtip Ahmet Bey'i sesle gelsin dedi, o gelince beni ona emanet etti, ve «Cemil Bey bundan böyle sizin yanınızda görev yapacak» diye söyledi. Biz Ahmet Bey'le kendi odasına gittik. Oturduk, Ahmet Bey bana yapacağım görevin önemini anlattı. Çalıştığımız Daire'nin hizmetlerini saydı.

Kısım-ı Siyasi'nin üç şubesi vardı. I. Şube İstihbarat Şubesi idi. Öbür şube Ermeni Meselesi'ne bakıyordu. Üçüncü Şube'nin Müdürü Naci Bey'di. Ben Talat Paşa'nın dosyalarına bakıyordum, görevim bu idi. İki altın maaşım vardı. Hemen dosyaları incelemeye başladım. Aslında beni orada yetiştirmek istiyorlardı. Ben geçen süre içinde Kısım-ı Siyasi'de çalışabilecek bir adam olacaktım. Teşkilatın kırk fedaisi vardı. Kışın sobanın başında toplanır, dışarıda gördükleri vazifeden dönünce tabancalarının namlu dumanını bize doğru üflerlerdi. Gözlerini budaktan sakınmaz, gizli işleri gören, muhalifleri temizleyen Rumeli'li korkunç adamlardı.

Ben dosyaları tetkik ettikçe hayretten hayrete düşüyordum. Yakından tanıdığım Rum terzim, ayakkabı-

cım hep casus çıkıyordu. Dairedeki görevliler bu casusları takip ile vazifeliydiler. Bazıları boyacı, hoca, bazıları külhanbeyi kıyafetinde işe çıkarlardı. Bana orada bir oda vermişlerdi, orada yatıp kalkmaya başladım. Haftada bir eve giderdim. İçinde bulunduğum teşkilat önemli bir teşkilattı, ben de gençtim. Bu casusluk ve karşı casusluk vazifeleri beni sarmıştı. Ahmet Bey benimle ilgileniyor, beni yetiştiriyordu. Altı ay sonra bana kimlik kartı verdiler. Artık Kısm-1 Siyasi'nin bir elemanı olmuştum. Kimliğimde askerin, polis her türlü görevlinin bize yardımcı olmak mecburiyetinde oldukları kayıtlı idi.

Özellikle Beyaz Ruslar İstanbul'da ilk olarak Abdullah Lokantası'nın yanında bir kafeterya açtılar. Onların vasıtası ile Beyoğlu'ndaki eğlence hayatı canlılık kazandı. O yıllarda İstanbul'da üç tane lüks bar vardı. Garden Bar, Pariziyen ve Katakulüm. Bunları hep ecnebler çalıştırırdı. Buralara hep zenginler devam ederdi. Özellikle Fehim Paşa buralarda çok para harcaması ile dikkati çekiyordu.

Bana bu sıralarda ilk görevim verildi. Tepebaşı'ndaki Garden Bar'a gidecek, buraya gelen casusları takip edecektim. Bunun için gayet sık giyinmem, bir milyoner gibi davranmam, para harcamam, eğlenmem gerekiyordu. Bu vesile ile oradaki ecnebi kızlarla tanışacak, meclislerine devam edecek, olup bitenlerden haberdar olacaktım. Kısm-1 Siyasi bu iş için istediğim kadar para almamı, harcamamı serbest bırakmıştı. Temas ettiğim insanlar hakkında her gün Galatasaray'ı Emniyet Amirliğine rapor veriyordum.

Benim için eğlenceli bir hayat başlamıştı. Her gece

HATIRALAR

çok güzel kızlarla birlikte oluyor, su gibi şampanya içiyordum. Masamız çeşit çeşit insanlarla dolardı. Bu hal epeyce devam etti. Galatasaray'dan geçerken Emniyet Amirleri, komiserler bana selâma dururlardı. Hatta bir keresinde Emniyet Amiri, «Yahu Cemil, bir gece de bize ayır, sayende eğlenelim» diye ricada bulundu. Onu kırmadım ve bir gece Beyoğlu'nun en lüks evinde, güzel kızlar, şahane donatılmış mâsa, türlü içkiler ile felekten bir gün çaldık.

Kısm-ı Siyasi'deki günlerimiz böylece geçerken Talat Paşa'nın âmirimiz Cemal Bey'e haber gönderdiğini duydum. Benim iyi yetiştiğimi söyleyerek partiye alınmamı teklif etmiş. Cemal Bey bana, yükselmek istiyorsam partiye girmem gerektiğini bildirdi. Buna karşılık babam bana şu nasihatlerde bulunuyordu: «Oğlum Cemil, partiye girme, bugün biri gelir yükselirsin, öbür gün öteki gelir, yerinden olduğun gibi canından da olursun, sakın ha» diyordu. Bir karar verme durumunda idim. Babamın nasihatını tutarak Kısm-ı Siyasi'den ayrıldım.

İSTANBUL BANKASI'NA GİRİYORUM

Yeniden evde istirahat günleri başladı. Lakin bir yandan da yine gazeteleri takip ediyordum, iş ilanlarımı okuyordum. Aradan bir iki ay geçti. Bir gazetede İstanbul Bankası'na imtihanla memur alınacağını okudum. İşte beklediğim fırsat çıkmıştı.

Banka Kapalıçarşı'nın Mahmutpaşa'ya açılan kapısı yanında idi. Oraya gittim. Balkan Savaşı dolayısıyla

Manastır'dan, Selanik'ten, Rumeli'nin çeşitli yerlerinden gelen bankacılar, memurlar hep oraya dolmuştu. Büyük bir kalabalık vardı. Tabii herkes iş arıyor. Ben aralarından yol açarak sıraya girmek istiyorum. Bu sırada bana:

— Evladım, sen ne arıyorsun, hadi evine gitsene!...

diyorlar. Çünkü o yıllarda orada bulunan yaşlı baş adamların yanında ben tüysüz bir çocuğum. Bana bankanın imtihanına girmeyi yakıştıramıyorlar. Neyse sıra numarası aldım ve diğer müracaat edenler gibi ben de imtihana girdim. Sorulan hesaba dair sualleri güzelce yaptım. Kuleli'de bize sıkı bir riyaziye eğitimi veren Sıfırcı Sakib Bey'e içimden dua ediyorum. İmtihan sonrasında pek umutlu değildim. Bir hafta falan evde oyalandım. Çünkü bir sürü yaşlı başlı adam arasından benim kazanmam kolay değildi. Zaten bir kişi alınacaktı. Sonra bir gün bankadan görüşme isteğinde bulunan bir kâğıt geldi. Kalkıp gittim, müdür beni odasına kabul ederek imtihanı benim kazandığımı söyledi. Çok sevinmiştim. Üç altın maaş ile vazifeye başladım. O zamanlar üç altın çok para idi. Yirmi beş kuruşa memur çalışırdı.

Ayda ne kadar fazla harcasam da bir altın ancak harcar, diğerlerini biriktirirdim. İktisat fikri bende her zaman olmuştur.

Şimendifer tahvilleri ile Mısır tahvilleri kısmında çalışmaya başladım ve banka memuriyetim sürüp gitti. Çok sık giyinir, her ay maaş alınca Beyoğlu'na çıkarırdım. Bu dönemde bende Rüşdiye tahsilim sırasında görülen hayaller yine peyda olmaya başlamıştı. Ben ne olacaktım. Bir banka memuru mu, yoksa ticaret erba-

HATIRALAR

bı mı, asker mi, ne olacaktım? Ne yapmalıydım? Hep bunları kuruyor, hayal ediyordum.

Bankadaki memuriyet hayatımın beşinci ayı falan olmalıydı. Edirne'de Kolordu'nun levazım işlerini yürüten ağabeyim Binbaşı Hilmi Bey ile mektuplaşmaya başladım. Bir yandan ona akıl danışıyor, ne iş tutabileceğimi hesap ediyordum. Edirne'de dört yüz bin asker toplanmıştı. Balkanlardan gelebilecek tehlikeye karşı bekletiliyordu. Ağabeyim Edirne'de bir iş çevirebileceğimi söylüyordu. Ben de kararımı vermiştim. Onbeş altın biriktirmiştim. İstifa edip, Edirne'ye gidecek, vaziyeti göreceğim ve bir neticeye ulaşacaktım. Bu düşünce ile istifa ettim.

O zamanlar gazyacı kullanırdık. Bu gazyacı Paşabahçe'de tenekelere doldurulur, ağızları lehimenir ve İstanbul'a oradan dağıtılırdı. Yine böyle tenekeler dolu bir mavna ateş alıyor, akıntıya kapılarak Kandilli'ye kadar ulaşıyor, yalıların kayıkhanelerinden giriyor ve o civarda ne kadar yalı varsa hepsi tutuşuyor. Ben işten eve dönünce evimizin yanmış olduğunu gördüm. Babam evin üzerindeki sokakta, yangından kurtarılmış bir kaç parça eşyanın yanında, elleri ile başını tutmuş ağlıyordu. O yıllarda iyice çökmüş, ihtiyarlamıştı. Civarda bir kiralık ev arayarak Vanıköy'de Serasker Rıza Paşa'nın yalısı bitişiğinde bir eve taşındık.

Bu olaydan sonra ben Edirne'ye geldim. Ağabeyim'i buldum. Ağabeyim gelişime çok sevinmişti, kurbanlar falan kesti. Zaten çok cömert bir adamdı. Aylığını alır ve ilk beş on günde yer bitirir, sonra da kuru ekmeğe talim ederdi. Hovarda tabiatlı bir adamdı. Karısı da güzel ut çalardı. O gece benim gelişimi kutladık. Sof-

rayı donattılar, karşılıklı içtik, söyleştik, çaldık, okuduk.

BİR DÜKKAN AÇIYORUM

Söz arasında ağabeyime buradaki askerlerin kırtasiye ihtiyacına cevap verecek, işte kâğıt kalemden tutalım da böyle onlara lazım olacak şeyleri satan bir dükkân açmak niyetinde olduğumu söyledim. Çok hoşuna gitti. Benim o yaşlarda böyle ticarî tarafı olan işler düşünmem ona bayağı heyecan vermişti. Tamam, olur, dedi. Yarın gider bir dükkân bakarız, dedi. Ertesi gün Edirne'yi dolaştık ve düşündüğümüz gibi bir dükkân kiraladık. Kurulu tezgahı olan bir yerdi. Malımızı aldık ve çalışmaya başladık.

Edirne'de o zaman sivil ahali azdı. Büyük bir asker kalabalığı vardı. Dükkân sayısı da azdı. Bu sebeple müşteriye yetişemiyordum. Satış çok iyi idi. Sadece kâğıt kalem satsam, akşam çekmece para ile doluyordu.

Ağabeyim karısını da içkiye alıştırmıştı. Her akşam içiyorlar, eğleniyorlardı. Beni de içkiye alıştıracaklardı. Oysa ben babamın fazla içmesi yüzünden içki düşmanı denecek kadar alkolden uzak kalmışım. Bütün hayatımda da içkiye karşı fazla bir yakınlık duymadım.

Onbeş günde bir İstanbul'a geliyor, Yenicami arkasındaki kırtasiyeciler sokağında o zamanın en büyük kırtasiye tüccarı İran'lı Mehmet Kechnümüvî'den yarım vagon mal yüklüyor, götürüp, Edirne'de satıyor-

HATIRALAR

dum. İşler tıkrındaydı. Küplerle siyah mürekkep, bal-yalarla kamış kalem, kâğıt, mektup zarfı, işte o yılların kırtasiye malzemesiydi sattığım.

Askerin istediği hep aynı şeydi. Beş para kâğıt, beş para mürekkep, beş para kamış kalem.

Ağabeyimin de vazifesi oldukça ağırdı. O dört yüz bin askerin bütün levazımı, ekmeği, yiyeceği ondan soruluyordu. Yorgun argın eve dönerdik, ama evde yorgunluğumuzu daha önce temas ettiğim şekilde çıkarıyorduk. Yirmi yaşlarında falan olmalıydım. Yedi sekiz ay böyle devam etti.

Her sabah dükkânı açıyor, süpürüyor, kapıyordum. Ancak o zamanlar bu kâbil işler Türklerden çok azınlıklara, Ermenilere, Rumlara hastı. Ben de askerî mekteplerde yetişmişim, askerlik ruhuma işlemiş, doğrusu para kazanıyordum ama iş bana ağır gelmeye, haysiyet kırıcı gelmeye başlamıştı. O yılların eğilimi böyleydi. İşten soğumaya başladım.

Günler bu minval üzere geçedursun, yine bir akşam ağabeyimle içki sofrasının başında yorgunluk çıkarıyoruz, birden kapı vuruldu. Bir telgraf gelmişti. Hem de bana geliyordu. Heyecanla alıp açtım, bir de ne göreyim. Telgrafta şunlar yazılıydı:

«Seferberlik ilan edilmiştir. Yirmi dört saat içerisinde bağlı bulunduğun birliğe dahil olman...»

diye-Ordu Komutanığının emri vardı. Eğlencenin ortasına düşen bu bomba gibi haber bizi sarstı. Ben karmakarışık duygular içindeydim. Bir yandan bu seve-medğim esnaflık hayatından kurtulacaktım ama, bir yandan da nereye gideceğimi ne olacağımı düşünüyordum. O düşüncelerle ağabeyime dükkânın anahtarlarını teslim ettim. Sanıyorum sermaye olarak koyduğum

altınlar bir miktar daha artmıştı. Onları yine belimdeki kemere yerleştirdim. Dükkanı ağabeyime terk ederek İstanbul'a döndüm. Esnaflık hayatım, kırtasiye dükkanı böylece sona eriyordu.

YENİDEN ASKERLİĞE DÖNÜŞ

Trenle İstanbul'a geldim. Derhal kendi şubem olan Beykoz Ahz-ı Asker Şubesi'ne başvurduğum. Benim gibi emri alıp gelenler vardı. Bu yedek subay namzetleri ile birlikte kayıttan sonra bizi Yakacak Yedek Subay talimhâhına getirdiler.

Daha soluk almadan bize birer palaska ve birer de mavzer verdiler. Bonjurumun üzerine palaskayı taktım ve mavzeri elime aldım, doğru talime. O gün akşama kadar üzerimdeki elbise berbat olduğu gibi, ben de de hal kalmadı. Ham deriden palaskanın izi elbisenin üzerine çıkmıştı. Akşam oldu, bana karavanayı getirmem emredildi. Yemekhaneye kadar bir yüz metre kadar var. Oradan kuru fasulye dolu karavanayı getiriyorum, yerden kalkan tozlarla yemeğin üzeri bir parmak kaymak bağladı. Neys getirip masaya bırakmama kalmadan dolağından kaşığı çeken namzetler karavanaya öyle bir saldırdılar ki, bir iki dakikada tertemiz edip çıktılar. Daha sonra abdesthane temizliği falan yaptık. Bütün bu angaryayı yeni gelenlere yaptırıyorlar. Yatacak yerimizi sorduğumda çavuş beni yukarı kata çıkardı. Bir oda, yerler tahta döşeme, başka bir şey yok. Burada mı yatacağız, dedim, evet burada, dedi. Baktım, gerçekten de benden önce gelen-

HATIRALAR

ler, ayakkabılarını çıkarıp başlarının altına yastık yaparak uzanmışlardı. Ben de öyle yaptım. Yorgunluktan dizlerim tutmuyordu. Bir saat falan uyumuştum ki, bu sefer bir dürtükleme ile uyandım. Nöbete kaldırılmışım. Nöbet mahalli bir cephaneliğin önü idi. Nöbeti devraldığım arkadaş buranın önemli bir cephanelik olduğunu, çetecilerin burayı havaya uçurmak istediklerini, çok dikkatli olmam gerektiğini söyleyip gitti. Onca yorgunluk üzerine bu seferde korku gelmişti. Her çalı gölgesi cephaneliğe saldıran bir insan gibi görünüyordu. Gözümü kırpamadım. Daha sonra nöbeti devrettim. Yukarıdaki odada yatamamıştım. Acemileri ikide bir nöbete kaldırıyorlardı. Yaz günüydü, aşağı indim, çamlar altında kendime bir yatacak yer yaptım ve sabaha kadar deliksiz uyudum.

Yakacık'ta üzüm bağları içinde üç konaktan ibaret olan talimgahta, üst seviyedeki komutanlar Almandı. Birinin adını hatırlıyorum: Von Rabe... Hepsi kurmay subaydı. Bize o kadar ağır talim yaptırıyorlardı ki, bazı çocuklar intihar ettiler. Bunlar zorluğa dayanamayacak kadar kibar yetiştirilmiş, iyi ve varlıklı ailelerin çocuklarıydı. Bölük komutanımızın adı Katil Mustafa idi. Katil lakabı kendisine şu hadise üzerine verilmişti: Akşama kadar talim yapan bölük, dönüşte olanca kuvveti ile bağırarak marş söylemek zorundaydı. Bir seferinde sesi az çıkan bir namzetin üzerine: «Niçin bağırarak söylemiyorsun» diye atı ile yürümüş, korkup geri çekilen namzet, yere yuvarlanmış ve başı taşa çarparak vefat etmiş. Bu hadiseden sonra yüzbaşının adı Katil Mustafa olmuştu. Her gün bu komutan ile şafakla talime çıkıp, gurup vaktine kadar talim yapardık. Yakacık toprağında dizimizi, dirseğimizi sürmedik

yer bırakmamıştık. Korkunç sıcaklar altında yıpratıcı bir çalışma içinde idik. Ben askeri mekteplerde yettiğim için bu tempo bana fazla ağır gelmiyordu. Ancak angaryayı çekemiyordum. Çünkü ben bu işleri askeri mekteplerde öğrenmişim, bir Kuleli mezunu idim.

Bu durumu komutanıma açtım. «Beni bunlarla bir tutmayın» dedim. «Ben subay olacak durumdayım», diye vaziyetimi açıkladım. O zaman benden evrakımı istediler, evrakımı incelediler ve bana üzerinde «A» işareti olan apoletleri vererek, beni subay namzeti yaptılar.

Emrime bir takım verilmişti. Artık ondan mesuldüm ve onları yetiştirecektim. Bu hadiselerin geçtiği yıl Çanakkale Harbi'nin en zorlu günleri idi. Bizden her ay bin tane yedek subay isteniyordu. Bu sebeple karargahta hummalı bir faaliyet vardı. Mutlaka her subayın attığını on ikiden vurur hale gelmesi, son derece iyi yetişmesi gerekiyordu.

Bizler günlerce süren manevralar, bomba talimleri, hücum ve müdafaa talimleri ile yetiştik. Çakı gibi birer asker olduk. Sonunda bizi teftiş ettiler. Bütün büyük rütbeli Türk ve Alman subayları geldi, manevraları seyretti. Tam numara almıştık. Bir gece bize yeni elbiseler dağıtıldı, hakiki mermiler verildi, birer de pırıl pırıl yeni mavzer. Biz giyindik, sevindik. O gece yemekler de çok iyi idi. Tavuk dolması, ekmek kadayıfı falan. Teğmen apoletlerini takmıştım. Bizi içtima ederek bütün alayı dizdiler. Kartal iskelesine gelen bir vapur bizi alıp Çanakkale'ye götürecekti. Gidenlerden çoğu geri gelmiyordu. Çanakkale, adam yutan bir

HATIRALAR

yer gibi olmuştı. Subaya doymuyordu. Biz yine savaşa gideceğimizi kutluyor, o gece talimhahı düğün evine çeviriyorduk.

Ben uzun boylu olduğumdan sıra başı dururdum. Komutanlar ip gibi tabur nimazına dizili askeri teftiş ettiler. Tabur komutanı benim önüme gelince döndü ve bana: «Bir adım öne» diye emir verdi. Ben, o bin kişinin içinde bir adım öne çıkarak durdum. Ne olduğunu, niye böyle bir emirle karşı karşıya kaldığımı çıkaramıyordum. Arkadaşlarım harbe, ölüme gidiyorlardı. Ben niçin ayrılmıştım. Diğerlerine yürümeleri için emir verildi ve gittiler. Hepsi de Çanakkaleyi kanlarıyla sulayan yiğitlerden oldular. Allah şehit olanların ruhlarını şad etsin. Çanakkale bu yiğitler gibi nicelerini bağrında gizlemektedir.

Daha sonra bana Orgeneral Waytman'ın Emir Subaylığı'na seçildiğim söylendi. Yarın sabah Beyoğlu'ndaki karargahına gidecektim.

Bu kaderin bir cilvesidir. Bin kişi arasında benim seçilmiş olmam belki de ölümden kurtuluştu.

Orgeneral Waytman'ın karargahı Beyoğlu'nda Parmakkapı Sokağı'nda bir köşk idi. Umüm Depo Kıtaatı Komutanı Waytman'ın karargahı kapısında bir arap atı bağlı idi. Binadan içeri girip yaverini sordum. Yaveri Şam'lı Cemal Bey idi. Beni generalin odasına çıkardı ve takdim etti. Elli yaşlarında ortadan uzunca boylu yakışıklı bir adamdı. Tanıştıktan sonra, bana görevimi bildirdiler. Aşağıda bağlı olan ata atlayıp Kavaklardan Çekmeceye, Kadıköyü'nden Pendige kadar olan birliklere verilen emirleri dağıtacağım. Eli-me iki yüz zarf tutuşturdular, bunları dağıtacağım.

Kısm-ı Siyasi'de çalıştığım zamanlar bazan izinli çıkar

ve, Rami'de doktor Yüzbaşı olan Tevfik ağabeyimin yanına giderdim. Orada atlar vardı ve bazan binerdim. O sebeple, ata binmeye alışkanlığım vardı. Hemen atladığım gibi akşama kadar zarfları dağıtmaya başladım.

Akşam döndüğümde Cemal Bey bana yatacağım yeri gösterdi ve, bu akşam benim misafirimsin dedi. O ilk gece beni Beyoğlu'nun ünlü evlerinden birinde ağırladı.

Burada böyle başlayan hayatım, aynı şekilde devam ediyordu. Her gün ata atlayıp emirleri dağıtıyor, akşam da Cemal Bey'le çıkıyordum. Karargâhtaki büyük odada elliye yakın zabıt vekili çalışıyor, yazışmaları tercümeleri sürdürüyorlardı.

Bir gün hangi vesile ile olduğunu hatırlamıyorum, generalin yanına çıkmıştım. İçeride İsmet Bey'i (İsmet İnönü) selam vaziyetinde buldum.

General fena halde öfkeli idi. Elindeki gümüş kırbağı masaya vuruyor, sinirli sinirli konuşuyordu. Arkası bize dönüktü. İsmet Bey de ayaktaki durumunu bozmadan onu dinliyordu. General bana bazı emirler verecekti. Ben orada öyle bir elim başımda selâm vaziyetinde dururken, çok tuhaf bir şey oldu. Tam karşıma gelen açık pencereden bir kız gördüm. Karşıdaki evin penceresinden bana bakıyordu. Bir süre sonra bana işaretler vermeye, göğsünü açıp göstermeye başladı. O devirde bir kızın göğüslerini görmek müthiş bir şey idi. Ben bulunduğum selâm vaziyetini bozmamaya çalışırken, ha bire terliyordum. Bir yandan da kıza kaş göz ile cevap yetiştirmeye çalışıyordum. Aldığım masa ile kılığımı kıyafetimi düzmüştüm. Üzerimde iyi cins kumaştan subay elbisesi, ayağымda mahmuzlu rügan.

HATIRALAR

çizmeler, başımda sık bir kalpak, belimde hançerli kemer, tağ gibi bir zabıt idim. Kız benim bu halime bayılmış olmalıydı. Sonradan bu kız ile arkadaş olduk. Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın yaverinin dostu imiş. Paşa Şam'a gidince yaveri de gitmiş ve onu yalnız bırakmış. Babam'ın romatizmalarının azdığı, bu sebeple Bursa'ya gittiği bir gün, onu bizim Vaniköy'deki eve götürmüş ve güzel bir gece geçirmiştik.

Ancak Cemal Bey'in eğlence düşkünlüğü, beni fena halde sıkımsaya başlamıştı. Kendisi zengindi ve arkadaş arıyordu. Ben gündüzün yorulduğum için, gece istirahat etmek isterdim. O gelir, portatif karyolamı tersine çevirir, beni uyandırır ve zorla eğlenceye götürürdü. Öyle bir zaman geldi ki, artık dayanamadım. Cephede arkadaşlarımız dövüşürken, şehit olurken bizim böyle her gece eğlenmemiz bana ağır gelmişti. Üç dört kere istifa etmek istedim, müracaat ile kıtama göndermelerini talep ettim, ancak netice alamadım.

Alman generali Waytman ile dostluğumuz ilerlemişti, ben de Amanca'yı konuşmaya başlamıştım. Bir baba-oğul yakınlığı içindeydik. Bir gün beni Alman birahanesine götürdü ve hayatta düstur edinmem gereken şu üç noktayı sohbet arasında ehemmiyetle belirtti:

«Para kaybetmek bir şey değildir, namus kaybetmek çok şeydir, lakin cesaretini kaybetmek her şeyini kaybetmek demektir» dedi. Nasılsa yedek subay olduğum için ileride sivil hayata geçeceğimi, belki ticaretle uğraşacağımı tahmin ediyordu. Gerçekten de söylediği gibi oldu. Sivil hayata geçtim ve ticaretle uğraştım. Bu hususlar hayatımda düstur oldu. Cesaretimi hiçbir zaman kaybetmedim, hiçbir zorluktan yılmadım. Üç defa

milyonerlikten sifıra indim ve bu düstur sayesinde yeniden kendime geldim.

Generalin emri ile, karargahta çalışan zabıt vekillerini talime çıkarıyor, parlak üniformam ile onları koşturuyor ve sesime pencerelelere dökülen kızlara işaretler gönderiyordum. Taksim Meydanı bizim talim yerimizdi. Onlar da gerçi benim rütbem de idi ama, onların yanında paşa gibiydim, generalin çok yakını olmuştum.

Waytman bir gün bana: «Oğlum, buradaki hayattan sıkıldığını, cepheye gitmek istediğini biliyorum. Bunu istifa dilekçelerinde belirtmiştin, ama seni bırakmak istemiyorum,» dedi. Gözlerinden rahatsızlanmıştı. Yakında Almanya'ya dönecekti. Gitmeden beni Kadıköy 14. Depo Alayı'na Bölük Kumandanı olarak tayin etti. Aşağı yukarı bir yıl birlikte bulunmuştuk. Onun gidişinden sonra, Kadıköy'deki yeni görevime geldim. Zambaoğlu Akaretleri'nde üç tane ev benim bölüğüme verilmişti.

Bölüğün kırk onbaşı ve çavuş ile, altı yüz neferi vardı. Bunlardan bir kısmı Doğu'dan gelmiş sağını solunu bilmeyecek kadar eğitimsiz, diğer bir kısmı da tam bunların aksine, Beyoğlu'nun, İstanbul'un lüks semtlerinin muhallebi çocukları idiler. O yıllarda Baş Kumandan Enver Paşa'nın askere emri şu idi: «Asker ocağına bir gün önce gelen bir gün sonra gelenin âmiridir. Âmirin her emri yerine getirilecek, emre uymayan vurulacaktır». Bu efsâne gibi emir yüzünden askerî birliklerde müthiş bir disiplin ve çalışma vardı. Zaten harp hali devam ettiği için bu çalışma ve talimler son derece sıkı tutuluyordu.

Bize verilen emir de şu idi: «Askeri bir ayda attığını»

HATIRALAR

on ikiden vurur, Allahını, peygamberini, padişahını, kumandanını tanır, sağını solunu bilir hale getireceksiniz.» Çünkü o yıllarda yetişmiş asker, subay çok azdı. Pek çoğu, yıllar süren savaşlar neticesi cephelerde erimiş gitmişti. Hele Çanakkale. Orada bir nesil gömüldü gitti.

Her sabah şafakla kalkardım. Güzel bir atım vardı. Orada da şık giyinmeye dikkat ederdim. Serde gençlik olduğu için daima çakı gibiydim. Bölüğü bir saat uzaklıktaki uzun çayıra götürür, güneş batıncaya kadar onlarla birlikte süngü hücumları, siper ve bomba talimleri yapardık. Kan ter içinde karargaha döndükten sonra da nazari dersleri verirdim. Birinci ayda yetiştirdiğim altı yüz asker yapılan teftişte birinci geldi. Komutanlarım beni çok seviyor ve takdir ediyorlardı. Bölükte müthiş bir disiplin kurmuştum. Takım kumandanlarımın üçü de Bahriye yüzbaşısı idi. Boğazların kapalı ve Donanmanın muattal olması sebebi ile Bahriye askerini Kara ordusunun emrine vermişlerdi. Bunlar gemi güvertesindeki kısa yürüyüşlere alışkın olduklarından kara talimlerinde zorluk çekiyorlardı. Yapılan teftişlerde bölüğünü iyi yetiştiremeyen subaylar bölükle birlikte Çanakkale'ye gönderiliyordu. Ben ise altı ay boyunca her teftişte bölüğümle birlikte birinci gediğim için Alay Komutanı beni Çanakkale'ye göndermiyordu. Ashında Enver Paşa'nın emri vardı. Her subay mutlaka cepheye gidecekti. Ancak Alay Komutanı «Senin gibi bir subayı ben nereden bulacağım, sen her ay bana altı yüz asker yetiştiriyorsun ki, bunu kimse beceremez» diyor ve beni gözü gibi sakınıyordu.

Her gün talimde iki sandık mermi yakardık. Öyle bir

hale gelmişim ki, tek elimle mavzeri tuttuğum gibi hedefi on ikiden vuruyordum.

Bazı geceler bölük komutanları bir araya gelir eğlenirdik. Meşhur Kemanî Sâdi bizim bölükte neferdî. Bize keman çalardı. Bazı akşamlar yıkanır, vapurla Beyoğlu'na geçer, eğlenceye orada devam ederdik. Sabaha doğru geri döner, hiç uyumadan yine akşama kadar talime koşardık.

Birliğin karşısında bir Ermeni'nin bahçesi vardı. Türlü meyveler dallarından dökülür, yerlerde çürürdü. Bir gün çavuşlardan birine bir mecdiye vererek, gidip buradan biraz meyve getirmesini söyledim. Çavuş gitti bir süre sonra döndü ama, hepimiz şaşırılmıştık. Koca bir meyve ağacını sırtlamış geliyordu. «Oğlum bu ne hal» diye sorduğumda, «Komutanım parası ile meyve istedim, vermedi. Benim size satacak meyvem yok, dedi. Ben de ağacı söktüğüm gibi alıp geldim» dedi. Hep birlikte gülüştük.

Kış bastırmıştı. Etrafta yakacak namına bir şey yok. Asker tir tir titriyor. Alaya gittim, çare aradım, cevap yok. Bölük komutanlarına sordum, siz ne yapıyorsunuz diye, şöyle cevapladılar: «Zaten asker Çanakkale'ye gidecek, onun için alay binalarındaki ahşap kısımları kırıp yakıyorlar», dediler. Bunu uygun bulmadım. Düşündüm, aklıma bir şey geldi. Bir bıçkı testeresi ile baltalar buldum. On seçme çavuşla, on onbaşı ayırdım. Onlara:

— Havanın fırtınalı olduğu bir gece seçeceğiz. Gece yarısı Karacaahmet Mezarlığı'na gideceğiz, dedim. Dedigimizi yaptık. Başlarında ben, «En küçük bir hadise olursa karışmam. Yakalanmak yok, hepiniz çil yavrusu gibi dağılın» diye tenbih ettim. Karlı, tipili bir

HATIRALAR

gece yarısı Karacaahmet Mezarlığı'na vardık. Etrafta kimseler yok. İn, cin top oynuyor. Biz, bir yerinden mezarlığa girdik. Koca bir selviyi seçip bıçkı ile devirdik. Hemen baltacılar işe koyuldular, dallarını, çarpılarını bir yana yığdık. Gövdeyi parçaladık. Oradan yüklenip birliğimize getirdik. Bu yoldan askeri soğuk havalarda donmaktan kurtardım.

Bölüğümün hemen bitişiğinde bir Paşa ailesi oturuyordu. Sanırım Dürzü idiler. Paşanın on yedi yaşlarında Çamlıca Kız Lisesi'nde leyli okuyan güzel bir kızı vardı. İsmi Muazzez'di. Eve geldiği akşamlar, benim bölüğe bakan pencerede saçlarını tarar, göz göze bakışırdık. Bir süre sonra bu masumane ilişki ilerledi. Kendisi ile mektuplaşmaya başladık. Beyaz atıma biner, onu liseden izinli çıktığı günlerde kapıda karşılardım. Onlar birıçka araba ile evlerine dönerler, ben biraz geriden onları takip ederdim. Asker yattıktan sonra balkondan el ele tutuşmaya, konuşmaya başlamıştık. Bir süre sonra annesi mektuplarımızı yakalamış, babası da beni Alay Komutanı'na şikâyet etmişti. O günlerde bizim taburu Filistin Cephesi'ne gönderdiler.

Yıllar sonra, o başkası ile ben başkası ile evlendikten sonra, Şişli'de oturduğum Meşrutiyet apartmanının bir katında kaldığımı işittim. Bir kere de Gülhane Parkı'nda verilen bir müsamerede karşılaşmış, göz göze bakışmıştık...

FİLİSTİN CEPHESİ'NE DOĞRU

Birliğimizin Filistin Cephesi'ne gönderilme emri gel-

mişti. Tabur Halep'e doğru hareket etti. Ben emir erim Sivri Mehmet'e çantamı ve portatif karyolamı vererek Haydarpaşa İstasyonu'na gitmesini söyledim. Bu arada Kadıköy İskelesi'ne gidecek, bir iki bira içecek ve artık ayrılma zamanı gelen İstanbul'a şöyle doya doya bir daha bakacaktım.

Evet, geçen iki yıl fırtınalarla dolu idi. Şimdi hayatımda yeni bir devre açılacaktı. Acaba kader beni nerele-re çekip götürüyordu. Çanakkale'ye gönderilen bin kişinin içinden bir tek ben ayrılmıştım. Ama şimdi, işte Filistin Cephesi'ne gidiyorduk. Acaba oralarda başımıza daha neler gelecekti?

Böyle dalmış gitmişken birden yeri göğü sarsan korkunç bir gürültü ile yerimizden fırladık. Bütün birahane ayağa kalkmış, Haydarpaşa tarafına bakıyordu. Meğerse gar önünde cephe boşaltan bir mavnaya sabotaj yapılmış ve mavna havaya uçmuş. Kadıköy tarafının bütün binalarında camlar yere inmişti. Acaba bizim Sivri Mehmed'e birşey olmuş muydu? Gidip öğrenmem gerekiyordu. Akşama kalkan tirenle Haleb'e doğru yola çıkacaktım.

Bir süre ortalığın yatışmasını bekledim. Daha sonra bir kayığa atlayarak Haydarpaşa tarafına geçtim. Bizim Mehmet, kendisini dalgakıran'ın gerisine atarak kurtulmuştu.

Haydarpaşa Garı o yıllarda pırıl pırıl yeni bir bina idi. Bu patlama ile bütün ön cephesi harap olmuştu. Sonra uzun yıllar tamirata sürdü. Almanlar bizim müttefikimiz olmalarına rağmen, onların neferleri bile tirende birinci mevkide, kadife koltuklarda seyahat ediyor, bizler, bizim binbaşılar bile ikinci mevkide gidiyorlardı.

HATIRALAR

O zamanlar kömür olmadığı için tirenler zeytin çekirdeği yakıyorlar ve bir günde alacakları yolu üç dört günde ancak alabiliyorlardı. Konya'ya dört günde ulaşabildik. Tirenimiz Konya'ya girerken kara saplandı. Orada bir gün bekledikten sonra yeniden yol almaya başladık.

Taburumuz yola çıktıktan sonra, nasıl bir vazife ile görevlendirildiğimizi anlamak için müracaat etmiş, daha Haydarpaşa'da iken vaziyeti öğrenmiştim. Bizim tabur Gazze Cephesi'ne gidecek iken yolda gelen bir emir üzerine başka yöne hareket etmişti. Urfa ve Viranşehir dolaylarında bilhassa askerden kaçan Arapların iştiraki ile, eşkıya işi iyice azıtmış ve o bölgede asayiş namına bir şey kalmamış. Bizi onları tedibe ve asayiş sağlamaya memur etmişler.

Birkaç gün sonra Haleb'e vardık. Merkez Komutanlığı yakında idi. Oraya gidip vaziyeti sordum. Viranşehir'e tayin edildiğimi, birliğimin orada olduğunu, oraya nasıl gidilebileceğini sordum. Yakınlarına kadar tiren gittiğini, lâkin Biri's-Sebi İstasyonun'da inip oradarı bulacağım bir vasıta ile Viranşehir'e gidebileceğimi söylediler. Vakit vardı tirene, şöyle şehri bir dolaşayım dedim. Bir süre dolaştıktan sonra dönüp geldim, tiren hareket etmek üzere idi. O yıllarda hatlarda çok tiren vardı. Bunların ekserisi asker ve mühimmat taşırdı. Tiren memuruna beni Biri's-Sebi İstasyonu'na geldiğimizde uyarmasını, orada inceğimi söyledim.

İstasyon, dümdüz ovanın ortasında bir küçük kulübeden ibaretti. Bir tane de memuru vardı. Benimle, emirim Sivri Mehmet'ten başkası inmedi tirenden. Orada öyle, koca ovanın ortasında iki asker kalakaldık. Tiren çekip gitmişti. İstasyon denilen kulübeye yürü-

dük, memurdan önce karnımızı doyuracak bir şeyler bulup bulamayacağımızı sordum. İlerde demiryolu ameleleri çalışıyormuş, Mehmet'i oraya gönderdim, eline bir miktar para verdim, sonra ben Viranşehir'e nasıl gidileceğini sordum. Vasıta yokmuş. Sadece develerle buğday geliyormuş, buğdayı istasyona yıkan devciler Suruç'a dönüyorlarmış. Önce oraya, oradan da Viranşehir'e gidecektik. Mehmet elinde bir miktar yiyeceklerle döndü, karnımızı doyurduk. Gerçi benim çantamda Alman konserveleri, Knorr et suları, peksimet falan vardı ama, ihtiyatlı davranıyordum. Fotoğraf makinam da yanımdaydı. O yıllarda bu makinayı sık sık kullanır, daha çok manzara resimleri çekerdim. Portatif karyolamı kurdurdum, o gece orada kalacağız. Lakin birden karnıma müthiş bir sancı saplandı. Öyle bir ağrı ki dayanamıyorum. Bir iki derken, geçmedi bir türlü. Ne yapacağım şaşırđım. Konyak içiyorum, oğuşturuyorum falan beyhüde. Bende bir panik başgösterdi, öleceğimi sanıyorum. Hattâ bir ara buna iyicene inandım. Emirime belimdeki altın kemerimi çıkarıp verdim. «Mehmet, dedim, bizim evi, babamı tanıyorsun, bana bir şey olursa, bunu eksiksiz ona teslim edersin», dedim. Sonra bir ateş yaktırdım, iki tane tuğla buldurdum. Mehmed'e bunları ısıtıp ısıtıp birini ayaklarıma birini de karnıma koymasını, kaputlar ve battaniye ile beni iyice örtmesini, ve ben sızincaya kadar buna devam etmesini söyledim. Yatmışım. Ne kadar devam ettiğini çıkaramıyorum, ama ağrının şiddetinden dalmışım veya bayılmışım. Bir de gözümü açtığımda sancım geçmiş olarak uyandım. Yeniden doğmuş gibi idim. Hayatımda böyle bir ağrı bir daha görmedim.

HATIRALAR

Ertesi sabah deveçiler geldiler. Yüklerini indirdiler. Bizleri de götürmesini söyledim. Peki, dedi adam, okkanızı peş paradan taşıyım. Kabul ettim. Bizi Mehmet'le beraber oradaki baskülde tarttılar. Develere bindik, uzun bir yolculuktan sonra Suruç'a ulaştık. Orada bir gece bizi misafir ettiler. Kasabanın eşrafından biri bizi aldı, yemeğe götürdü, yedik içtik. Ertesi gün kiraladığımız atlarla Viranşehir'e geldik.

VİRANŞEHİR GÜNLERİ

Burası gerçekten viranelik bir yer idi. Mehmed'e «Yahu Mehmed burası doğru viranelik bir yer, ama bir de bunun şehri var, ama nerde», diye takıldım. Tabur kumandanının yanına çıktım, kendimi tanıttım. Ancak bizim taburdan kimseye raslamadım, Kadıköy'deki taburumun izi kaybolmuştu, nereye gittiklerini sonradan da bir türlü çıkaramadım. Belki de Gazze Cephesi'ne gitmişlerdi.

Tabur Komutanı bana Bölük Kumandanı odasını göstermek için yanıma bir çavuş verdi. Bu oda ağlanacak halde idi. Bir kovuktan ibaretti. Ne kapısı, ne penceresi vardı. Toprağa oyulmuş gibiydi. Kapı yerinde bir peştemal asılıydı. Yerde el kadar akrepler dolaşıyordu. Burada ne yapacaktım?

Kendimi toparladım, Mehmed'e kapıda sallanan peştemali yıkattırdım, yerleri sulayıp süpürdük, karyolayı kurdum. Akreplerden korunmak için karyolanın ayaklarına su dolu tenekeler koydum, yatağı cibinlik-

le kapladım. Ama yine de, her akşam girerken kontrol ederdim.

Komutan bana bir süre bölüğümü yetiştirmemi söylemişti. Sonra eşkiya takibine çıkacaktık. Bölük ve tabur kumandanları çokluk İstanbullu ve Türktüler, onlarla anlaşabilecektik. Çevreye Karakeçili Aşireti hakimdi.

Bölüğümü iyi bir şekilde bulmuştum. Çavuşlar, yedek zabıtlar işlerini biliyorlardı. Neferler attıklarını vuruyorlardı. Bir zaman talimlerle vakit geçirdik. Bölüğe istediğim şekli vermiştim. Eşkiya cephanelikleri basıyor, köyleri yağmalıyordu. Bunları takip ile günümüz geçiyordu. Müsademeye girerek elli kadarını yakaladık.

Esasen onlar süvari, biz yaya idik. Gerçi benim komutan olarak atım vardı, ama efradım yaya idi. Eşkiyayı çok yaklaşıyor ve bomba tehdidi ile yakalıyorduk. Bombadan çok korkuyorlardı. Bazan da etraflarını çevirerek onları tesirsiz hale getiriyorduk. Bunların çoğu asker kaçaklarından oluşuyordu.

Viranşehir'de altı ay kaldım. Bütün zamanımız böylece eşkiya takibinde geçti. Geri kalan vakitlerde ip gibi incecik akan bir suyun başında, suya kapılıp giden çöp parçalarına bakarak İstanbul'u hayal ederdik.

Ah! İstanbul ve İstanbul'da kalan kadınlar. Altı ay kadın yüzü görmemiştik. Böyle akıp giden çöplere daldığımız bir sırada arkadaşlardan biri: «Hey bakın, kadına bakın!» diye bağırdı. Hepimiz heyecanla gösterdiği yöne döndük. Bir kadın, sırtına yüklediği çırpılarla yalın ayak yürüyordu.

Memleketin hali perişandı. Hepimiz başlarımızı önü-

HATIRALAR

müze eğdik ve hayallerimize kaldığımız yerden devam ettik...

URFA'YA DOĞRU

Viranşehir dolaylarındaki eşkiyanın tedibi bittikten ve o bölgenin asayişi sağlandıktan sonra beni Urfa'ya tayin ettiler. Urfa'ya gitmek için yine Suruç'a oradan Urfa'ya gitmek icap ediyordu. Suruç'da yine bize ikram izzet gösterdiler. Ertesi gün Urfa'ya gideceğiz ama, ne mümkün. Eşkiya yolları tutmuş, kuş uçurtmuyor. Bunun için, gidecek yolcular arabalarla konvoy haline geliyor ve yola öyle çıkılıyor. Birkaç gün bekledik, arabalar çoğaldı. Ben bu arabacıların başı ile ilişki kurdum. Adam, «Korkmayın, sağ selâmet ben sizi Urfa'ya ulaştırırım», dedi. «Lakin yolda tabancalar elimizde olacak, ne olur ne olmaz» diye ilave etti. Yola çıktık. Urfa - Suruç arası araba ile on saat falan. Bir iki saat yol aldıktan sonra arabacı bana açıldı. «Bey!», dedi, «Suruç'ta bu eşkiyanın casusları var. Onlar kimde para olduğunu, kimin yola çıktığını çoktan haber almışlardır. Şimdi ileride bir boğaz var, oranın iki yakasını tutmuşlardır», dedi. Şöyle ilave etti. «O oturduğun kıl torbanın içinde senin gittiğin alayın altın maaşı var. Dikkat et,» dedi. Gerçekten de arabacının yanında, altına verdiği, yumuşak bir kıl torbanın üzerinde oturuyordum. Mehmet de yanımda idi. Derken biz bu boğaza yaklaştık, arabacı: «Şimdi ben boğaza girince atları dört nala kaldırırım, siz de kendinizi kollayın, boğazı geçti mi gerisi kolay» dedi. Dedigi

gibi de oldu. Biz boğaza girdik, iki taraftan yayılım ateşi açıldı, atlar dörtlüye kalktı. Nasıl gidiyoruz, yıldırım gibi. Başımızın üzerinden kurşunlar vızıldıyor, geçiyor, diğer arabalar bizi takip ediyorlar. Tıpkı kovboy filimlerindeki gibi. Ancak çok şükür kimseye birşey olmadı, o boğazı sağ salim geçerek Urfa'ya vardık.

Alay Kumandanım Galata'lı Şevket idi. O yıllarda ordumuzda üç meşhur Şevket vardı ki, bunlar sertlikleri, gözlerini budaktan sakınmamaları yüzünden meşhur olmuşlardı. Yıllarca cepheden cepheye koşmuşlardı. 1. Çamur Şevket. 2. Kör Şevket. 3. Galatalı Şevket. Bana «Cemil Efendi», dedi. «Sana birinci bölüğü verdik, git bölüğünü teslim al», dedi. Gittim bölüğü teslim aldım. Bana Ermeni Mahallesi'nde yıkık bir evi komutan odası olarak vermişlerdi. Dört duvarı var, tavanı yok. Böyle bir odaya yerleştim. Sonra bölüğü talime çıkardım. Çok zayıftılar. Çoğu oranın eşraf çocukları idi. Bunları sıkı bir disipline aldım. Kısa süre sonra şehirde namım yayılmış olacak ki, bir gün eve döndüğümde bir de ne göreyim. Benim portatif karyola yerinden alınmış, oraya altı yedi yatak üst üste yığılmış, ipek örtüler, falan, bir de kız. Hizmetimi görmeye gönderilmiş. Dil bilmez bir kız, hemen onu defettim, «Benim emir erim var, o hizmetimi görüyor», dedim. Bu tutumla beni yumuşatmak istiyorlardı, anlaşılın. Kız da Ermeni falandı herhalde. Bölüğü sıkı bir çalışma ile bir ay içinde istediğim kıvama getirdim. Galata'lı Şevket'in huzuruna çıkararak, bana görev vermesini rica ettim. «Yahu iyi, zamanında geldin» dedi. Meğerse o sıralarda bu eşkıya reislerinden biri o taraflardaymış, yerini tesbit etmişler. Bana bildirdiler.

HATIRALAR

Üç günlük kumanyamızı alarak, gerekli hazırlıklarımızı görerek, eşkıyaya baskın üzere biz harekete geçtik.

Eşkıya reisinin bulunduğu ev bir ağaçlık içinde idi. İki günlük yolculuktan sonra tesbit edilen yere vardık. Evi sardık. O gece sabahı beklemek üzere askeri yatırdım. İyi bir uyku çektiler. Şafakla hepsini kaldırdım. Evi gözetliyoruz. Bir süre sonra kapı gıcırdayarak açıldı. İri yarı bir ak arap çıktı, evin önünde gezindi, etrafa baktı biraz. Ben yüz metre kadar ilerdeyim. Doğrudum ve kendisine doğru bağırdım:

— Etrafın sarılmıştır, teslim ol, yavaş yavaş bize doğru gel. Şakin bir hareket yapma, yoksa ölürsün, dedim.

Bu ses üzerine içeriden karısı çıktı. Bir süre birşeyler konuştular. Sonra adam bize doğru geldi. Askerler karşılayıp üzerine aradılar, ellerini arkadan bağladık. Bu sırada şafak sökmüş etraf aydınlanmıştı. Karşiki tepelerden bir gurup atlının geldiğini gördük. Bunlar reisin adamları olmalıydılar. Askeri gelenleri çember ateşine alacak şekilde dağıttım. Takımlara emir verdim. İki takım ateş ederken üçüncü takım gelenleri kuşatacak ve teslim alacaktı. Dediğim gibi biz ateşe başlayınca gelenler şaşırıldılar. Hiç beklemiyorlardı. Atarı ürktü, buldukları yerde çakılıp kaldılar. Ne geri gidebiliyorlar, ne ileri gelebiliyorlar. Sıkı bir çember ateşi açmışız ki, kuş uçmaz şekilde. Yanlarına varan üçüncü takım bunları atlarından indirdi. Hepsini getirdiler. Ellerini bağladık. Tabancalarını bir geniş peştemala sardık. Atları takım komutanlarına, çavuş ve onbaşılara dağıttım. Bunları sıraya dizdik, Urfa'ya doğru yürümeye başladık.

Yolda elden ele geçerek bana bir kese altın ulaştı. Reis göndermiş. Her halde rüşvet ile serbest kalmayı umuyordu. Kırk elli altın vardı. Keseyi tabancaların olduğu torbaya bıraktırdım. Bir süre sonra aynı şekilde bir kese daha göndermiş, onu da aynı şekilde yine tabancaların olduğu yere koydurdum. Daha sonra kendisi gelerek: «Bey beni zahmet edip de Haleb'e kadar gönderme, bu benim üçüncü yakalanışım, yine yolunu bulurum ben», diye konuşmaya başladı, ben kendisini muhatap bile almadım, bir şey söylemedim. O yıllarda yirmi üç yaşlarında falan olmalıydım.

Bunları getirdim, kumandana teslim ettim. Bana teşekkür etti, iyi bir iş becerdiğimi söyledi, sapı fildişinden bir tacanca hediye etti. Peştemala sardığımız tabancalar arasından seçmişti. Çok güzel bir şeydi. İleride anlatacağım gibi, bu da Kudüs bombardımanında kaybolan çantam ile birlikte gitti. Yakalanan eşkiyalar bizim bağlı olduğumuz Halep Kolordusu'na Nihat Paşa'nın birliğine gönderiliyordu. Bizim yakaladıklarımız da gönderildi.

Aradan iki ay geçti. Zaman zaman sivil giyinerek Urfa'nın açık hava kahvelerinde otururdum. Bir gün yine böyle havuzun başında oturuyorum. Birden yan tarafımda bizim yakaladığımız eşkiya reisini görmeyeyim mi? Tabii belli etmedim, oradan yavaşça kalktım ve doğru kumandana geldim. Durumu anlattım. Kumandan «Allah kahretsin, memleketin durumu bu işte, biz canımızı ortaya koyup yakalıyoruz, onlar bir süre sonra ellerini kollarını sallayarak gelip karşımıza geçiyorlar», dedi. Rüşvetin memleketteki hali bu idi. Adam haklı çıkmıştı. Ama yine de Urfa'da bulunduğumuz altı yedi ay içinde etrafı eşkiyadan temizledik:

HATIRALAR

Hatta Urfa'ya gelirken kurşun yağmuruna tutulduğumuz boğazi da emniyetli hale getirmiştik. Artık rahatça yolculuk yapılıbiliyordu.

Askerde iken bize üç türlü maaş verilirdi. 1. Bir miktar altın. 2. Bir miktar kâğıt para. 3. Aynı yardım. Aynı olarak verilenler işte, bir teneke peynir, bir iki kile buğday vesaire şeylerdi. Bu verilenleri subaylar ne yapacaklarını şaşırır, çoğu bakkallara falan vermeye kalkarlardı. Ben hayatımın her devresinde ticareti düşünmüşüm ve tatbik etmişimdir. Bu devrede de bu ayniyat olarak verilen erzakı ben almaya başladım. Bölük karargah odam büyüktü. Orada bir yer ayırmıştım. Her gelen subay, bir miktar para karşılığında kendisine verilen ayniyatı oraya bırakırdı. Bir süre sonra toplanan bu erzakı Urfa'lı tüccardan birine devretmeye başladım.

Bir seferinde de Alay'a koyun almaya gönderdiler beni. Koyunların alınıp satıldığı yere gittim. Bir adamla pazarlık ettim. Adama parasını verirken hep binlik banknot olarak vermiştim. Adam «Ben bunları ne yapayım, bana altın varsa ver» dedi. Peki dedim, hatta bende bulunan altınlarla banknotları değiştirdim. Çünkü o yıllarda Halep'te on beş kâğıt lira bir altın idi. Adamdan aldığım kâğıt liralarla daha fazla altın elde edebilecektim.

Bu faaliyetler benim askerlik hayatımda da yeri ve zamanı geldiği sırada ticari işlerden geri durmadığıma işarettir. Diğer subay arkadaşlar ise o zamanlar aylıklarını alır almaz kumara oturur, bir süre sonra paralarını kaybederek, bana yardım istemeye gelirlerdi. Ben kumar oynamazdım, ağabeyim Tevfik kumar-

bazların kıralı idi, buna karşılık ben hayatım boyunca kumardan uzak durdum.

Alayımız Halep'de Nihat Paşa'nın Kolordusu'na bağlı olduğu için her ay Alayın Vukuat raporlarını bizim subay arkadaşlardan, bölük komutanlarından biri götürüyordu. Halep'e gitmek ise bir şans işi idi. Giden adam bir şehir görüyor, eğleniyor, yorgunluk çıkarıyordu. Bir seferinde Alay Komutanı bu raporu benim götürmemi emretti. Ben hemen geçen ay gidip gelmiş olan Cemal Bey'i buldum. Ona «Yahu Cemal, sen oraları tanırırsın, Halep'e gidince nerelere uğramalı, nerede kalmalıyım, bana biraz bilgi ver», dedim. Cemal beni bir kenara çekti. «Halebe varınca kalacağın en iyi otel Baron Otelidir», dedi. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın, Cemal Paşa'nın da Halep'e geldiklerinde kaldıkları otel burası idi. Cemal bu otelin yan sokağında bir evin adresini verdi. Bir paket kahve alıp eve gitmemi, sadece «Bunu Cemal Bey gönderdi» dememin yeteceğini bildirdi. Onu orada iyi tanıyorlarmış.

Hazırlığımı yaptım, Halep'e doğru yola çıktım. Şehre varınca doğru Baron Oteline gittim. Otelde Bahriye Nazırı Sakallı Cemal Paşa, maiyeti ile kalıyordu. Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa biraz önce otelden ayrılmış ve İstanbul'a gitmiş idi. Otele yerleştim, bir süre sonra dışarı çıktım, yakınlardaki Özbekiye Bahçesi'ne gittim. Orada Beyrut'lu kızlar kameryelerde oturuyor ve müşteri kabul ediyorlardı. Orada bir süre gezindikten sonra otele döndüm. Ertesi gün Kolordu'ya giderek evrakları teslim ettim. Artık görevim bitmişti. Biraz da eğlenceye bakacaktım. Akşama bir paket kahve alarak, Yüzbaşı Cemal'in tarif

HATIRALAR

ettiği eve vardım. Kapıyı yaşlıca bir kadın açtı. Ona kahve paketini vererek, Cemal Bey'in selâmlarını söyledim. Beni hemen içeri aldı, beş dakika kadar şundan bundan konuştuk. Sonra içeriye elinde kahve tepsi, bir bardak su ile çok güzel bir kız girdi. Hayatımda güzele karşı daima bir meyil duymuşumdur. O zamanlar da serde gençlik var. Kıza bir bakışta âdeta vuruldum. Çok güzel bir kız idi. Bir süre sonra ihtiyar kadın, bizi onunla başbaşa bırakarak çekildi.

Evin girişinde güzel bir sofa vardı. Ortada bir su sarnıcı, kenarlarda şark işi sedirler, üzerleri temiz keten örtülerle bezeli. Enteresan bir ev idi. Kız ile şakalaştık, bir iki fıkra anlattım, gülüştük. Beni soydu, bir gecelik entarisi getirerek giydirdi. Kendisiyle güzel bir gece geçirdim. Ancak yol yorgunluğu da olmalı ki, uyumuşum. Bir süre sonra kız beni dürtükleyerek uyandırdı: «Kalksana, buraya uyumaya mı geldin», dedi. «Yahu bırak, bende hal kalmadı» derken, beni uykusu sersemi yerimden kaldırdı, gecelik entarisi ile sofa-daki sarnıcın başına getirdi. Entariyi çıkardı, orada bir kova suyu başımdan aşağı boca etmez mi? Hay Allah! Artık buradan nasıl kurtulurum, diye düşünmeye başlamıştım. Bizim eğlence gecesi berbat olmak üzere idi. Neyse ki fazla üzerime düşmedi, sabah ondan önce kalktım, giyindim, yastığın altına bir altın bırakarak oradan savuştum. Bilmem o yılların duygusallığından mıdır, nedir, onun gibi kıza bir daha raslamadım.

Ordumuz Kanal Harakâtı'ndan sonra çekilmeye başlamıştı. Çok kayıp veriyorduk. Beyrut'a gitmeyi düşünüyordum. Cemal Bey orada Gazino Di Libana'yı çok methetmişti. Ayrıca Zahle'nin meşhur rakısından bir

hasırlı şişe alıp Alay Komutanına götürecektim. Beyrut'a gittim. O yılların en güzel ve muazzam varyete gösterilerinin yapıldığı Gazino Di Libana'yı ziyaret ettim, gösterilerini seyrettim. Dönüşte Zahle'ye uğrayarak bir şişe de rakı aldım. Bu rakı Alay Komutanımız Galata'lı Şevket'in çok hoşuna gitmiş olacak ki, Urfa'ya vardığımda, memnuniyetini bildirdi. Bu münasebetle cepheye gitmeden önce ailelerimizi görmek üzere biz üç yedeksubay arkadaşına İstanbul'a gitmek için ikinci defa izin verecekti. Zahle civarında yetişen ve bizim erikler kadar olan üzümünden yapılan bu rakı çok meşhur idi.

İngilizler çölde ilerliyor, ordumuz ağır ağır çekiliyordu. Yakınlarda bizim alayın da cepheye gideceği söyleniyordu. Bu karışık durumda Urfa'ya döndüm. Alayımız cepheye gidecek diye talimler sıklaştırılmıştı. Bir kaç ay böyle sıkı talimlerle geçti. Bir gün Alay Komutanı bizleri çağırttı. Üç yedek subaya ben de dahil cepheye gitmeden önce ailelerimizi görmek için İstanbul'a gitme izni verdi. Sevinçten uçuyorduk. Bir ay İstanbul'da olacaktık. O yıllarda bu herkesin eline geçmeyecek bir mutluluktuk. Arkadaşlara belimdeki kemerde olan altınları gösteriyor: «Merak etmeyin hep bendensiniz, bunları beraber bitireceğiz», diyordum. İstanbul burnumuzda tüter olmuştu.

YENİDEN İSTANBUL'DA

İstanbul'a iner inmez doğru evimize gittim. Kızkardeşim evlenmiş olduğu için evde sadece babam ve Nev-

HATIRALAR

restan Hanım vardı. Sarıldık. Babamın elini öptüm, çamaşır değiştim ve dinlendim.

Biz ayrılah İstanbul bir başka olmuştu. Savaşın üçüncü senesi olmalıydı. Bir sürü harp zengini türemişti. Okuması yazması olmayan adamlar milyonlarla oynuyorlardı. Azınlıklar, İran'lı acemler memleketin ticaretini ellerine iyice geçirdikleri gibi, pek çok yolsuzlukla keselerini dolduranlar da vardı. Bazı semtlerde «Bulgur Palas, Pirinç Palas» diye tabir edilen, ve hangi yolla yapıldığı böylece belirlenen büyük hanlar, apartmanlar yükselmişti. Tokatlıyan otelinin müşterileri bile değişmişti. Yemeğe gelen zatlar listeden okuyarak bir yemek söylemek yerine: «En pahalısından getir, onu da, bunu da getir, yanında bir de cacık getir» gibi sözler ediyorlardı.

Adamlar paralarını gündüz gözü Galatalı sırk hamallarına keogere ile taşıtarak gösteriş yapıyorlardı. Kurtuluş, Beyoğlu gibi semtlerde eğlence hayatı alabildiğine genişlemişti.

Buna karşılık orta sınıf eziliyordu. Büyük bir kıtlık başgöstermişti. Edirne'den gelen süpürge tohumu buğday ile karıştırılıyor, vatandaş ekmek yerine bu kara, tatsız nesneyi yiyordu. O da bulana. Bir has ekmek ile bir genç kızın kandırılabilceği bir devir başlamıştı.

İstanbul'dan ayrılmadan önce Beyoğlu'nda bir Rum kızı ile uzun süre dostluğumuz olmuştu. Onu aradım. Bulduğu yerde yoktu. Bana, onun bir mebus ile ilişki kurduğunu, Müslüman olarak o mebusla evlendiğini, Bakırköy taraflarında oturduğunu söylediler. Çok üzülmüştüm. O gece bir ufak rakının başında sabahladım. Günlerce kendisini aradım, ama bulamadım. Yıllar sonra, evlenmiş ve eşimle bir Kandilli yolculuğu

yapacakken iskelede karşılaştık. Gözgöze geldik ve sadece birbirimize gülümsedik. Yanında bir Arap bacı vardı ve çarşafı idi.

Bir ay kısa bir süre idi, çabucak geçti. Genellikle arkadaşlarla Beyoğlu'nda buluşup eğleniyorduk. Nasıl olsa buradan cepheye gidecektik. Belki, bu son gidişimiz olacaktı. Canım İstanbul'a doymak mümkün değildi. Hatta gideceğimiz gün yaklaşınca biz üç arkadaş Çamlıca'da bir eve kapanıp, hastayız diye Merkez Kumandanlığı'na istida vererek gidişimizi bir hafta daha ertelemiştik. Aslında hasta falan değildik. Maksat bir süre daha İstanbul'da kalmak idi. Ancak o bir hafta da su gibi geldi geçti.

Yeniden Haydarpaşa ve yeniden Halep'e doğru yolculuk.

Bu arada, eskiden tanıdığım İstanbul'un ünlü tüccar ailelerinden Süleymanoviç'lerden birinin —Tahir Süleymanoviç— albay rütbesi ile Adana'da İnzibat Kumandanı olarak görev yaptığını öğrenmiştim. Adana'da inip kendisiyle görüşmeyi düşünüyordum.

ADANA YOLLARI

Tiren Adana İstasyonu'nda durunca indim. Gidip Tahir Bey'i görecektim. Ancak askeri tiren olduğu için etrafı sarılı idi. Kimseyi indirmiyorlardı. İnzibatlar hemen tepeme dikildiler. Ben kendilerine Tahir Bey'i göreceğimi söyledim. Bunun üzerine beni alıp albayın makam odasına götürdüler.

Tahir Bey beni görünce sevindi, kucaklaştık, konuş-

HATIRALAR

tuk. Bana nereye gittiğimi sordu. Ben de «Alayımız Urfa'da idi, ancak Haleb'e varınca cepheye gidip gitmeyeceğimiz belli olacak» dedim. Bana «Seni bırakmam, zaten benim de inzibat subayına ihtiyacım var» dedi. Tahir Süleymanoviç cephelerde çarpışmış, vücudunda şarapnel, kurşun, süngü karışık beş yara taşıyan, bu sebeple geri hizmete alınmış, hatırı sayılır bir kumandandı. Yapar mı yapardı. Ben «Nasıl olur efendim, beni firarî sayarlar» falan demeye kalmadan çavuşu çağırıldı. «Beyin bavullarını tirenden indirip getirin» diye emir verdi. Eşyalarım geldi ve ben gerçekten o gece orada kaldım.

Ertesi gün birlikte 12. Kolordu Kumandanı Remzi Paşa'nın karargâhına gittik. Tahir Bey beni kendisi ile tanıştırdı. Babacan, sofu bir adamdı, elini uzatmıştı, öptüm. Beni Tahir Bey'in yanında inzibat işleri ile görevlendirdiler ve Halep'deki birliğime de malûmât verdiler.

Adana'da o yıllarda cepheye gelen, giden askerler, yaralılar, kaçaklar dolayısıyla zorlu bir inzibat faaliyeti vardı. Özellikle randevu evlerinin, genelevin bulunduğu sokağa girmek katıyyen yasaktı. Askerin salgın hastalık almasından korkuluyordu. Günler böyle geçerken, Tahir Bey bir gün bana, felekten bir gece çalım diye teklifte bulundu. Onun da ailesi İzmir'de idi. Şöhreti yaygın, deligöz bir adamdı. Gittik. Kuş sütü kuru üzüm, sofralar donatılmış, kızlar, sazlar falan, gerçekten eğlendik. Lâkin bu iş Remzi Paşa'nın kulağına gitmiş. Hemen o sabah bize haber geldi. İkimizi de birlikte makammda bekliyormuş. Ben süklüm, püklüm bir vaziyetteyim. Tahir Bey hiç oralı değil. Paşanın huzuruna çıktık. Remzi Paşa öfkeliydi, bize:

— Yahu, siz ki inzibat işleriyle görevlisiniz, böyle yaparsanız, diğerleri nasıl hareket etsin...

diye çıkıştı. Tahir Bey Paşa'ya:

— Paşam refikanız hanımefendi yanınızdadır, değil mi? diye sordu.

Paşa:

— Evet, nolmuş, dedi.

Tahir Bey:

— Bizimkiler İzmir'deler, aylardır haber alamadık, diye cevap verince Paşa güldü:

— Öyleyse sana bir ay izin, git aileni gör. Cemil Bey'de Halep'deki asli vazifesine dönsün, diye emir verdi. Bende hoşafın yağı kesilmişti. Durup dururken başımıza iş çıkarmıştık. Bize artık evrakımızı alarak Haleb'e gitmek düşüyordu. O gün akşam tirene atladım ve yola çıktım.

GAZZE CEPHESİNE DOĞRU

Haleb'e varınca alayımızın cepheye gitmiş olduğunu öğrendim. Kısım amirlerini tanıdığım için bunlardan bir kurmay binbaşıya çaktım. Evraklarımı verdim ve durumu anlattım. «Tam zamanında geldiniz Cemil Bey» dedi, «Biz de şimdi cepheye bin asker sevkedecektik. Siz bunların başında, sorumlu olarak gideceksiniz. Bunların çoğu Arap olduğu için kaçıyorlar. Haberiniz olsun, götürdüğünüz askerin yüzde beşini fire verir, kaçırırsanız Divan-ı Harbe verilirsiniz» diye bana görevimi anlattı. Ben önceleri zaman zaman Haleb'e gidip geldiğim için bu durumları biliyordum. O-

HATIRALAR

nun için binbaşidan iş bilir çavuşlar, onbaşılar ve iki tane de makinalı tüfek istedim.

Bana, her istediğimi alabileceğimi, lâkin çabuk hazırlanmamı söyledi. Önce seferi kıyafetimi giydim. Kafamda bir kalpak. Belimde fişeklik ve bir hançer, tabanca. Bir yiyecek torbası, bir dürbün ve harita çantası edindim.

Sabahleyin istasyonda askeri teslim aldım. Vagonlara taksim ettik. Her birinin başına onbaşıları, çavuşları koydum. Vagonların üzerine makinalı tüfekleri monte ettik. Askere «Kaçanların vurulacağını» duyurdum. Çavuş ve onbaşılara sıkı talimat verdim. Kim bir kişi kaçırırsa onun yerine kendisi belâya bulaşır diye sıkı bir emir verdim. Tuvalete gidecekleri bile kontrol edecekler, birlikte gideceklerdi.

Katarın arasında bir de tuz vagonu konulmuştu. Ona girdim, tuzu yayarak kendime bir yatacak yer ayarladım, böylece hareket ettik.

Demiryolu çok kalabalık idi. Saatte bir tiren gidip geliyordu. Kimi asker, kimi yaralı, kimi cephane, kimi malzeme taşıyordu.

Birkaç saat uyumuşum. Birden büyük bir gürültü ve sarsıntı ile uyandım. Hemen vagondan indim. Şam'dan gelen bir tirenle bizimkisi çarpışmıştı. Lokomotifler yanıyordu. Askeri tirenlerden indirdim. Etrafını süngünlü nöbetçiler ile sardırdım. Hava da soğuk, gece yarısı falandı. Bir ateş yaktırdım. Çantamdan çıkardığım bir et konservesi ile o yıllarda Almanlar'ın dağıttığı knor et suyunu ateşte ısıtıp yemeye başladım. Bir süre sonra Şam tireninden gelen subaylar da etrafıma toplandılar. Bir de başımı kaldırdım ki, karşımda ağabeyim Tevfik Bey duruyor. Hemen sarıldık, hasret giderdik.

Bu ne garip tesadüf idi. Hayatımın pek çok anında böyle tesadüflerle karşılaşmıştım. Meğerse Halep - Şam hattında çalışan sağlık ekibinin sertabibi imiş. Bir süre konuştuktan sonra, onun ömrü boyunca peşini bırakmayan kumar hastalığı depreşti. Oralardan bulunduğu birkaç subay ile İstasyon binasında kumara oturdu. Halbuki, iki yıldır birbirimizi görmemiştik. Bir süre sonra, tan ağarmasına doğru imdat tirenleri geldi. Yolu temizlediler, biz yeniden askerleri vagonlara yerleştirdik ve Şam'a doğru hareket ettik.

Şam'daki menzilde önceden telgraf çektiğimiz için askere sıcak yemek hazırlanmıştı. O yıllarda gerek tiren hattında gerekse menzillerde çok intizamlı bir hattı hareket vardı. Her şey saatında yapılıyordu. Harp hali olduğu için disiplin sıkı idi. Bu durumun sebeplerinden biri de Cemal Paşa'nın sert tutumu idi.

Askeri doyurduktan sonra menzil yanındaki ağaçlığın eteğine yatırdık. Ben de uyumuşum. Geceleri fevkalade soğuk ve rutubet oluyordu. Sabaha kalktığımda bacağımin biri âdeta kazık kesilmişti. Bir türlü ayağa kalkamıyordum. Ateş yaktırdım, askere öğdurarak zor bela bacağımyı eski haline getirebildim.

Yeniden askeri vagonlara yerleştirdik. Sina çölünü geçerek Kudüs'e doğru gidiyorduk. Cehennem gibi sıcak vardı. Yazlık elbiselerimin göğsünü açmıştım, yine de buram buram terliyordum. Bitmek, tükenmek bilmeyen yollar. Ne kadar gittik bilmiyorum. Tirenimiz birden zink diye durdu.

Yine ne olmuştu acaba? Hemen tirenden atladım.

Baktım karşıda atın üzerinde bir kurmay binbaşı duruyor, hemen toparlandım. Bana döndü:

HATIRALAR

— Bu birliğin sorumlusu sen misin? dedi.

— Evet, dedim.

— İngilizler Kudüs'e varan demiryolunun pek çok istasyonunu zaptettiler. Bir süre daha gitseydiniz, onların eline düşecektiniz, dedi. Bu sebeple askeri indirin, karadan Nablus üzerinden yürüyerek Kudüs'e gideceksiniz. Sıkı yürüyüşle üç günde gidersiniz, dedi.

— Emredersiniz, diye cevap verdim ama, rengim uçmuştu. Bu kadar askeri üç gün boyunca bu çölün sıcağında nasıl muhafaza edecektim? Beni bir düşünce almıştı. Bir günlük mesafede bir menzil olduğu söyleniyordu ama, oraya kadar nasıl varacaktık. Etrafta Arap eşkıyası olduğu gibi zaman zaman İngiliz uçakları da dolaşıyordu.

Askeri, cephesi sekiz kişilik sıkı bir sıraya soktum. Etrafına ve arkasına süngülü nöbetçiler dizdim. Yürümeye başladık. Bir dikili ağacı olmayan, bomboş bir araziden geçiyoruz. İki saatte bir sigara molası vererek yola devam ettik. Bir gün sonra bahis mevzuu olan menzili bulduk. Kuru fasulye ile piav askere moral vermişti. Bir miktar dinlendik, istirahat iyi geldi. Daha sonra yola çıktık. Geceli gündüzlü yürüdük. O kadar ki artık benim adım atacak halim kalmamıştı. Ayaklarımı sürüyordum. Nihayet bir kavşağa geldik. Nablus tarafına buradan üç yol gidiyordu. Acaba bu yollardan hangisini tutmalıydık? Hiç bilen yoktu. Bizim haritalarımız da çok yetersizdi. Bu sebeple, orduda çokluk esir İngilizlerden alınan haritalar kullanılırdı. O sırada da yanımızda böyle bir harita yoktu. Nasıl bir karar verelim diye düşünürken askere istirahat için mola verdim. Üçer kişilik guruplar halinde üç yola da adam çıkardım. Bunlara: «Yakındaki köylere ka-

dar gidin, tavuk yumurta ne bulursanız alın gelin, hem de bu yolların hangisi bizi Nablus'a sağ selâmet çıkarır onu öğrenin» diye talimat verdim, bir miktar da para verdim.

Bunlar gittikten sonra biz istirahata çekildik. Bir iki saat sonra sıra ile geldiler. Bazı köylerde bunlara ne tavuk, ne yumurta vermişler. Bunlar da basıp kümeslerden almışlar. Paraları iade ettiler. Ben yolu merak ediyordum. Askerler inandırıcı bir cevap getirmemişlerdi. Ayrıca civardaki Araplara da inanasım gelmiyordu. Ne yapmalıydım? Sonunda Arapların söylediğinin aksine hareketle bir yolu tuttuk, hareket ettik. Getirilen tavuk ve yumurtalar, askerin peksimetine katık olmuş, hem karnımız doymuş, hem de istirahat iyi gelmişti. Artık gidebilirdik.

Uzun bir yürüyüşten sonra yine takatimiz kesilmişti. Bir tepenin eteğine kadar geldik. Orada şiddetli bir kum fırtınasına yakalandık. Askeri yatırdım, ben de bir çadır bezinin altına girerek etrafına taş yığırdım, orada, o bezin altında sabahladık. Ertesi gün yeniden hareketle tepenin tam üzerine varmıştık ki, sanki bizi bekliyormuş gibi bir İngiliz tayyaresi üzerimizde uçmaya ve ateş etmeye başladı. Hemen askeri dağıttım. Bizimkiler de uçağa mavzerle ateş ediyorlardı. Bereket versin alçalmadı, hiç isabet kaydetmeden uzaklaşıp gitti.

Tepeyi dönünce önümüzde Nablus şehrinin uzandığını gördük. Bizi bir sevinç kaplamıştı. İşte karşımızdaki menzilde sıcak yemek bekliyordu. Yokuştan aşağı hızlı bir yürüyüşle menzile ulaştık.

Yemeği yedikten sonra menzil komutanına çıkarak: «Biz çok geç kaldık. Halbuki bu askerin Fevzi (Çak-

HATIRALAR

mak) Paşa'nın emrine hemen yetişmesi gerekiyordu. dedim. Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Yıldırım Orduları komutanlığına Fevzi Paşa getirilmişti.

Menzil komutanlığından kamyon istedim. Kamyonları tahsis ettiler. Askeri kamyonlara yerleştirdik. O yıllarda nakliye işerine Amanlar bakıyorlardı. Konvoylar da o yıllarda çok düzenli ve zengindi. Kısa zaman sonra Kudüs'e vardık. Askeri bir yere topladım. Doğru Fast Oteli'nde Yıldırım Orduları Karargâhı'na geldim Otel o yıllarda Kudüs'ün en büyük otellerinden biri idi. I. kata çıktım. Salonunda büyük bir yuvarlak masa. Etrafında yirmiye yakın kurmay subay, Fevzi Paşa da orada, harita üzerinde çalışıyor, yüksek sesle tartışıyorlardı. Büyük bir telaş vardı.

KUDÜS'ÜN İŞGALI

Bir şube binbaşısına askeri getirdiğimi, eksiksiz almalarını cöyledim. Peki dediler, geldiler ve askeri teslim aldılar. Orada işim kalmamıştı. Kendi onbaşı ve çavuşlarıma, burada kalmamalarını, bir an önce Nablus'a dönmelerini söyledim. Ben Kudüs'te bir iki gün kalacak, sonradan onlara yetişecektim.

O yıllardan beri bende bir alışkanlık vardır. Gittiğim her yerden bir hatıra eşya alırım. Evimde böyle olmuş bir takım hatıra eşyalar doludur. İşte o sırada da Kudüs'ü gezip, bir kaç hatıra eşya almak istiyordum. İngilizler ağır ağır ilerliyorlar, bizimkiler de bozuntuya vermeden çekiliyorlardı. Şehirde bir kargaşa vardı. Çok geçmeden İngilizlerin buraya kadar

ulaşacakları tahmin ediliyordu. Büyük bir asker kalabalığı görülüyordu. Akşama kadar şehri dolaştım. Zeytin dalından yapılan hatıra eşyalardan aldım. Dinlenmek, yatmak için otelleri dolaşmaya başladım. Bütün oteller ağzına kadar asker doluydu. Merdivenlerde yatıyorlardı. Sonunda bir yer bulamayacağıma kanaat getirince otellerden birinin bir köşesinde, bir askerin bacağına yastık yaparak uyumaya çalıştım. Ama ne mümkün? İnleme, horultu, ayak kokusu, odayı dolduran hava, yatmak mümkün değil. O kadar da yorgunum ki. Ne yapayım? Teras katına çıktım. Serinin olmasına rağmen Kudüs'ün bol yıldızlı gecesi altında oracığa uzandım.

Sabahleyin uyandığımda içim kazınıyordu. Gece serinin olmuştü, üşümüştüm. Bir kahve bulup, bir bardak çay içmeliydim. Aşağı indim. Eşyalarım İstasyonda idi. Üzerimde sadece bir yazlık elbise vardı. Civarında bir dükkânın önünde bir adamı mangal yakıyorken gördüm. Tamam dedim, biraz sonra çay pişirecek. Yaklaştım, adama «Çay yapacaksın, herhalde», dedim. «Evet», dedi. «Biraz beklersen, birlikte içeriz» diye cevap verdi. Oracığa çökerek beklemeye başladım.

Tam bu sırada büyük bir patlama oldu. Bir İngiliz tayyaresi gelerek İstasyon'u bombalamıştı. Etraf bir anda ana-baba gününe döndü. Zaten böyle bir şey bekleniyordu. Hastaneleri, otelleri boşaltmışlardı. Sivil halk da yollara dökülmüştü. Nablus yolu mahşer gibiydi. Alman konvoyları yolu doldurmuştu. Ancak ne bir yaralı, ne bir asker alıyorlardı. Düşmanca bir tutum sayılacak derecede sadece kendilerini düşünüyorlardı. Kamyonların üzerinde kuş kafesleri, yiyecek, türlü eşyalar gidiyor da yaralıları almıyorlardı.

HATIRALAR

Patlama ile birlikte istasyonda bulunan çantam da zayi olmuştu. İçinde özel eşyalarım, fotoğraf makinam hepsi kaybolmuştu.

Öğleye doğru ricat artık yollara sığmayacak bir hal aldı. Ordumuzun fedai artçı askerlerinin bir kısmı minarelere çıkmışlar, makinahları yerleştirmişlerdi. Bu kahraman askerler son nefeslerini vermek üzere Kudüs'ü müdafaa edeceklerdi. Karargâh daha önceden, o gece Nablus'a nakledilmişti.

Derken İngilizlerin Hintli Süvari birlikleri şehre girdi. Elleriindeki uzun mızraklarla yetiştikleri askerleri, yaralıları öldürüyorlardı. Aralarında sarışın İngiliz subayları da vardı. Bizim fedailer ise onlara kurşun yağdırıyorlardı.

Zaten ordumuz Kanal Harekâtı'ndan beri geri çekiliyordu ama, bozgun hali yoktu. Son kurşununu atana kadar bulunduğu mevkiyi terketmiyor, saldıran İngiliz'i süngü savaşına kadar bekliyor, onların öncülerini temizleyip durdurduktan sonra biraz geri çekiliyorduk. Böyle böyle bütün Filistin cephesi boyunca, bütün o taprakları şehit kanlarıyla suladıktan sonra geri çekilmiştik. Kudüs'ün işgali de böyle oldu. Şehri kolayca teslim etmedik. Ben de kalabalık arasındaydım. Artık o yoldan ilerlemenin mümkün olmadığına kanaat getirdim. Canını kurtaran kaptandı, herkes başının çaresine bakacaktı. Ben Hintli süvarilerin yolda kalanlara yetişip mızraklayacaklarını kestirmiştim. Yoldan saparak tarlalara girdim. Bir de yağmur boşanıyordu ki, iliklerimize kadar ıslanmıştık. Karanlık basmıştı, tarlalarda ilerliyordum. İki üç saat kadar yürüdüm. Günlerin yorgunluğu vardı, adım atacak halim kalmamıştı. Çamurların içinde ba-

tıp çıkıyordum. Tahmini bir yön tayini ile ilerliyordum. Sonunda canımdan bezmiş bir hale geldim. Tam o sırada çok uzaklarda parlayan bir ışık gördüm. Bir kilometre sol yanımda ise bir topçu bataryası gecenin karanlığında habire ateş ediyordu. Gördüğüm solgun ışığa doğru yürümeye başladım. Bu benim için belki bir felaket, belki de bir kurtuluş umudu idi.

ATEŞ HATTINDA

Epeyce ilerledikten sonra ışığın bir evden geldiğini farkettilim. Bu iki katlı bir ev idi. Önce alt kattaki kapıyı yavaşça açtım. Burnuma gübre kokusu geldi. Evet tahmin ettiğim gibi evin alt katı ahırdı. İçeride üç dört at bağılydı. Hallerinden, koşumlarından, bunların askeriyeğe ait olduğunu anladım. Ahırın içi sıcaktı, atların bulunduğu köşeden buharlar yükseliyordu. Üst kata çıkan merdiveni sessizce tırmanarak açık kapıdan içeri baktım. Odada dört beş kurmay Osmanlı zabiti bulunuyordu. Bir masanın etrafına toplanmışlardı. Masada benim uzaktan gördüğüm petrol lambasının ölgün ışığı parıldıyordu. Sanıyorum, yakınlarda bulunan bir birliğe komuta ediyorlar ve harita üzerinde görüşüyorlardı. Onlara görünmeden yeniden ahıra indim. Islanmış, yorulmuş, takatsiz düşmüştüm. Ahırın sıcak havası beni iyice kendine çekti. Atların ayakları dibine, fişıkların üzerine uzandım, kendimden geçmişim.

Günlerdir devam eden heyecan ve yorgunluk sebebi ile sızmış olacağım. Ne kadar zaman öylece kaldım

HATIRALAR

bilmiyorum. Bir dürtükleme ile uyandım. Yukarıda gördüğüm subaylardan biri beni kaldırmıştı. Ona şaşkın, açılmış gözlerimle bakarken, bana: «Kimsin, burada ne işin var?» diye sordu. Kendimi toparladım ve Halep'ten Kudüs'e asker getirdiğimi, yeniden Nablus'a döneceğimi, ricat yüzünden buralara kadar sürüklendiğimi kısaca naklettim. Birlikte yukarıya çıktık. Bana «Buraya geldiğin isabet olmuş, aşağıda sırtın altında bir avcı taburu var, şu alay emrini al ve onlara ilet» diye emir verdiler.

«Başüstüne» diyerek emri aldım, ve yine karanlıkta aşağılara avcı taburunun yayıldığı bölgeye yürüdüm. Nöbetçi çavuşunu bulunca kumandanı sordum, alay emri olduğunu, kendisine iletmem lazım geldiğini bildirdim. Nöbetçi çavuşu hüzünlü bir sesle. «Komutan çadırında uyuyor. Zavallı üç gündür gözünü kırpmadı, hem başından yaralıdır. Biraz önce kafasını yastığa koydu. Rica ederim bir miktar beklesek de uyusa» dedi. Ben ne olur, ne olmaz kaydıyla emri mutlaka komutana vermem gerektiğini, onu uyandırmasını söyledim. Çavuş komutanın çadırına girerek onu uyandırdı.

Komutan yüzbaşı idi. Uzun boylu yakışıklı bir askeri. Yüzünde büyük bir yorgunluğun, günler süren acıların izleri vardı. Başından yaralanmış ve yarası beyaz bir bezle sarılmıştı. İnce bir kan sızıntısı bezin kıyıcığından belli oluyordu. Bana Nil vadisinden beri çarpışa çarpışa geri çekildiklerini anlattı. Artık ne cephaneleri ne de yeterli kuvvetleri kalmıştı. Koca alay bir taburdan aza inmişti.

Sonra bana çay ikram etti. Nöbetçi nefer çayları getirdi, bir yandan içtik, bir yanda da anlattı.

İngilizlerin her imkânı vardı. Gelip karşımızda elektriklerini yakıyor, ordugâhlarını donatıyorlardı. Sıcak yemek, süt, ekmek bol gıdaları vardı. Bol silah ve cephane taşıyorlardı. Ancak bütün bu imkanlara rağmen saldırıda fazla zaiyat vermemeye dikkat ediyorlardı. Hücum sırasında birkaç kişi dahi ölse hemen duruyor, dinleniyor, birkaç gün sonra yeniden yürüyüşe geçiyorlardı. Sıkı bir saldırıya kalkışsalar, durmaksızın yürüseler Şam'a kadar varabilirlerdi.

Yüzbaşı bunların taktiklerini öğrendiği için tedbirini de ona göre alıyordu. Askerlerimizin mavzerlerinde son kalan bir kaç kurşunu da zıyan ettirmemek istiyordu. Bunun için süngü hücumuna kalkan düşmanın iyice yaklaşmasını, gözlerinin renginin belli olmasını bekliyor, daha sonra askerine ateş emri veriyordu.

Bana, «Sen de benimle kal, yararım dokunur» dedi. «Peki» deyip, kabul ettim. Yarın şafakla İngilizler süngü hücumuna geçeceklerdi. Yüzbaşıya göre onlara epeyce bir zaiyat verdirirsek, beş altı gün daha hareket edemezler ve getirdiğim alay emrine göre biz de Nablus'a doğru rahatça çekilebilirdik.

Şafakla birlikte yüzbaşı askerini topladı. Onlara şu emri verdi: «Mermimiz az, düşman süngü hücumuna kalkınca ikiyüz metreye kadar yaklaşmasını bekleyeceğiz. Kim ben emir vermeden ateş etmeye kalkarsa beynini dağıtırım. Düşmanın birinci ve ikinci hattını yere serersek duracaktır. Bunu unutmayın' Haydi Allah yardımcımız olsun» dedi.

Bana da bir mavzer vermişlerdi. Asker avcı hattına yayıldı. Beklemeye başlamıştık. Ah bu bekleme, geçmek bilmeyen dakikalar. O anda, düşman hücum et-

HATIRALAR

se de şu iş bir an önce bitse diye düşünüyor insan, beklemek herşeyden zor geliyor. Nihayet güneş ufukta parlamaya başladı. Düşman topçu ateşini tamamlayınca hücumla kalktı. Bir kilometre ilerden geliyorlardı. İngilizlerin süngüleri bizimkilere nazaran enli idi, güneşte yaldır yaldır parlıyordu.

Ağır ağır ilerliyorlardı, kalplerimiz küt küt atıyor, heyecanımız son haddine çıkıyordu.

Ben, burada ilk olarak düşmanla göğüs göğüse bir karşılaşmaya girmiş oluyordum.

O anın heyecanını kelimelerle ifade etmem mümkün değil. Düşman yaklaştı, yaklaştı, yaklaştı. Bütün asker komutanın bir an önce «ateş» demesini bekliyor. Ellerimizin içi terlemiş. Nihayet komutanın emri ile yaylım ateşi başladı. Düşmanın ilk saflarını devirmiştik. İkincisi kalkmaya davranamadı, bizim siperlerden vukubulan bir süngü hücumu ile İngilizleri püskürttük. Zayıyatımız azdı, buna şükrettik. Düşman artık birkaç gün yerinde kalacaktı. O gün yüzbaşı ile vedalaşıp ayrıldım. Onlar da ricat hazırlıklarına başlamışlardı. Filistin cephesindeki bu kahraman askeri yıllar sonra yeniden görecektim. Yeri geldiği zaman anlatacağım.

Geri dönerek geceyi geçirdiğim eve geldim. Karanlıkta ve yorgunluktan farkedememiş olacağım ki, buranın bayağı büyük ve teşkilatlı bir hali vardı. Otomobiller, tamirhaneler, açıklık bir yer idi ve Nablus yolu da tam yanından geçiyordu.

Gece gördüğüm subaylar yoktu. Ricat emri ile birlikte onlar da gitmiş olacaklardı. Nablus yoluna indim. Acaip bir kalabalık vardı. Yine Alman araba konvoyları sıralar halinde geçiyorlardı. Hastaları, yaralıları,

çocuk ve ihtiyarları almayan bu arabalar, kapalı tenteleri ile habire geçiyorlardı. Tozlu yolda bir süre yürüdüm. Nablus'a kadar gidemeyeceğimi anlayınca bir arabaya atlamaya karar verdim. Ama nasıl? Yokuşlarda ve virajlarda yavaşlıyorlardı. O zaman atlayabilirdim. Böyle düşünerek bir yokuşun başında beklemeye başladım ve en gerideki arabanın arkasına atladım. Bıçağımınla tenteyi yardımdı ve geçecek bir yer açtım. İçerisi ağzına kadar Alman Nestle sütü ile dolu idi. Sandıklar halinde süt. Eh ben de aç ve yorgunum. Yine bıçağımın yardımı ile sandıklardan birini açtım. Doyuncaya kadar süt içtim, sandıkların üzerine uzanmışım, aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum. Tentenin yarısından baktım Nablus'a yaklaşıyorduk.

Şehre girmeden arabadan atladım. Yürüyerek şehre, menzildeki askerlerimin yanına döndüm. Oh, sıcak yemek ve yatacak bir yere ne kadar ihtiyacım vardı.

ŞAM'A DOĞRU

Nablus'daki menzilde askerlerimi buldum. Beni bekliyorlardı. Kendileri ile görüştükten sonra başçavuşa: «Ben çok yorgun ve uykusuzum, bir otel bulup bir süre dinleneceğim, burada bekleyin» dedim. Şehir cephenin her yanından ricat ile gelen büyük bir asker kalabalığı ile kaynıyordu. Kamyonlar boyuna yaralı taşıyorlardı, büyük bir yaralı kitlesi vardı o kadar ki. Kamyonların karoserleri arasından kan sızıyordu. Öyle dolaşırken bir otele rasladım ve içeri girdim.

HATIRALAR

Hayret. Otel büyük bir bina idi, temiz ve lüks idi. Lakin ne bir görevli, ne bir müstahdem, ne bir insan. İpissiz, terk edilmiş bir hali vardı. Garibime gitmedi değil, ancak duracak halim yok. Hemen odalardan birine girdim. Kar gibi temiz çarşaf, düzgün yataklar. Birine elbiselerim, ayakkabılarım ile sırt üstü uzandım.

Yatış o yatış. Tam otuz altı saat deliksiz uyumuşum. Kalktığımda vakit öğleye yaklaşıyordu. Dışarı çıktım ve karşıdaki kahveye uğradım. Bir kahve ile birşeyler yiyip karnımı doyurmak istiyordum. Bu sırada kahveciye bu otelin niçin böyle boş olduğunu sordum. Kahveci: «Bey», dedi. «Orası ordu karargâhı idi. İngiliz uçakları iki de bir gelip bombalıyorlardı. Geçen gece çok yakınlara bir bomba düşmüştü», dedi. Gerçekten de otelin hemen birkaç metre ilerisinde koca bir bomba çukuru duruyordu. Demek ki ben otuz altı saat, her an bombalanabilecek bir binada mışıl mışıl uyumuşum.

Daha sonra Merkez Komutanlığı'na çıktım. Askerimi Şam'a götürmek için iki kamyon istedim. Komutan bana güldü: «Değil iki kamyon yarım kamyon bile mümkün değil. Bütün araçlar yaralı taşıyorlar» dedi. Umudumu kesmiştim. Ne yapacaktık? Mecburen Şam'a kadar yaya yürüyecektik.

Askeri topladım. Başçavuş'a «Sen sorumlusun» dedim. «Söyleyeceklerimi iyi dinleyin. Şam'a kadar yaya yürüyeceğiz. Lâkin daha önce bir hamama gidin, yıkanın, tırnaklarınızı kesin, bit muayenesi yapın» —Çünkü o yıllarda bit korkunç bir ölüm makinası gibi tifüs hastalığını yayıp duruyordu —. Üç altın verdim. «Bununla yedek matara, yeni çorap alın», dedim.

Menzilden, bol peksimet ve yiyecek alacaktık. Bu şekilde askere talimat verdikten sonra kendim de hamama giderek yıkandım. Şafakla yola çıkacaktık. Sabah kahvaltımızı yaptıktan sonra yola revan olduk. Niyetim geldiğimiz yolu tutup, aradaki menzilde konaklamak ve askeri doyurmak idi. Köstekli saatimin ucunda bir küçük pusula vardı. Onun da yardımı ile gece sıkı yürüyerek, gündüz sıcakta sık sık mola vererek bir günde menzile ulaştık. İhtiyaçlarımızı gördükten sonra yeniden yola koyularak, gelirken durup tirenden indiğimiz yere vâsıl olduk. Demiryolunu bulmuştuk, ama tiren falan yoktu. Demiryolunu takip ederek yürüyorduk. İki gün iki gece çölün sıcaklığında yürüdük. Ne suyumuz, ne de yiyeceğimiz kalmıştı. Umutsuz bir durumda iken demiryolu hattında terk edilmiş bir vagon gördük. Buğday yüklü olmalıydı. Mühürlü ve kilitli idi. Altındaki deliklerden birini genişleterek mendillerimizi doldurduk. Bir kısmını yakığımız ateşte kavurarak ceplerimize koyduk. Kavurduğumuz yiyeceği ağzımız yara oldu. Susuzluk çok korkunçtu. Bir yerde yosunlu, kurbağah bir su birikintisinden su ihtiyacımızı giderdik. Çok meşakkatli bir yolculuktan sonra, sanıyorum beş altı gün sonra Şam'a vâsıl olduk. Menzilde askere yemek yedirdikten sonra onları İstasyon'un yanındaki ağaçlıkta dinlenmeye terkettim ve kendim hamama gittim. Çok yorgun ve kirli idim. Ertesi gün hareket etmeden önce Şam pazarında ucuz pestil gördüm. «Yahu, bu pestil Halep'te çok pahalı, şundan bir miktar götürsem fena olmaz» diye düşünerek elli kilo pestil aldım. Lâkin elde götürmek yasak. Onun için her askerin beline bir miktar pestil sardık. Böylece Şam'dan çıktık ve

HATİRALAR

aradaki menzilde ihtiyaç gördükten sonra Haleb'e vardık. Pestilleri Halep'te paraya çevirdik, epeyce para kazandım. Askeri teslim ettim, pestillerden dolayı her birine birkaç lira tutarında para verdim. Benim kıtam artık Adana'daki 12. Kolordu idi, oraya gidecektim. Eyrakımı yaptırarak Adana'ya hareket ettim.

YENİDEN ADANA

Adana'daki Kolordu Kumandanlığı bizim İstanbul Gümüşsuyu'ndaki mühendis mektebine benzer bir güzel bina idi. Her gün Kıbrıs'tan kalkan İngiliz uçakları gelip bu binayı bombalamak istedikleri için binanın etrafı hendeklerle çevrilmiş ve makinalı tüfekler yerleştirilmişti. Fakat, bu uçakların isabet kaydetmeleri çok müşkil idi. Bir kere, bu uçakların pilotları çok korkaktılar, bir türlü hedefe yaklaşamazlardı. İkincisi yaklaşırsalar da o zamanın iptidai uçakları olduğundan isabet kabiliyetleri yoktu. Üçüncüsü bizim askerlerimiz bunları fazla yaklaştıkları zaman kuş gibi avlıyorlardı.

Remzi Paşa Kolordu Komutanlığı'ndan ayrılmış, yerine Fahrettin (Altay) Paşa tayin edilmişti. Şube Müdürü bana «Evladım Fahrettin Paşa'nın yaveri İstanbul'a gitti, şimdi yaveri yok, sen birkaç zaman yaverlik görevine bak, sonra seni kıtaya göndeririz» dedi. Ben de kabul ettim.

Fahrettin Paşa uzun boylu tığ gibi bir subaydı. Çok sertti. Nerede genç bir asker görse, geri hizmetinde çalıştırmaz, mutlaka cepheye gönderirdi. Yanında

birkaç gün kaldım. Sonra yaveri geldi, o gelince beni bir tabura bölük kumandanı olarak verdiler. Daha sonraları Fahrettin Paşa ile karşılaştım, kendisi ile yakın ilişkimiz oldu. Sırası geldiğinde nekledeceğim. O yıllarda bölük kumandanlarının vazifesi bölüğü bir an önce harbe hazırlamak oluyordu. Bu sebeple çok sıkı bir talim düzeni vardı. Günde on iki saat falan çalışırdık. Adana malûm çok sıcak oluyor, o sıcaklar altında bu kadar talim yapmak bazı askerlere ağır geliyor, bayılanlar oluyordu. Tesadüf neticesi benim Sivri Mehmed de bu bölükte idi, hemen onu yanıma emir eri olarak aldım.

Bu hayatımız üç ay kadar sürdü. Cepheden gelen haberlere göre ordumuz ağır ağır Şam'a doğru çekiliyordu.

Tam bu sıralarda Kolordu'ya bir tamim geldi. Fotoğrafa aşına bir subay aranıyordu, İstanbul'a başkumandanlık emrine gönderilecekti. Benim fotoğraf merakım yine sürüyordu. Pek hatırlamıyorum, Şam veya Halep'ten aldığım fotoğraf makinam yanımdaydı. Onunla zaman zaman fotoğraf çekerdim. Bu haberi alınca hemen Fahrettin Paşa'nın yanına gittim. Kendimi takdim ettikten sonra işe talip olduğumu belirttim. Paşa, «Öyleyse benim bir resmimi çek bakalım» dedi. Makinam yanımdaydı, Zeiss marka bir makina ki hâla evimdedir. Oracıkta Paşa'nın fotoğrafını çektim. Şehre gittim, fotoğrafı tab ettirdim, döndüm. Döndüğümde daha önce sözünü ettiğim İngiliz tayyarelerinden biri Kolordu binasını bombalamaya çalışıyordu. Hemen kendimi hendeğin içine, makinah tüfeğin yanına attım. Bizimkiler bir iki ateş edince, uçak çekip gitti. İsabet kaydedememişti. Ben yeniden

HATIRALAR

Paşa'nın yanına çıktım. Paşa sinirli ve telaşlı idi. Fotoğrafa falan pek bakmadı, bana «evrakını tamamla ve İstanbul'a hareket et», dedi.

Bu emirle birlikte hayatımın çizgisinin değiştiğini nereden bilecektim. İstanbul'a gelişim ve daha sonraki yıllarda sinemaya yönelişim, belki de orada çektiğim Paşa'nın fotoğrafına bağlı idi.

Ben hemen sevinerek Kısım âmirliğine koştum, evrâkımı yaptırıp bir an önce yola çıkmak idtiyordum. Kader beni ölümlerden, cephelerden, ıssız çöllerden kurtarıp yeniden İstanbul'a gönderiyordu.

ORDU FİLİM MERKEZİ'NDE

İstanbul'a inince temiz deniz havasını ciğerlerime çektim ve Allah'a şükrettim. Yeniden İstanbul'a kavuşmuştum. Doğru şimdiki Üniversite merkez binası olan Merkez Komutanlığı'na vardım ve o yıllarda Enver Paşa'nın sağ kolu olan Albay Cevat Bey'i (sonradan paşa oldu) gördüm. Cevat Bey o zamanlar şöhreti geniş, sert bir kumandandı, ondan herkes korkardı. Üniversite'nin Bayezit'deki binası Harbiye Nezareti idi. Cevat Bey'in yeri bahçenin girişinde sağ tarafa düşen binada idi.

Evrâkımı verdim, Cevat Bey çavuşu çağırdı ve «Bey'i filan binaya götürün» diye emir verdi. Çavuşla birlikte çıktık. Şimdiki üniversite binasının bahçesinde sol kolda Şehzadebaşı'na doğru açılan kapının yanında bir binaya girdik. Tek katlı bu bina Ordu Sinema-Filim Merkezi idi.

Merkez'in müdürü Fuat Bey'di. Sivil giyimli, şişmanca bir zat idi. Orada onunla birlikte pek çok teknisyen çalışıyordu. Foto Sabah, Febüs gibi o yılların meşhur fotoğrafçıları da birlikteydi, lâkin bunlar neferdi. Fuat Bey'in baş yardımcısı, teknik işler sorumlusu bir de Hüseyin Bey vardı ki, o da sivil giyinmişti. Fuat Bey ve Hüseyin Bey'le çabuk ısındık, birbirimize kanımız kaynamıştı. Enver Paşa Alman Ordusu'nda bulunan Foto-filim merkezinin benzerini bizde de kurmak istediğinden bu teşkilâtı kurduymuştuk. Kolordulardan gelecek teğmenler burada sinema sanatını, teknik yönlerini öğrenecek ve âletleri ile birlikte yeniden görev yerlerine döneceklerdi. Filim çekmek, yıkamak, pozitif basmak ve bunu projeksiyonda göstermek işin esası idi.

Fuat Bey Üsküdar'lı idi. Bana «Kolordulardan gelen ilk subay sensin, sen benim muavinim ol, bu işin bütün tekniğini sana öğreteceğim» dedi. O yıllarda işi en iyi bilen bir elemandı. Fuat Bey de yedek subaydı, orada bizim rütbemizde başka kimse olmadığından biz iki arkadaş olmuştuk.

Vaniköy'ündeki baba evine dönmüş ve İstanbul'da yeni bir hayata başlamıştım. Harbin dördüncü senesinin ortalarındaydık.

Çalıştığımız bina alelusül bu iş için ayrılmış ve özellikle içine bir teşkilatlı atölye, laboratuvar gibi kısımla inşa edilmemişti. Fuat Bey'in bile odası yoktu. Orada elde olan imkânlarla, makinalarla sinema hadisesini, çekim ve yıkamayı, filim göstermeyi öğretiyordu. Bana önce makinaya nasıl filim takıldığını gösterdi. Çekim işleri için elde tek makina vardı. Vişne çürüğü renginde, akaju ağacından yapılmış bir kutusu

HATIRALAR

vardı. Sonradan sanıyorum, iki makina daha bulundu. İlk derste makinayı açtı, objektifin daima temiz tutulmasını söyledi, mendili ile sildi. Karanlık odada filmi takmayı gösterdi. En mühim tarafı filmi çekerken el ile makarayı belli bir tempoda çevirmek oluyordu. Öyle ki, bir defa çevirdiğimizde 24 kare çekmek icap ediyordu. Ne fazla ne eksik. İkinci mühim mesele ise bir el ile makarayı çevirirken öbür elinizle geriye doğru sarma işi idi. Ayrıca çekim sırasında panoramik bir görüntü alıyorsanız, bir de makinayı sağa sola döndürmek vardı. Bu şartlarda bir film çekmek hayli maharet isteyen bir iş idi. Ancak on günde buna alıştım.

Filmi çektikten sonra yıkamak, banyo etmek de önemli idi. Bunun için çektığımız filmi ahşap çerçevelere sarıyor önce ilaçlı suya sokuyor, daha sonra iposülfidli suda bir süre kalıyor ve ondan sonra da temiz su ile yıkaniyordu. Bu negatif banyo idi. Saat kuruyor ve öylece filmi yıkıyorduk. Banyo sırasında etraf çok temiz olmalıydı, havada uçan toz zerrelere bile filmi berbat ediyordu. Banyodan çıkan filmi çok büyük bir fiçı şeklindeki kurutma makinası içine asıyor, el ile çevirerek kurutuyorduk. Kuruyan filmi de bir güderi parçasıyla silerek çıkarıyorduk. Bu negatif film otomatik Matipo makinasında pozitif olarak basılıyor, daha sonra yıkaniyordu. Bobine takılan film artık projeksiyonda gösterilebilir hale geliyordu.

Bir ay sonra İstanbul'daki askeri birliklerden Mazhar Yalay isminde bir teğmen arkadaş daha gelerek bize katıldı. Ancak Mazhar Bey bu işleri tam öğrenemeyecekti. Kendisinden daha sonra bahsedeceğim.

Ayrıca burada elektirik tesisatı, elektirik motorları

üzerinde de çok bilgi sahibi olduk. Burada öğrendiklerim bütün sinemacılık hayatım boyunca benim için rehber oldular.

İLK FİLMİMİ ÇEKİYORUM

Karanlık orada uzun süre çalışmak insanı yoruyordu. Zaman zaman bahçeye çıkar nefes almaya çalışırdık. O günlerde İngiliz tayyareleri Harbiye Nezaretini bombalamaya geliyorlardı. Bu bizim için olduğu kadar, nezarete çalışan memurlar için de eğlenceli bir şey idi.

Şöyle ki, bu tayyareler zaten iptidai şeylerdi. Nezarete kadar pek yaklaşamıyorlardı. Yaklaştıkları zaman Bayezit Kulesi'ne yerleştirilen makineli tüfekler çalışmaya başlıyor, bunları yaklaştırmıyordu. Bir süre dolaşan tayyare bombasını bırakıyor, sonradan haber alındığına göre bu bombalar çokluk Mahmutpaşa yokuşuna falan düşüyorlardı.

Nihayet film çekme işlerini öğrendim.

Fuat Bey bir gün benden bir film çekmemi istedi. Enver Paşa Kozlu'daki Linyit ocaklarını ve orada bulunan alayın faaliyetlerini gösteren bir film istiyordu. Yanıma dört nefer arkadaş alarak Kağıthâne'ye kadar uzanan dekovil hattından Kozlu'ya gittim. Geleceğimiz önceden bildirildiği ve Başkomutan tarafından gönderildiğimiz için bizi çok iyi karşıladılar, yedirip içirdiler. Elimizdeki imkânlar ile işçilerin, askerlerin, madenlerin, faaliyetlerin görüntülerini aldık. Sanıyorum üç kaset doldurduk.

HATIRALAR

Filimleri önce Fuat Bey gördü, beğendi. İlk işimde başarı kazanmıştım. Pozitif kopyaları kendisi bastı. Cevat Bey ile temasta idi. Cevat Bey'in tensibi ile bir gün Sipahiocağı'nda filmi göstermeyi kararlaştırdık.

Harbiye Mektebi'nin bulunduğu yerde, şimdiki Hilton'a taraf düşen mahalde Paşaların, kabine azalarının atlarının bulunduğu bir has ahır vardı. Onun beiri tarafında ise O devir ricalinin toplanıp eğlendiği Sipahi Ocağı binası yer alıyordu. Film orada gösterecektim.

Kalabalık çoktu. Talat Paşa, Sait Halim Paşa, Enver Paşa hep orada idiler. Film gösterdik, çok beğenildi. Bana ve yanımdaki teknisyen arkadaşaya ikramda bulundular.

Enver Paşa yanıma gelerek bana: «Yarın bize gel, Ortaköy'e, film çekme makinasını ve fotoğraf makinasını da getir» dedi. Heyecanlanmıştım. O yılların Türkiye'sinde en nüfuzlu adamdı.

O yıllarda İstanbul'da 125 kişilik bir tek sinema vardı. Beyoğlu'nda şimdiki Akbank'ın bulunduğu yerde olan Aynalı Sinema. Giriş holünün tavanında yekpare bir aynası olması hasebi ile bu isim şerilmişti. Meşhur Weinberg işletiyordu. Enver Paşa ve devrin rica- li film görmeye oraya giderlerdi.

Fuat Bey Weinberg ile ahbaptı. Weinber'in laboratuvarı şimdiki Haşet Kitabevinin bulunduğu yerdi.

Enver Paşa'nın Ortaköy'deki sarayı şimdiki kömür depolarının olduğu yerdeydi. Deniz kıyısında çok güzel bir bina idi. Beni bir salona aldılar. Tavanlarında boğaz manzaraları olan fevkalade güzel döşeli, kıymetli eşyalarla dolu bir salondur. Burada Naciye Sultan'ı kucağında çocuğu ile yanında Enver Paşa sabit

bir resimlerini çektim. Daha sonra hareketli olarak filmlerini çektik. Bahçeye çıktık ve orada dolaşırken panoramik olarak kendilerini filme aldık.

Öğle üzeri idi, bizi yemeğe alıkoydular, mükellef bir yemek yedikten sonra döndük. Bir iki hafta sonra da Sadrazam Sait Halim Paşa ile Enver Paşa'nın atlarının katıldığı Veliefendi'de bir yarış filmi çektim. Bu filmi de Sipahiocağı'nda seyrettiler. At yarışları merakı o yıllarda büyükler arasında yaygındı. Filmii heyecanla ve şakalaşarak seyrettiler.

Yine Enver Paşa'nın emri ile o günlerde ülkemizi ziyaret eden Şeyh Sünüsü'nin fotoğraf ve filmlerini çekmekle görevlendirildim. Şayh'i Topkapı Sarayı'nda ağırlamışlardı. Oraya gittim ve bahçesinde birkaç fotoğrafını çektim. Orta boylu, kırçıl sakallı, esmer bir adamdı. Oradan Sarayburnu iskelesi'ne yanaşan saltanat kayığı ile Dolmabahçe Sarayı'na gittik. Sultan Reşad ile Şeyh Sünüsü'nin birlikte resimlerini çektim. Akşam yemek verildi. Ömrümde bu kadar muhteşem sofraya görmedim. On yedi yere yer sofrası kurulmuştu. Çok çeşitli yemekler vardı. Kavunlara ev şekli vermişlerdi, içlerinde mum yanıyordu. İstakozlara redingot giydirmişlerdi. Yemekten sonra padişah ve şeyhe bir film gösterisi yapacaktık. Fuat Bey bir Amerikan filmi vermişti. Demiryolu'nda geçen bol tiren görüntülü bir film. Padişah ve Şeyh perdeye yakın duruyorlardı. Bir sahnede lokomotif hızla yürüyünce şeyh kendi üzerine geliyor sanarak ayaklandı, gerimizde perde arkasında saraylı kadınlar, sultanlar vardı. Gülüşmeye başladılar. Şeyh Sünüsü sanıyorum ilk olarak Dolmabahçe Sarayı'nda benim gösterdiğim filmi görüyordu, şaşırmış, hatta korkmuştu.

HATIRALAR

HARP BİTİYOR

Harbiye Müsteşarı İsmet Bey (İnönü) idi. Bir gün bizi Harbiye Nezareti'nin bahçesine topladılar. Ölmeyip, sakatlanmayıp sağ kalan yedek subaylar. Binlerce kişiden doksan, yüz kadar yedek subay kalmışız. Bize; artık harbin bittiğini, memleketin kötü durumda olduğunu, açılan yaraları bizlerin saracağı, çok çalışmamız lazım geldiğini, ölenlere rahmet, kalanlara sıhhat dileyerek sona eren bir konuşma yaptı. Artık resmen görevimiz sona eriyordu. Terhis olmuştuk ve her birimizin cebinde on lira var veya yoktu.

Harp yıllarında bizler para tutmamıştık. Milyonla insan, genç asker öldü. Arkadaşlarımız birer birer gittiler. Bizi dünyaya bağhyacak olan yarımı düşünme diye bir şey kalmamıştı. Olanca paramızı harcamaya, bir kuruş bırakmamaya alışmıştık. Sanıyorduk ki, memlekette az adam kaldı, harp bitince bizi bin lira aylıkla işe alacaklar, biz de nazlanacaktık. Oysa durum hiç de düşündüğümüz gibi çıkmadı.

Muvazzaf subaylarla aynı şartlarda çarpışmış, ölenlerimiz ölmüş, kalanlarımız kalmıştı. Lâkin muvazzaflar harp bittikten sonra da birer derece terfi ettiler. Biz ise açlığa mahkûm olduk. Memlekette iş olmadığı gibi müthiş bir kıtlık hüküm sürüyordu. Yedeksubaylara uygulanan bu muamele bâriz bir haksızlık idi. Günlerce güvendiğim yerlere bir iş umudu ile gidip geldim, tabanlarım yara oluncaya kadar dolaştım, hayır, iş yoktu. İş olmadığı gibi giyinecek bir takım sivil elbisem bile yoktu. Hâla askerî kıyafet ile dolaşıyordum.

Çayla simitle günleri geçiriyorum. Ne yapacağımı düşünüp duruyorum. Cebimdeki cüzi parayı idare etmeye çalışıyorum. İşte bu günlerde Gazze Cephesi'nde yan yana çarpıştığımız Yüzbaşı'ya rasladım. Adamcağız tramvayda biletçilik yapıyordu. Onu orada öyle biçare bir biletçi durumunda görünce fena oldum. Hemen tramvaydan atladım. Memleket uğruna dövüşenler, canını hiçe sayanlar bu durumlara düşerken beri yanda birkaç harp zengini kasalarını doldurmuştu.

Yine bu günlerde İstanbul'da üç sinema daha açıldı. Birisi Şehzadebaşı'nda bir Güneş Sineması ki Fevziye Kırathânesi'nin yerinde açıldı. Sahibi bir Yunanlı idi. Öteki Beyoğlu'nda Suriye Pasajı içinde Yorgi isimli birinin sineması, bir diğeri de Sirkeci'de Kemal Bey Sineması.

Gülhane'ye doğru giden tramvay caddesinin sol kolunda üç yüz kişilik bir sinema idi. Sinemacılıktan anladığım için bir iş bulurum umudu ile buraya gittim. Kemal Bey ile görüştüm. Bana işlerin iyi olmadığını, seyirci tutamadığını falan söyledi. Türk olarak ilk defa sinema işine atılan ve sinema açan, sonraları ünlü Kemal Film'i kuran odur. Uzun boylu, yakışıklı bir adamdı. Kardeşi Şakir Bey İstanbul Sultanisi müdürü idi. Kemal Bey ile sonraki yıllarda arkadaşlığımız oldu, birlikte iş yaptık, yeri geldiği zaman anlatacağım.

Savaş sırasında çöllerde dolaşmış, üç dört gün aç kalmış, türlü meşakatlere katlanmış idim. Ancak şimdi, harp bitmiş, sıkıntı bitmemişti. Ondan daha beter olarak altı ay süre ile iş aramış, aç kalmış, büyük bir sıkıntıya girmiş idim. Zaman zaman Kemal Bey sine-

HATIRALAR

masına giderek filim seyredirdim. Bir gün bir İngiliz filmi gördüm. Bir aile, adam bir mağazada çalışıyor, karısı çok güzel, bir de çocukları var. Derken harp başlıyor ve adam yedek yüzbaşı olarak cepheye gidiyor. Kahramanlıklar gösteriyor, göğsü madalyalarla doluyor, harp bitince evine dönüyor. Ancak ne evi, ne de karısı kalmıştır. Kadın bir paralı adamla yaşamaktadır, oğlu leyli mektebe gider. Adam günlerce dolaşır ve iş arar, o kadar ki, bir otelde bavul taşımaya razı olur. Bir gün kapı önüne lüks bir araba yansır, vizon kürkler içinde karısı arabadan iner, yanında silindir şapkalı o zengin herif. Buna bavullarını taşırlar. Çok çökmüş olduğu için kadın kocasını tanımaz, sonra ayakkaplarını çıkarır ve boyatmasını isteyerek bir miktar bahşiş ile kocasına uzatır.

Dayanamamış, ağlaya ağlaya sinemadan çıkmıştım. Adamın durumu tıpkı bana benziyordu. Demek harp sonrası İngiltere'sinde de aynı durumlar yaşanmıştı. Bu halet-i ruhiye içinde dalgın ilerlerken birden Ordu Sinema — Filim Merkezi'nde birlikte çalıştığımız bir nefere rasladım. Bana «Cemal Bey duydunuz mu, Ordu Sinema — Filim Merkezi bütün takımları ile Malul Gaziler Cemiyeti'ne nakledildi, başında da Fuat Bey getirildi» dedi.

Oracığa çökmüşüm, Allah'a şükrediyorum. Aylar süren işsizliği yenecektim. Fuat Bey bana orada mutlaka bir iş verirdi.

Divanyolu'ndaki şimdiki Sağlık Müzesi o yıllarda Malul Gaziler Cemiyeti idi. Bahçesi de vardı, biz orada dekorlar kurup filim çekmiştik, o kadar büyük bir

bahçe idi. Tam karşısında da Refet Paşa'nın karargâhı vardı.

Cemiyet'te Fuat Bey'i buldum, birbirimize sarıldık, hal hatır sorduk. Kendisine aylardır işsiz olduğumu naklettim. Ayağımı kaldırarak ayakkabımdaki deliği gösterdim. Fuat Bey Cemiyet'in bir varlığının olmadığını, kadrosunda sadece kendisinin bulunduğunu yeni bir eleman alamayacaklarını söyledi. «Ama» dedi, «Seni bırakmam, ne yapar yapar buraya sokarım», dedi ve dediğini de yaparak muhasebeci kadrosu ile 10 lira maaşla beni işe aldı.

Orada yatıp kalkmaya başladım. Bir süre sonra benim gibi yedek subay olup harp bitince işsizlikten perişan duruma gelen Kadıköy Depo Alayı'ndan tanıdığım Kamil Ethem de oraya geldi. Fuat Bey çok becerikli, çalışkan bir kimseydi, birlikte çalışmaya başladık. Her işi kendimiz yapıyorduk. Filim kutularında yemek pişiriyorduk. Haftada bir Karaköy'deki domuzhane sokağına gider, mezesi bedava rakı içerdik. Birbirimize iyi ısınmıştık.

Fuat Bey Cemiyet'i sıkıştırıyordu. Masrafları çıkarmak için bir filim yapmak gerekti. Bunu onlara anlatıyor, ikna etmeye çalışıyordu. Rejisörlüğünü Ahmet Fehim Efendi yapacak, Dârülbedayi artistleri oynayacaklardı. O yıllarda rejisör olarak bir de Ertuğrul Muhsin'in ismi geçiyordu. Rusya'ya giderek bu işi öğrenmişti. Kendisi ile Şehzahebaşı'ndaki meşhur kahvede tanıştık.

Seçilen eser Yusuf Ziya Ortaç'ın Binnaz adlı eserinden uyarlanacaktı.

HATIRALAR

İLK TÜRK FİLMİ : BİNNAZ

Nihayet görüşmeler neticelendi. Filmin çekimine karar verildi. Ahmet Fehim Efendi Fuat Bey'le birlikte dekorları tayin ettiler. Fehim Efendinin oğlu ressam Münif Fehim de Cemiyet'e geliyor dekor boyamaya yardım ediyor, sahnelerin hazırlanmasında bulunuyordu. Cemiyet masrafları kontrolden çıkene kadar bir memur görevlendirmişti. Devamlı başımızda duruyordu. Biz de başta Ahmet Fehim Efendi olduğu halde her işe kendimiz koşuyor, ucuza mal etmeye uğraşıyorduk. Darülbedayi sanatkarlarından Behzat Bütak ile Raşit Rıza oynayacaklardı. Ermeni kadın oyuncular da vardı. Dahili sahneleri Cemiyet'in bahçesindeki dekorlar içinde çekecektik. Harici sahneler Gülhane Parkı'nda çekilecekti. Çekim sırasında başımızda bulunan görevli devamlı işe karışıyor, fazla masraf olmasın diye bizi uyarıyordu. Şurasını hiç unutmam. Bir sahnede karısına sinirlenen evin beyi masada duran sürahiyi kaptığı gibi fırlatacak, duvardaki aynaya değen sürahi ayna ile birlikte kırılacaktı. Görevli memur hem sürahi, hem ayna diye itiraz etti. Ahmet Fehim Efendi nüktedan bir zat idi. «Kuzum efendim, cam sürahi yerine toprak testi kullanınız, ayna yerine de fırlayan testi, pencereden dışarı gider olur biter» dedi. Görevli bu sefer «O zaman dekorun gerisinde biri dursun da testiye düşmeden yakalasin» demez mi? Bu az masrafla film çekme işi ilk Türk filminden itibaren Türk sinemasının tuttuğu yollardan biri olagelmıştır.

Dahili sahneleri hep Fuat Bey çekti. Gülhane Parkı'ndaki harici sahneleri de ben çektim.

Bir gün Cemiyet'teki odalardan birine Kâmil ile birlikte muşamba döşüyoruz. Dârülfünun'dan iki kız talebe geldiler. Fuat Bey'i arıyorlardı. Üzerlerinde birer pelerin, aynı kumaştan birer etek, peçeleri var fakat, geriye atmışlar, yüzleri açık. Birinin adı Sabahat ötekinin Cazibedâr.

Sabahat Hanım'a ilk görüşte bir yakınlık duydum. Onlar Fuat Bey'in yanına indiler, biraz sonra Fuat Bey bizleri çağırdı. «Hanımlar Dârülfünun'dan geliyorlar. Burada sinema olayını öğrenmek, staj yapmak isterler, ara sıra gelecekler, kendilerine yardımcı olunuz» dedi. Sabahat Hanım ağırbaşlı, Cazibedâr biraz daha hareketli, neşeli.

Geçen zaman içinde aramızda masumane bir alâka doğdu. Kâmil ise Cazibedâr ile ilgileniyordu. Ben şu arada ailemi yokladım. Babam üvey annemle birlikte İzmir taraflarına gitmiş, Urla ile İzmir arasında çiftliğimsi bir yere yerleşmişti. Hilmi ağabeyim de İzmir'de idi. Gidip bir ara babamı gördüm ve döndüm. Dışarıdan bir muhasebe işi bulmuştum. Binnaz filmi bitince Fuat Bey aylığımızı otuz liraya çıkardı.

Annem ölmüş, babam uzaklara gitmişti. İstanbul'da yalnızdım. Yirmidört yaşında idim. Geçirdiğim fırtınalı hayattan neredeyse bıkmış, sıcak bir yuva özlemi duymaya başlamıştım. Bu ahvalde Sabahat Hanım'la aramızda olan alâka zımri bir nişanlılığa dönüvermişti. Kendisi ile ciddi olarak ilgileniyor, evlenmeyi düşünüyordum. Ancak yeterli gelir elde etmeli, kimseye muhtaç olmadan evimi kurmalıydım. İşte bu günlerde İstanbul'da başka sinemalar da açıl-

HATIRALAR

maya başladı. Kadıköy'de Apollon Sineması ki sahibi Siroçkin isminde bir Rus idi. Bu adamla ileride anlatacağım gibi, münasebetlerimiz oldu. Kemal Bey'in Kuledibi'nde iki yüz kişilik sineması, Üsküdar'da Doğancılar'da Bahçe Sineması.

Filim ithalini Suriye Pasajı'ndaki sinemanın sahibi yapıyordu. Ekseri Amerikan kovboy filimleri gelirdi. O yıllarda sinemalarda makinist sıkıntısı çekiliyor, iş yapmak güç oluyordu. İşten anlayan yoktu. Ayrıca filim makinasını kullanmak da hüner isteyen bir iş idi.

Elektirik olmadığı için kömürler asetilen ışığı altında tutuluyor, el ile aralarındaki açıklık muhafaza ediliyordu. Sahnelerin ne anlattığını göstermek için yazılı camlar vardı. Bunlar filimle birlikte verilen sahne sırasına göre numaralanıyor, sahnede ne söylendiği cama çini mürekkebi ile iki satırı geçmemek üzere yazılıyor, bunlar filim gösterildiği sırada belli bir düzene göre sıra ile konuluyordu. Makinist bir yandan da bunu takip etmek mecburiyetinde, camın birini çıkarıp birini koymak durumunda idi. Gözü daimi suretle perdede olmalı idi. Filimler yanar olduğu için fazla harareten tutuşmamasına dikkat edecek. Bu gibi pek çok teferruatı olan zor bir işti makinistlik. Dolgun ücret verildiği halde pek bulunmuyordu.

Doğancılar'daki Bahçe Sineması'nın sahibi bir gün Cemiyet'e gelerek bir makinist aradığını söyledi. Ben talip oldum. Sinemanın filim temini, reklam, gösteri, her işini üzerime aldım. Adamla ayda kırk liraya anlaştık. O yıllarda en yüksek bilet ücreti otuz kuruşt. İşe başladım. Geceleri gidiyordum. Daha önceden Sabah, İkdâm gibi gazetelere reklam veriyor, el ilanı

dağıtıyordum. Müthiş bir reklam kampanyası başlattım. Adama «Her gece senin sinemanı dolduracağım» diye söz vermiştim. Gerçekten de büyük iş yapmaya başladım. Filmlere müzik eşliğini bir piyano yapıyordu. Bahçe Sineması'nda da yağmurdan korunmak için bir kulübe yaptırmış, piyanoyu oraya koymuştuk. Doğancılar Parkı yanında olduğu için sinemaya aileler de geliyordu. Diğer kapalı sinemalara ancak haftada bir yapılan kadınlar matinesinde gidebilirlerdi. Bu sinema İstanbul'un ilk açık sinemasıdır.

Kadıköy tarafı sinemaya daha yatkın idi. İstanbul sinemacılığı Kadıköy'den neşet etmiştir. Çünkü bir yerde bu semt elit bir tabakanın oturduğu yerdirdi. Bir filmin haftalık geliri elli lira idi. Masraf ve vergi diye bir şey yoktu. Haftada ikiyüz elli lira falan geliri oluyordu ki, o zaman için iyi para idi. Sabahat Hanım Beşiktaş'ta oturmasına rağmen bazı mehtaplı gecelerde Üsküdar'a gelir, sinemada buluşur ve parkta, mehtapın altında istikbal planları kurardık.

Binnaz Filmi bitmiş ve o yılların imkânları ile güzel bir film olmuştu. Altı bobin falan tutmuştu. Bunun şerefine Fuat Bey bir yemek verdi. Filme emeği geçenler Cemiyet'in bahçesindeki terasta eğlenceli bir yemek yedik. Münif Fehim (ressam) Sabahat Hanım'ın yanına oturmuştu. Kendisiyle ölçsüz şekilde ilgilenmeye başlayınca onu ikaz ettim ve hanımın nişanlım olduğunu hatırlattım.

Bundan sonra yine Dârübedayî oyuncularını ve Ahmed Fehim Efendi'nin rejisörlüğü ile ikinci Türk filmi olan Hüseyin Rahmi Bey'in Mürebbiye filmi çektik. Dış çekimlerini Gülhane Parkı'nda ben yaptım.

HATIRALAR

İSTANBUL'UN İŞGALİ

Derken İstanbul işgal edildi. Bizim için, memleket için tam bir felaket olmuştu. İşgalci askerlerden özellikle İngiliz ve Fransızlar halka zulmediyorlardı. Geceleri sokağa çıkmak bir mesele haline gelmişti.

Güya medenî milletleri temsil eden bu işgalci güçlerin yaptıklarını tarihler yazmaktadır. Lâkin benim gözüme çarpan ilgi çekici bazı hadiseleri kaydetmeden geçemeyeceğim. Bir kere tek veya çift atlı arabalarda sürücüler katıyyet atı kırbaçlayarak sürmezlerdi, cezası vardı. Yere inecek ve yularından çekerek götürerekti. Bir tavuk veya horoz mu aldınız. Bunu ayaklarından tutup sallayarak sokaktan geçmezsiniz, derhal ceza verirlerdi. Kucağınıza alıp götürmeliydiniz. Yerlere tükürülmeyecek, kâğıt ve çöp atılmayacaktı.

Bu kadar titiz ve medenî görünümlü olan işgalciler sokakta gördükleri çarşafli kadınlara sataşmadan edemezler, geceleri rasladıkları kimseleri soyarlardı. Onların medeniyeti böyle bir medeniyetti.

SULTANAHMET MİTINGİ

İşgale karşı İstanbul halkı bir direniş gösterecekti, bu belli oluyordu. Fısıltılar kulaktan kulağa yayılıyordu. Nihayet bir gün bildiriler dağıtıldı, bir miting yapılacaktı.

O günden bir gün önce Fuat Bey bana «Cemil makinayı ve filmi hazır et, yarın Halide Edib Hanım yapılan mitingde konuşacak, mitinge sadece hanımlar katılacak. Sultanahmet Meydanı'na giderek bu mitingin filmi ni çekeceksin» dedi. Heyecanlanmıştım. O gece doğru dürüst uyuyamadım. Şafakla kalktım, zaten akşamdan hazırlığımı görmüştüm. Doğru Sultanahmed'e gittim. Bütün meydan dolmuştu, mahşeri bir kalabalık. Siyah çarşafli kadınlar, bazıları peçelerini açmışlar. Etraftaki binaların duvarlarına kırmızısı siyaha boyanmış, sadece beyaz hilali görülen matem bayrakları asılmış. Kalabalığı yara yara camiye ulaştım ve minarelerden birine çıktım. Meydanı tamamen görüyordum. Orada minare şerefesinin korkuluklarına makinayı yerleştirerek panoramik çekimi yaptım. İngilizler mitingin filme alınmasını istemiyorlardı. Fuat Bey beni uyarmıştı. Onlara görünmeden minareden indim ve Halide Edib Hanım'ın konuştuğu kürsüye yanaşmaya çalıştım. Bir de yakından çekmek istiyordum. Epeyce yanaşmıştım ki, bizim Sabahat Hanım'ı gördüm. Halide Hanım'ın sekreteri olduğu için orada idi, belki de görevliydi. İkiyüz bin kişinin uğultusu semalara yükseliyordu. Meydanda büyük bir heyecan dalgası vardı. Yakın çekimleri de yaptıktan sonra doğru Cemiyet merkezine gittim. Gece yarısına kadar uğraşarak filmi yıkadık, banyo ettik, bastık. Malul Gaziler Cemiyeti'nin delâleti ile film Karaköy rıhtımında bulunan bir Amerikan torpidosuna götürülecekti. Filmin işi bittikten sonra alıp Karaköy'e götürdüm. torpido kaptanına teslim ettim. Bu sırada Kadıköyü'nde Kâmil Bey isminde bir zat Kuşdili Sineması'nı (sonradan Tramvay Deposu oldu)

HATIRALAR

yaptırmıştı. On emekli zat bir araya gelerek bir şirket kurmuş ve bu sinemayı kiralamışlar. Sinemaya müdür olarak da Cevat Bey'i getirmişlerdi. Cevat Bey girişken bir adamdı ama sinemanın nazariyesini bilir, teknik tarafından anlamazdı. Sonraları Şehzadebaşı'nda Ferah Tiyatrosu'nun karşısında Kadri Cemali Bey ile Millî Sinema'yı açtılar. Onun peşinden yine ortak olarak Yıldız Sineması'nı, Aynalı sinemayı üç yüz kişilik yaparak Şık Sineması'nı kurdular. Ancak ortaklık bozuldu. Cevat Bey daha sonra İstanbul'un ünlü kumaş tüccarlarından Papayanopulos'un Beyoğlu'nda sonradan İpek Sineması olan ünlü Opera Sineması'nın müdürü oldu.

Kuşdili Sineması sermaye olarak çok para konulmasına rağmen altı ay hiç iş yapamamıştı. Benim'de Doğancılar'daki bahçe sinemasını her gece doldurduğum işitilmişti.

Biz Mürebbiye filmini bitirmek üzere idik ki, Kuşdili Sineması'nı kiralayan o beş emekli Cemiyete geldiler. Sinemanın işlemediğinden, her gece filmin koptuğundan falan bahsederek, Üsküdar Bahçe Sineması'nı kimin işlettiğini sordular. Fuat Bey beni gösterdi. Adamlar sevindiler. İş teklif ettiler. «Aman bizi kurtarın, hiç olmazsa geri kalan paramızı kaybetmeyelim» dediler.

Biz Fuat Bey'le aramızda konuştuk. Fuat Bey bize: «İş çok iyi aman kaçırmayalım, lâkin ne olur ne olmaz diye ben yine burada kalayım, siz Kâmil'le istifa edin, işi yürütürsek ne âlâ, yürütmezsek yine tekkeye döneriz» dedi, anlaştık.

KUŞDİLİ SİNEMASI - BÜYÜK BAŞARI

Sinemayı harap bir halde bulduk, ne tesisat, ne makina. Biz Kâmil ile kolları sıvadık, tesisatı yeni baştan döşedik, boyayı, badanayı bitirdik, her tarafı pırıl pırıl ettik. Üçümüz otuzardan doksan lira sermaye koymuştuk. Geceleri bile orada yatıyoruz. Bütün gün ve gece çalışıyoruz. Geç vakitlerde Fuat Bey gelerek bize katılıyor.

Elektiriği Fuat Bey, bir emekli binbaşından aldığı gaz motoru ile elde edecekti. Motoru kirâladık. Projeksiyon makinasının ayağını almaya paramız kalmadı, marangoza yaptırdık. Perşembe Pazarı'na giderek o zamanın en iyi makinalarından olan Gomon marka mavi boyalı bir sinema makinasını elli liraya aldık. Filim ithali yapanlar o yıllarda Bankalar caddesinde toplanmışlar ve sinema işi gün geçtikçe ilerleyen bir iş olmuştü.

Daha önce sözü geçen Kadıköy Moda'daki Apollon Sineması (ki hâlâ mevcuttur)'nın sahibi Siroçkin bizi takip ediyordu. Etrafa, «Üç tane yedek teğmen karşına geçecekmiş, Kuşdili Sinemasını işletecekmiş» diye hafif alay yollu haberler yayıyordu. Bunları duyanlar bize moral bozucu sözler söylüyor, paranıza yazık etmeyin gibi nasihatlerde bulunuyorlardı. Ancak biz işi biliyor ve hiç istifimizi bozmadan çalışıyorduk. İki ay sonra sinema gösteriye hazır hale geldi. Filim ithalcilerinden Spiro'ya gittim. O yılların en büyük filimlerine talip oldum. Biri Pinamanikelli'nin «Malikâne-Kaplan» filmi. Bu filim ile açılış yapmayı düşünüyorduk. Kleopatra gibi zengin mizansenleri

HATIRALAR

olan bir filim idi. Siroçkin rekabet olmadığı için adamdan elli liralık filimleri otuz liraya alıyordu. Ben elli lira teklif etmiş ve adamlarla anlaşmıştım. Bir hafta prova yaptık, her şeyi saat gibi ayarladık. İleri, İkdam, Sabah gibi gazetelere ilanlar verdik. Sinema'nın kapısı üzerine de büyük bir afiş asarak: «Sudan Ucuz Sinema — 5 kuruş - 10 kuruş — levhasını» astık.

Ben makina dairesinde olacağım. Kâmil kapıda bilet kesecek, Fuat Bey de gişede oturacaktı. Gecelik masrafımız on lira idi ve vergi yoktu. Salon localarla birlikte bin kişilikti. Bu sinema o devrin en büyük salonu idi. Bir uçak hangarına benziyordu, ahşaptı.

Sonunda filmi geçeceğimiz gün geldi. O akşam üzeri iskeleye inerek birer bira içip yorgunluk çıkarmayı düşünmüştük. Yaya olarak Kuşdili'ne dönüyorduk. Ancak bizde bir düşünce, ağzımızı bıçak açmıyor. Bu kadar çalışmanın sonucu acaba ne olacaktı? Altıyol'a geldiğimizde uzaklardan bir uğultu, bir insan kalabalığının çıkardığı muğlak sesler duyulmaya başladı. Gittikçe sesler artıyor. Pek birşeye yoramamıştık. Bir de bizim sinemanın görüleceği köşeyi düşünce ne görelim?

Sinemanın etrafına mahşeri bir kalabalık sarmış. Yayaalar, bırıçka arabaları ile tâ Erenköy'lerden gelenler. Hâsılı bizim bir hafta süreyle verdiğimiz ilânlar neticesini göstermişti. Fuat Bey: «Yahu Cemil, biz bu kalabalığı yarıp da içeri giremeyiz. Sen koş bir iki polis al gel» dedi. Fırlayıp karakola gittim. Vaziyeti anlattım, polislerle birlikte geldik. Kalabalığı yara yara zorla içeri girdik. Polisler içeriye giremeyip dışarıda kalanları zorla evlerine gönderdiler. Filmin bir hafta oynayacağına bir türlü ikna olmuyorlardı, her-

kes içeri girmek istiyordu. Kısa sürede sinema hınca-
hınç doldu. Bir aksaklık olmadan filmi gösterdik. Bü-
yük bir memnuniyet, büyük bir hâsılât Yüz lira ka-
zanmıştık. Koyduğumuz sermaye bir gecede çıkmıştı.
Otuzar lira bölüştük.

Filme başlamadan önce daha sonraki haftalarda gös-
tereceğimiz filimlerin fragmanlarını göstermiştim.
Salon alkıştan inliyordu. Bu bizim için iyi bir istikbal
vadediyordu.

Kadıköy tarafının seyircisi sinemaya daha bir yatkın
idi. Bizim açtığımız bu bin kişilik sinemadan bir kaç
sene sonra Süreyya Paşa Paris'ten getirttiği planlarla
ünlü Süreyya Sineması'nı inşa ettirdi ki bu da bin ki-
şiliktir. (Sonraki senelerde bu sinemayı on beş sene
işlettim).

İşimiz çok iyi idi, her gece otuzar lira bölüşüyorduk.
Epeyce para tutmuştum. Planlar kuruyordum. Üskü-
dar'da, Şehzadebaşı'nda birer betonarme sinema inşa
etmek düşüncesinde idim. Bu düşünce ile bir de sine-
ma makinası almıştım. Biz böylece ikibuçuk üç ay
çalıştık.

EVLENİYORUM

Sabahat Hanım'ın babası Hüsamettin Bey bir kurmay
kolağası iken Aksaray'da Bergüzar Hanım ile sevişe-
rek evlenmişler. Hüsamettin Bey esasen Şam'lı olup
İstanbul'da büyümüştür. Sonraları Rüştü Paşa komu-
tasında Rus hududunda görev almış. Kolordu'nun
kurmay heyetinde Mustafa Kemal ile arkadaşlıkları

HATIRALAR

var. Kendisi genç yaşta vefat etmiş ve karısı Bergüzar Hanım üç kız ile dul kalmış. Aile İstanbul'a geldikten sonra Bergüzar Hanım, bu güngörmüş İstanbul hanımefendisi kızlarına saçını süpürge ederek iyi bir tahsil yaptırmış. Sabahat'ın ablası Melahat Hanım Amerikan Koleji'nde okumuş, lisan bilen, tanıştığımız sıralarda olgun bir hanım idi. Küçük kardeşi Mübeccel ise Kız Muallim Mektebi'ne gidiyordu. Sabahat Hanım da lisan bilirdi. Halide Edib Adıvar'ın sekreterliğini yapıyordu. Melahat Hanım sonraları Çanakkale Mebusu Ziya Gevher ile evlendi ve genç yaşta öldü. Mübeccel ise devlet tarafından jimnastik tahsili için İsveç'e gönderildi. Dönüşünde oldukça tanındı. Selim Sırrı Tarcan kendisine musallat olmuştu. Mübeccel Hanım talebeyi 19 Mayıs gösterilerine hazırlardı. Selim Sırrı'nın tasallutundan kurtulmak için sonraları Londra'ya giderek BBC'nin Türkçe Neşriyat Müdürlüğünü yaptı. Evlenmedi.

Bergüzar Hanım çok çektiği için Sabahat Hanım'a normal olarak zengin bir damat arıyordu. Kendisine Dârülfünun hocalarından pek çoğu talip idi. Kader Sabahat'ın karşısına beni çıkarmıştı. Kimim kimsem olmadığı gibi, param pulum da yoktu. Ama birbirimizi seviyor, evlenmek istiyorduk. Aramızdaki bu köklü ilişkiyi farkedenden Melahat Hanım'ın zorlaması ile hanımın annesini razı etmişlerdi.

Bir gün Kâmil'i de alarak Akaretlerdeki evlerinde kendilerini ziyarete gittik. Beni gördüler ve ardından nişanlandık. Sabahat Üsküdar'daki Bahçe sinemasına geldiği günlerde nişanlı idik.

Kuşdili Sineması'nı işletirken evlilik hayalleri de kuruyordum. Çok geçmeden Sabahat Hanım'm annesi-

nin Akaretler'deki evlerinde sazlı-sözlü bir düğün ile nikâhlандık. Birlikte oturmaya başladık. Mütevazı bir ev idi. Bize üst katta bir oda ayırmışlardı. Hüsamet-tin Bey'in ihtiyar annesi de bizimle birlikte kalıyor-du. Evin yanında o zamanlar şöhreti Anafartalar Kah-ramanı olarak iyice yaygınlaşan Mustafa Kemal Bey'-in annesi oturuyordu. Kapısında iki inzibat durdu. Bir gün kendisi ile bizim evde karşılaştım. Bizim kayınvaldeyi tanıdığı, ordudan arkadaşı Hüsamet-tin Bey'in annesini de bildiği için onun elini öpmeye, ha-tırlarını sormaya gelmiş. Ben odaya girdiğimde kah-ve içiyordu. İşte bizim damat diye beni tanıştırdılar. Mustafa Kemal'i ilk orada gördüm. Daha sonra ken-disiyle görüşmelerimiz oldu. Sabahât Hanım'a sanı-yorum Edebiyat Fakültesi'nde okuduğu için, «Haydi küçük şair bize bir şiir oku» dedi. Sabahat Hanım oku-du. Benim ne yaptığımı sordu. Kendisine asker oldu-ğumu, Gazze Cephesinde bulunduğumu anlattım. Bi-zim kayınvaldeye iltifat etti ve beş on dakika sonra ayrıldı.

Sonradan Anadolu'ya geçtiğini duyduk.

Bu sırada Kâmil'in İsviçre'de bulunan babası yurda dönmüştü. Zengin ve itibarlı bir adamdı. Petrol şir-ketlerinden birinde çalışıyordu. Sinemacılığı oğluna pek yakıştıramadı. Eh Kâmil de üç lisan bilen bir ar-kadaştı. Bizden ayrılarak petrol şirketlerinden birinde yüksek maaşla memuriyete geçti. Kendisiyle arkadaş-lığımız uzun seneler devam etmiştir.

Kadıköy Moda'daki Appollon Sineması'nın sahibi Rus Siroçkin bizimle rekabet edemiyordu. Kazandığımız başarıdan rahatsız olmuştu. Dayanamadı, sonunda bi-

HATIRALAR

ze ortaklık teklif etti. Tabii kabul etmedik, durumumuz ondan çok iyi idi. Bunun üzerine bizi işgal kuvvetlerine ihbar etti. «Üç subay Kadıköy'de sinema işletiyor» diye bizi yakalattı. İşgalciler gelerek sinemayı boşalttılar ve ahır yaptılar. Mahkemeye müracaat ettiysek de bir sonuç alamadık.

İşgalci güçler işgalin ilk aylarında yumuşak görünerek halka kendilerini sevdirmeye çalışmışlardı. Bu münasebetle işlerimiz iyi gitmiş, halk sokağa çıkabilmişti. Lâkin gün geçtikçe işgalciler sertleştiler. Halk sokağa çıkamaz oldu.

Ben de bu sırada Üsküdar, Beşiktaş ve Şehzadebaşı'nda münhal bulduğum yerlere önceden aldığım makina ile sinema açmak istedimse de başarılı olamadım. Çünkü artık sinema falan işletecek durum kalmamıştı.

Bunun üzerine Sirkeci'deki Kemal Bey Sineması'na gittim. Altmış lira aylıkla orada operatör olarak çalışmaya başladım. Bu yıllarda şehre elektirik verilmeğe başlanmıştı. Sinema da elektirikle işliyordu. Yanıma Kâzım ve Sâmî isminde iki çocuk almıştım. Onları yetiştiriyordum, onlar çalışıyor, ben sinemanın idarî işlerine bakıyordum. Aynı zamanda Sirkeci esnafının dükkânlarına elektirik tesisatı döküyor, bu yoldan kazancımı artırmaya çabalıyordum.

ZOR GÜNLER

O günlerde bir bisiklet almıştım. Kemal Bey Sineması'nda işim gece yarısına doğru bitiyordu, yollar çok

tehlikeli idi. Sarhoş işgal askerleri önlerine gelene saldırıyorlardı. Bu sebeple cebimde her zaman iki tabanca taşıyordum.

Bütün ailenin yükü omuzlarımda idi. Sabahat Hanım, ablası, annesi, baldızım Mübeccel, ve hanımın baba-annesi bir de ben beş kişi idik. Kuşdili Sineması'nın iyi çalışması neticesinde biriktirdiğim paraların bir kısmı öteki sinema deneylerim sırasında erimiş, geride kalanı da tükenmek üzere idi.

Sinemaya Kemal Bey'in kardeşi Şâkir Bey nezaret ediyor, Kemal Bey ise o yıllarda yerli filim üretimine atılıyordu. Benim maddî bakımdan ihtiyaç içinde olduğum bu günlerde Şâkir Bey işlerinin iyi gitmediğini de öne sürerek benden daha ucuza çalışacak bir Ermeni makinist bulmuş ve işime son vermişti.

Bu benim için büyük bir darbe oldu. Tam mânası ile ortada kalmıştım. Hiç bir yerden gelirim yoktu.

Evde aylık yemek listeleri tanzim etmiştim. Gıdamızı ucuz yoldan temine çalışıyordum. Haftada bir şeker-siz incir hoşafı ve daima bayat etmek yiyorduk. En birinci gıdamız makarna, pilav ve kuru fasulye idi. Kayınvâlidem Bergüzar Hanım gün görmüş biri idi. Benim aileye bakmak için nasıl didindiğini görüyor ve bana destek olmaya çalışıyordu.

Eşim o günlerde ilk çocuğumuza hâmile idi. Günü gelince zor bir doğum yaptı. Doktor doğum sonrası 10 lira tutarında ilaç yazmıştı. Cebimde 5 lira vardı. İlaçları tanıdığım eczaneden veresiye alabildim. Oğlum Metin'in dünyaya gözlerini açtığı günlerde işte böyle zor şartlar altında bulunuyordum.

Lâkin onun doğumu ile evimize bir bereket doğacak, kazancımız umulmadık sebeplerle artacaktı.

HATIRALAR

Bu günlerde geçimimizi temin etmek için Beyoğlu'nda İstanbul'un başka semtlerinde yeni inşâ edilen binalara ve başkalarına elektirik tesisatı döşemeye çalışıyordum. Kemal Bey Sineması'nda yanımda çalışan Sâmi ve Kâzım isimli çocukları da alarak evlere gidiyor, tesisat döşüyor, kışın karlı günlerinde beton duvarları delmeye çabalıyorduk.

O günlerde Sabahat'ın ablası Melahat Hanım bir iş bularak çalışmaya başlamıştı. Eşim Sabahat Hanım ise gayet asil ve fedakârane bir davranışla Maârif Teşkilatı'na müracaat ederek Çanakkale'de bir öğretmenlik buldu. Çocuğu annesine bırakarak yalnız başına Çanakkale'ye gitti. Tesadüf o yıllarda babam da Çanakkale'de bulunuyordu. Orada birbirlerini görmüşler ve tanışmışlar.

Akaretler'deki evin alt katında bir odayı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın oğullarından yedeksubay Bilâl Bey'e kiraya vermiştik (Bilâl Bey daha sonraları kardeşim Şükriye ile evlenecektir. Bir kardeşi de ünlü Galatasaray Mektebi hocalarından Sakallı Celal'dir). Sıkıntılı günler içinde ne yapacağımı düşünürken, evimin elli metre ilerisinde Beşiktaş pazarında sebze satan satıcılar dikkatimi çekti. Bari ben de bunlar gibi halden sebze alarak satayım diye düşündüm. Oraya bir tezgâh kurarak sebze satmaya başladım. Üç beş kuruş kazanıyordum. Ancak damatlık elbiselerim, ipek gömleğimle sebze satarken bilhassa ihtiyar kadınlar «Evlâdım bu iş sana göre değil» diye bana takılıyorlardı.

Günler böyle geçerken ağabeyim Tevfik ile Macar kârısı çıkageldiler. Macaristan'ı Ruslar işgal edince onlar selâmeti kaçırmakta bulmuşlar. Elllerinde avuçların-

da bir şey yok. Zaten ağabeyim hiç para tutmaz. Eve yerleştiler.

Gerçi huyu huyuma benzemez ama ağabeyimdir diye karyolamı kendilerine verdim, ben başka bir odada yer yatağında yatmaya başladım. Ağabeyimle birlikte sebze satıyoruz. Ancak Macar karısı çok nâdan, hiç halden anlamıyor. Geceleri henüz kundakta olan oğlum Metin sancılanarak ağlıyor, uyanıp «Tevfik bu müziği benim için mi tuttun» diye soğuk şakalar yapıyor, bir şey beğenmiyor. Bu esnada eşim Sabahat'da İstanbul'a avdet etmişti.

Biz aile üzerinde aile, sıkıntı içinde günleri geçirirken Anadolu Harekâtı devâm ediyordu. Kuvva-yı Milliye gün geçtikçe kuvvetleniyor, Mustafa Kemal Milli Mücadele'yi başarıyla yürütüyordu. Her gün Anadolu'dan gelen haberleri merak ederek, birşeyler işitmeye çalışarak yaşıyorduk. Kurtuluşumuzu bu harekete bağlamıştık.

Zaferler birbirini kovaladı. Her gelen başarı haberi bizleri sonsuz sevince boğuyordu. Artık yaşadığımız sıkıntıyı da unutmuştuk. Memleket Mustafa Kemal'in önderliğinde adım adım kurtuluşa yaklaşıyordu. Nihayet Başkumandanlık Meydan Muharebesi de kazanılarak Yunanlılar memleketten kovuldu ve İzmir kurtarıldı.

Bir müddet sonra Refet Paşa İstanbul'a geldi. Binlerce İstanbullu gelenleri karşılamak için Kabataş İskelesi'nde toplanmıştı. O gece bütün halk sabahlara kadar uyumamıştı. Ben de yirmi dört saat Kabataş İskelesi'nde bekledim. Kemal Bey operatör Cezmi'ye Refet Paşa ile birlikte gelenlerin filmini çekti. Belki yüzbin kişilik bir kalabalık arasından çıkan Refet Pa-

HATIRALAR

şa Divanyolu'na gelerek orada karargâhını kurdu. İstanbul bir süre sonra kalpaklı Kuvva-yı Milliyecilerle doldu. Sirkeci'deki gazinolarda İzmir'den gelenlere raslanıyordu.

Biz bunlarla konuşarak harp hatıralarını dinliyor, İzmir'in nasıl kurtarıldığını öğrenmeye çalışıyorduk. Bu arada bazı zevat da ticaret için gelmişti. Ben bir yandan İzmir'deki sinemaların vaziyetini öğrenmeye çalışıyordum. Sinemacılık artık benim istikbalim demekti. Geçen süre ve girdiğim işler neticesinde o yöne doğru meylettiğimi anlıyordum. Makinam da evde duruyordu.

İZMİR'E DOĞRU

Sirkeci'deki otellerde, gazinolarda İzmir'den gelenlerle konuşurken gazete bayiliği yaptığımı söyleyen bir adamla tanıştım. Kendisinden İzmir'deki sinemaların vaziyetini sordum. Bana oradaki sinemaları işletenlerin çoğunluğunu Yunanlılar'ın teşkil ettiğini, onların memleketi bırakıp kaçtığını, sinemaların boş olduğunu söyledi. Geride kalan Türk ve ecnebi sinemaları ise filimsizlik yüzünden iş yapamıyormuş. Hep başı sonu olmayan filimler gösteriyorlarmış.

Ben bunları duyunca önüme büyük bir fırsatın çıktığını anladım. Demek orada bir sinema işletmeye kalksam iyi kazanacaktım. Kendisine şöyle bir teklifte bulundum: «Arkadaş, ben İzmir'e gelip sinema işleteceğim, lâkin param yok. Bana 200 lira verirsen İzmir'e geldiğimde sana 1000 lira olarak bir hafta zar-

fında iade edeceğim, söz veriyorum» dedim. Adam hayatımda karşıma çıkan mutlu tesadüflerden biri idi. Hemen cebinden bir deste binlik kantnot çıkardı. Hayret etmiştim. Bu adamın mutlaka çevirdiği bir başka iş olmalı idi. Ama bana iki yüz lirayı verdi. Sevinmiştim. Çektiğimiz sıkıntılar sona erecekti.

Derhal Divanyolu'ndaki Refet Paşa'nın karargâhına gittim. Refet Paşa'nın kardeşi Rıfat Bey benim Kuleli'den mektep arkadaşımды. O günlerde Refet Paşa'nın yaverliğini yapıyordu. Onu görecekdim. Çünkü İzmir'e öyle her adamı sokmuyorlardı, şehre giriş izne bağlanmıştı. Kendisini görüp Refet Paşa'nın mührünü taşıyan bir izin kâğıdı alacaktım. Nitekim görüştük, İzmir'e gideceğimi, neler yapmak istediğimi anlattım ve kâğıdı aldım. Oradan hemen karşıda Fuat Bey'in yanına uğradım, meseleyi kendisine açtım. Bizim Binnaz ile Mürebbiye'nin birer kopyesini üç aylık işletmesi 10 ar liradan olmak üzere kendisinden aldım. Bir filim daha almam gerekiyordu. O da Kemal Bey'in çektiği Refet Paşa'nın İstanbul'a girişi filmi idi. Kemal Bey Beyoğlu'nda tünele yakın Osmanlı Bankası'nın üzerinde bir idarehane açmıştı. Oraya gittim, filmi iki yüz liraya pazarlık ettim, yüz lirasını peşin vererek aldım.

Artık gösterecek filimler elimde idi. Eve koştum, evdekilere meseleyi anlattım, karşımıza bir fırsat çıktığını izah ettim. İki bavul hazırladım. Birine filimleri, diğerine elbise ve çamaşırlarımı koydum. Ağabeyim Tevfik'i de alarak Galata Rıhtımı'nda duran Romanya'nın Beserabya vapuruna bindim. Eve elli lira bırakmış, ve onunla ben para gönderinceye kadar idare etmelerini söylemiştim.

HATIRALAR

Birinci mevki tek yataklık kamaramda yolculuğa başladık. İzmir'de neler yapacağımı düşünüp duruyordum.

Ağabeyim Tevfik ise mutadı üzere hemen birkaç kişi bulmuş ve kumara oturmuştu. İzmir'e vardığımızda yanıma gelerek «İşimiz iyi Cemil, yol parasını çıkar-dık, merak etme» dedi, gülüştük.

İzmir harap bir halde idi. Hâlâ bazı yanan binaların dumanları kesilmemişti. Kordon boyu mezbelelik halinde idi, hele ikinci kordonda akan kanlar henüz kurumamıştı.

Vapura karşılama için bazı heyetler de gelmişti. Onlar arasında 14. Depo Alayı Bölük kumandanı arkadaşlarımdan İsmail Hakkı'yı gördüm. Kucaklaştık, konuştuk. İzmir'de meşhur «Yeni Asır» gazetesini neşrediyordu. Bana «Bir emrin olursa beklerim, her türlü yardımı yapmaya hazırım» dedi. Ben de kendisine sinema işletmek düşüncesi ile geldiğimi, bazı filimler getirdiğimi söyledim. Yanında bir zat daha vardı, tanıştırdı. Maarif Vekili Vâsif Çınar'dı.

Rahıtıma indik. Bir de yağmur bastırdı ki bardaktan boşanır gibi. Benim İstanbul'da konuştuğum adam İzmir'e gelince filim getireceğim haberini yaymış. Tabii İzmir'li sinemacılar da böyle bir şey bekliyorlar. Hep birlikte beni karşılamaya gelmişler.

Rahıtımda ayak üstü kendileri ile tanıştık. Biri Eczacıbaşı Ferit Bey'in kardeşi İzmir'in tanınmış simalarından Asri Sinema'nın sahibi Sait Bey idi. Yağmurda ıslanıyorduk. Hemen iki fayton çağırdılar. Bindik, doğru o yıllarda İzmir'in en iyi hamamı olan Beyler Hamamı'na gittik.

Yağmurda ıslanan elbiselerimiz kururken biz de gö-

bek taşına kurularak işlerden konuşmaya başladık. Önce Milli Kütüphâne yararına olmak üzere Kütüphâne'nin salonunda Vali ve diğer zevâtı da davet ederek bir gösteri yapmayı kararlaştırdık. Daha sonraki günler Asri Sinema'da filimler gösterilecekti. Asri Sinema sahibi Sait Bey ile hâsılâtı yarı yarıya bölüşmek üzere anlaşmıştık.

Kütüphâne salonunda yapılan gösteri şâhâne oldu. Halk Refet Paşa'nın filminin daha ilk sahnesinde göklerde süzülen ay yıldızlı bayrağımızı görünce çılgın bir tezahürata başlamıştı. O yıllarda Türk bayrağının böyle semalarda dalgalanması büyük bir gurur ve heyecan kaynağı idi. Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi filmi tezahürat arasında seyredildi. İzmir'de duymayan kalmamıştı. Hâsılâtı Milli Kütüphâne'ye bıraktık.

O gece İkiçeşmelik'de Köse'nin Otelinde bir oda tuttum, yerleştim. Ertesi günü saat on birde Asri Sinema'da gösteri başlayacaktı. Refet Paşa'nın filmi ile Binnaz'ı bir arada gösteriyorduk. Sinemanın önü, sokaklar hınca hınç dolmuştu. Halkda bir heyecan, bir şamata. Herkes bir an önce sinemaya girmek istiyordu. İki gişe deliği vardı. Baktım olmayacak, «Şuradan bana bir kazma bulun» dedim. Kazmayı getirdiler. Gişe deliklerinin yanına duvara kazma ile o sırada iki delik daha açtım. İki adam oturttuk. Dört yerden bilet kesilmeye başlandı. Biletler elli kuruştu. Salon ağzına kadar dolduktan sonra dışarıda kalanları güç belâ uzaklaştırabildik. İki saat sonra bir gösteri daha olacak, o zaman gelirsiniz diye bunları yolladık. Giriş kapısının önünde ayakkabı tekleri, fesler, mendiller birikmişti. O kargaşa içinde halk sinemaya girmek için birbirini çignemişti.

HATIRALAR

Salondaki gösteri sırasında da yer yerinden oynadı. Büyük bir heyecan dalgası seyircileri kaplamıştı. Bağırarak, ağlayan, nâra atan, sevinçten ne yapacağını şaşırarak. Böyle gözyaşları arasında Refet Paşa filmi seyredildi.

Bu izdiham aylarca devam etti. Halk filimlere doymuyordu. Köse'nin Oteli'ndeki odamda artık paraları saymadığım için şöyle bir usul bulmuştum. Beş gaz tenekesi almıştım. 1 Kuruşluk yeşil banknotları, iki buçuk kuruşluk pembe banknotları, beş kuruşluk mavi paraları, yirmi kuruşluk tuğla rengi paraları ve elli kuruşluk kavun içi rengindeki banknotları hep ayrı ayrı tenekelere atıyordum. Öyle oldu ki tenekeler doldu, ben bunları elimle bastıra bastıra yerleştirmeye başladım. Sonradan eşimi İzmir'e getirtince bunların sayım ve paketlenme işini ona devredecektim.

Sinemanın böyle işleyişinin ilk günlerinde hemen pazara koşmuş, İstanbul'daki aileme sepetlerle en iyi yiyeceklerden, meyvelerden erzak göndermişim. Bir ikinci işim de bana para veren adamı bulup borcumu ödemem olmuştu. Bu adam benim hayatımdaki dönüm noktalarından biridir. Onun sayesinde İzmir işini yakalamıştım. Daha sonraları bu adam hapse düştü, kendisi ile olan ilgimi kesmedim ve elimden gelen yardımı yaptım.

İzmir'de o yıllarda beş altı sinema vardı. En büyüğü Kordon Boyu'ndaki Tayyare Sineması idi. Sahibi Pierre de Paul.. isimli bir İtalyan'dı. Türkiye'nin en eski sinemacılarından. Onun yanında Sakarya Sineması vardı. Onu da İzmir Tramvay Şirketi'nin Fransız Müdürü işletiyordu. Karşıyaka'da Kulüp Sineması vardı. Eskiden ismi Kokaryalı olup sonradan Güzelya-

lı diye değiştirilen bir sinema daha vardı. Milli Kütüphane ise kendi salonundan başka Elhamra Sineması'nı da işletiyordu. İkiçeşmelik'le Asri Sinema arasında bir de Tan Sineması bulunmaktaydı. Zamanla bir iki kere İstanbul'a filim getirmek için gittim. Ailemle görüştüm.

TAN SİNEMASI - ANKARA SİNEMASI

Asri Sinema ile Köse'nin Oteli arasında, kapısında kilit asılı bir sinema gelip gittikçe dikkatimi çekiyordu. Acaba bu sinemayı tutup kendi hesabıma işletemez miydim?

Sorup soruşturdum. Sahibi İzmir'in en büyük tüccarlarından Girit muhaciri Şerbetçizâde Galip Bey isminde bir zat idi. O günlerde sulh müzakereleri de başlamıştı, köklü bir işe girişebilirdim. İstikbal İzmir'de bana gülüyordu. Hemen Şerbetçizâde Galip Bey'in yazıhanesine gittim. Kendimi tanıttım. Yaşlıca, müslüman, zarif bir kimse idi. Kendisine sinemasını kiralayıp işletmek istediğimi söyledim. «Hele otur bir namazımı kılayım, sonra» dedi. Namazını bitirdi. Sonra yanıma yaklaşarak yüzüme dikkatle baktı. Kararını o anda verdi. «Tamam, dedi, sana sinemayı veriyorum». Seneliğine peşin olarak iki bin lira istemişti. Ben karşılık olarak şöyle bir teklifte bulundum. «Galip Bey biliyorsunuz ben yedeksubay bir adamım. Harp henüz bitmiş değil, ne olur ne olmaz, belki bizi yeniden askere alırlar. Sizinle şöyle bir anlaşma yapalım. Filim temini ve işletme benden, gaz motörü ve

HATIRALAR

masraflar sizden, Belediye resmi çıktıktan sonra kalan hasılatı yarı yarıya bölüşürüz» dedim. Teklifimi kabul etti. «Mustafa... Gel buraya» diye yanında çalışan birine seslendi, adam gelince: «Cemil Bey ile gidin, sinemayı kendisine teslim edin» dedi. İş umduğundan da kolay hallolmuştu. Gidip sinemayı teslim aldım. Her şeyi ile çalışmaya hazır halde idi.

Öncelikle o yıllarda heyecanla hatırlanan, büyük ilgi merkezi Ankara'nın adını sinemaya verdim.

Sinema işlemeye başladı. Her hafta vapurla İstanbul'a gidiyor, film getiriyordum. Bu sırada hanımı da İstanbul'dan getirttim. Otelin karşısında iki odalı bir eve taşındık. Civar kazalardan, vilayetlerden film almaya geliyorlardı. Nazilli, Denizli, Manisa, Akhisar. Buralarda çok iptidai sinemalar vardı. Sabahın erken saatlerinde gelir, evin kapısına dayanır, benden film isterlerdi. Sene sonunda Galip Bey ile hesap gördüğümüzde hissesine iki bin yerine 18.000 lira düşmüştü. Çok memnun oldu. Bir sene daha böyle işletmek üzere anlaştık.

Lâkin ben İzmir'in diğer sinemalarını da kiralamayı düşünüyordum. Çünkü film temin etme işi bendeydi. İstanbul'un bütün filimcilerini tanıyor, onlarla iyi anlaşıyordum.

Sinemaya orada da kadınlar gelemiyordu. Tan-Ankara Sineması'nda sadece salı günleri kadınlar için matina yapardık. Diğer sinemaları da kiralamayı kafama koyduğum için, önce Kordon'daki Sakarya Sineması'ndan işe başladım. İzmir'in lüks semtinde iyi bir sinema idi, ecnebler gelirlerdi. Orayı tuttum, daha sonra Karşıyaka'da Kulüp, Göztepe'de, Köşk, Güzel-yalı'da Halk sinemalarını kiraladım.

Ancak bütün bu sinemalar kışlık idi. İzmir ise yaz memleketiydi. Yazın 40 derece sıcakta müşteri kapalı sinemaya gelmiyordu. Bunu göz önünde bulundurarak bir bahçe sineması açmayı da düşünüyordum. Bu münasebetle devamlı olarak bir arsa arıyordum. Ağabeyim Tevfik ile bu arada bir anlaşmaya vardık. O da İzmir'de kalmak istiyor, hanımını getirmek istiyor, lâkin bir temelli işi olsun istiyordu. Kendisi çalışmaya meyyal biri değildi. Bu sebeple şöyle bir teklifte bulundum. Yirmi sene müddetle bir şirket kuracaktık. İsmi «Cemil-Tevfik Kardeşler Şirketi» olacaktı. Yüzde altmışı benim yüzde kırkı onun olacaktı. Kabul etti, şirketi kurduk. Ben denize bakan daha iyi bir eve taşındım. O sıralarda kızım da dünyaya gelmişti. Tevfik Ağabeyim de iyi bir pansiyon tutarak hanımını getirdi. Kendisini Sakarya Sineması'nın idarecisi yapmıştım. Anlaşmamızın maddeleri arasında ev geçindirmek için şu esas da yer alıyordu. Ne kadar kazanırsak kazanalım, ben ayda bin lira, ağabeyim ayda altı yüz lira alabilecektik. Geride kalan para şirketin olacak, bununla sinema yaptırmak, dükân, ev, gayri menkul almak durumunda olacaktık. Bu esaslara uymuşuzdur.

LÂLE - BAHÇE SİNEMASI

Bahçe sineması yapmak için bir arsa arıyordum ya, bir gün İstasyon caddesinde bir arsa gözüme ilişti. Belediye buraya çöp döküyordu. Koca bir arsa, Burası işe yarar diye düşündüm, gidip sahibini buldum.

HATIRALAR

Arsayı seneliği 600 liraya kiraladım, temizleyip tesviye ettirdim. Bahçe hâline getirirken çiçekler, lâleler dikmiştik. İsmi de Lâle - Bahçe Sineması koydum. O günden itibaren Lâle benim kurduğum müesseselerin amblemi haline geldi. Daha sonraki kuruluşlarımızda bu ismi kullandık.

Sinema açıldı ve işlemeye başladı. Bir gaz motörü almıştık. O yıllarda şehirde elektirik olmadığından ben hem sinemaya elektirik temin ediyor, hem de yakınlardaki dükkânlara elektirik veriyordum.

Bir yıl kadar çalıştık. Ancak buranın üzerini kapamayı da bir yandan düşünüyordum. Bin kişilik bir sinema idi. Kapalı olursa iyi iş yapacağını tahmin ediyordum. Bu aylarda üçüncü çocuğum, oğlum İlham da dünyaya geldi. Pazar günleri tulûattan bozma bazı tiyatro gurupları bahçeye kurduğumuz küçük sahne de gösteri yaparlar, oyunlar oynardı. Bir yıl sonra bu arsayı sahibinden satın aldım.

Ankara Sineması'na Dârülbedâyi temsilleri de getiriyorduk. Hâzım, Bedia Muvahhit gibi oyuncuların rol aldığı pek çok oyun oynadılar.

Kiraladığım sinemalar bana problem getirmeye başlamıştı. Başında bulunamadığım için hem iyi işletilmiyor hem de hırsızlık oluyordu. Bunlardan yavaş yavaş vazgeçmeye başladım. Zaten ikinci senenin sonunda Ankara-Tan Sineması'nın sahibi Galip Bey kendisine yine 18.000lira götürünce, «Evladım» dedi, «Bana esasen 4.000 lira vereceksen otuz altı bin lira kazandırdın. Artık bu sinema senin sayılır» diyerek sinemayı bana 25.000 liraya sattı.

Böylece ilk sinemaya sahip olmuş oldum.

Bir ara damadımız Bilâl'in kardeşi Sakallı Celâl gel-

di. Maârif'ten kavga ederek ayrılmıştı. Zaten kendisi rindmeşrep, derbeder bir adamdı. İllâ burada çalışacağı, gaz motorunu işleteceğim diye tutturdu. Çaresiz râzı oldum. Bir iki ay çalıştıktan sonra Aydın'a gitti.

Bahçe Sineması'nda filmi göstermek için yaptığımız makina dairesi ahşap idi. O yıllarda parçalı filimler gelmeye başlamıştı. Birkaç kısımdan oluşan filimleri bir defada gösteremiyorduk. Seri filimler müşteriye her hafta sinemaya getirmek için düzenlenmişti. Biz de bunları oynatıyor «mebadı gelecek haftaya» diyoruz. Bazan seyirciler buna razı olmaz, filmin en heyecanlı yerinde kesilmesini hazmedemez, makina dairesinin üzerinde durduğu sütunları sarsmaya, bağır-maya başlardı. Sinema olayı ile ilk karşılaşan bu gibi kimseler çok tesir altında kalıyor, olayın nasıl sonuçlanacağını merak ediyorlardı.

Birinci senenin sonunda Lâle-Bahçe Sineması'nın üzerini ahşap olarak kapattım ve altıyüz kişilik bir kapalı sinema haline getirdim. Pazar günleri çok iyi hâsılât yapıyorduk.

Bu ara bir deprem oldu ve Sakarya Sineması yanındaki Tayyâre Sineması yıkıldığı halde bizimkine bir şey olmamıştı. İzmir'de o yıllarda sık sık deprem olurdu.

İzmir'de sinema olayının mihverini teşkil ediyordum. Gerek yaptığım işler, gerek sinema sahasındaki bilgi ve tecrübem sayesinde filmcilerin akıl danıştığı bir kimse olmuştum. Tatil günleri hep bana gelirler ve sinema üzerinde konuşurduk. Bu bütün sinemacılık hayatım boyunca devam etti. Ben daima amiral gemisi gibi önde gidiyordum, geride gelenler beni taklit edi-

HATIRALAR

yorlardı. İstanbul'a geldikten sonra da bu durum böyle devam etmiştir.

ATATÜRK'Ü İKİNCİ GÖRÜŞÜM

Sıcak bir gün idi, İzmir'in meşhur sıcağı. Lâle Sineması'nın önünde oturuyorum. Bekliyorum ki imbat çıksın da biraz serinleyeyim. O günlerde de Atatürk'ün İzmir'e geleceği söyleniyor, bir yandan havada suikast haberleri dolaşiyor.

Ben böyle orada otururken alkış sesleri, bağırışmalar duydum. Sinema tam İstasyon Caddesi'nin üzerinde olduğu için geçen arabaları görüyorum. Meğerse Mustafa Kemal'in arabası geçiyormuş. Geldi ve yel gibi geçti. Tabii ayağa kalkarak selâmladım.

O geçtikten bir müddet sonra, Kuleli'den sınıf arkadaşım Atatürk'ün küçük yaveri Muzaffer Kılıç çıktı geldi. Sarılıp görüştük. «Atatürk seni görmüş, köşke çağırıyor» dedi. Bana bir kart verdi. Hayret etmiştim. Beni nereden gördü, görmedi ise burada olduğumu nereden bildi? Neyse hemen kalktım, yıkandım, giyindim ve hazırlandım.

Kaldığı yer Göztepe'de Uşşakizâde Muammer Bey'in bir tepe üzerinde bulunan köşkü idi. Köşkün etrafı laz başlıklı askerler ile çevrili idi. Muzaffer'in verdiği kartı göstererek köşke girdim. Köşk bir tepe üzerinde idi. Önünde aşağılara kadar uzanan bir bahçe ve bahçenin hemen yanında cadde vardı. Geceleri Mustafa Kemal buradan geçen fener alaylarına, kalabalığa hitap ederdi. Bahçeden geçen yolu yürüye-

rek köşkün önüne kadar gittim. Oraya büyük bir içki masası kurulmuştu. Etrafında generaller, vekiller, ricalden adamlar vardı. Atatürk'ün sağ tarafında Latife Hanım oturuyordu. Beni çağırdı, sol tarafına oturttu. Ne yapıp ettiğimi sordu. Ben de kendisine İzmir'de sinemacılık yaptığımı, elimde kendilerinin Halide Edib Hanım'la birlikte cephe teftişleri sırasında çekilmiş filimleri olduğunu, arzu ederlerse hemen buraya bir perde kurarak gösterebileceğimi söyledim.

Çok memnun oldular ve arzu ettiklerini bildirdiler. Masada içki devam ediyor ve çok içenler birer birer ayrılıyorlardı. Saat epeyce ilerlemiş ve masa tenhalaşmaya başlamıştı. Vâsıf Çınar bir ara kalkarak zeybek oynadı.

Atatürk bana da içki ikrâm etti. Kendi eli ile bir zeytin tanesini verdi. Ben espri olsun diye kendilerine «Paşam biliyorsunuz içki yasağı var. Ben buradan kalkıp eve giderken yalpalarsam sonra komiser beni yakalar» dedim. Gülererek «Sen iç, iç... Ben o yasağı bu mereti ağzından içenlere değil, burnundan içenlere koydum» diye cevap verdi. Saat birbuçuk civarında ben müsaade isteyerek kalktım, eve gittim.

Ertesi gün kalkan vapurla İstanbul'a hareket ettim. Filimler Ordu Filim Merkezi'nde idi. Merkez Yıldız'a taşınmıştı. Oraya gittim, imza mukabilinde filimleri alarak geri döndüm. İzmir'e varınca bir gözden geçirdim, evet, gösterime hazırıldılar. O gece köşke gidecektim. Yanıma makinist çocuklardan iki kişi alarak gittim. Atatürk yine mutad olarak sofrası başındaydı, etrafında epeyce kalabalık vardı, Latife Hanım da oradaydı. Biz bahçenin münasip bir köşesine makina-yı ve perdeyi kurduk. Atatürk'ü gözetlemeye başla-

HATIRALAR

dım, çünkü yanındaki erkân ile önemli şeyler konuşuyor olabilirlerdi. Bir ara konuşmanın kesildiği sırada yanına yaklaşarak:

— Efendim, arzu ettiğiniz filimler hazırdır, emir verirseniz gösterelim, dedim.

Daha Atatürk konuşmadan, Latife Hanım sinirli bir şekilde:

— Sen göster, göster, dedi...

Beni âdeta azarlamıştı, ancak Gâzi aldırmadı, bana:

— Sen biraz dinlen, ben vakti gelince haber veririm, dedi.

Ben çekildim. Bir süre sonra gerçekten filmi göstermemizi istediler. Makinayı çalıştırarak filmi gösterdik. Daha sonra aşağıda caddeden bir fener alayı geçmeye başladı. Atatürk ve yanındakiler alaya bakmak için ağır ağır bahçenin altına indiler. Biz de kendileri ile birlikte indik ve işimiz bittiği için izin alarak köşkten ayrıldık.

O günlerde Gâzi Latife Hanım ile yeni evliydi sanıyorum. Bir yandan da İzmir'de bir İktisat Kongresi toplamaya çalışıyorlar ve bu münasebetle Ankara'ya dönüşlerini geciktiriyorlardı.

Ben arada sırada ziyaretine giderdim. Bu ziyaretlerinden birinde köşkün bahçe kapısı yanında bulunan bahçıvan kulübesinde oturan yedi sekiz adam gördüm. Gelenler orada kalır, içeriye haber ulaşır, gel-sin izni çıkarsa alınır. Acaba bu adamlar ne için oturuyorlardı? Hep silindir şapkalı, fraklı, temiz giyimli idiler. Hallerinden tavırlarından ecnebi oldukları belli idi. Ben de başyâver Cevat Abbas Bey'den bir kart aldığım için geldiğimde kapıdaki görevliye bu kartı verir kolayca köşke girerdim. Yine öyle yapmış

ve kartı vermiştim. Bir süre sonra beni içeriye kabul ettiler. Giderken baktım, adamlar benim kabul edilişime şaşırmış gibiydiler. Atatürk'le görüştüğümüzde: — Paşam bahçe kapısı yanındaki bahçıvan kulübesinde yedi sekiz adam gördüm, ecnebiye benziyorlardı, acaba niçin orada bulunuyorlar? diye sordum. Beni kolumdan tutarak pencerenin yanına kadar götürdü, eliyle İzmir Körfezi'ni gösterdi. Bir iki torpido körfezde duruyordu. Atatürk:

— Bunlar ecnebi sefirler, beklesinler bakalım. Vaktiyle bunlar bizim elçilerimizi kabul etmeden geri gönderirlerdi. Beklemeye alışınlar bakalım, diye cevapladı.

Köşke yaptığım ziyaretleri genellikle öğle üzeri yapardım. O sırada Atatürk uyanmış olurdu. Bir ziyaretinde kendisine cephe filimlerinin son kısmını getirdiğimi, arzu ederlerse gösterebileceğimi söyledim. Lâkin bahçedeki uydurma perdede filimler istenildiği gibi güzel görünmüyordu, bu defa benim işlettiğim Ankara Sineması'na şeref verirlerse daha iyi seyrebileceklerini, ayrıca bazı ilâve filimler de gösterip kendilerini *memnun* etmeye çalışacağımı söyledim. Hemen yâveri Muzaffer'i çağırdı. O günkü programı okutturdu. Programdan bazı işleri iptal etti ve o gün saat üç de sinemaya geleceğini bildirdi. Çok mütehasis olduğumu söyleyerek huzurlarından ayrıldım. Yol üzerinden geçerken karakollara haber verdim ve tertibat almalarını söyledim. Kendilerini karşılamak için hazırlık yaptık. Sinemanın balkonundaki locayı donattık, gümüş çay takımları, kurabiyeler vs. bulunduracaktık.

Ancak benim karakollara verdiğim haber çok çabuk

HATIRALAR

yayılmıştı. Bütün halk kadınlı erkekli erken saatlerden itibaren Atatürk'ün geçeceği yolları doldurmuştu. Yolun her iki yakasında kurbanlar kesilmeye hazır bekliyordu, etraf mahşer gibi kalabalıktı.

Ankara Sineması ise İki Çeşmelik'in yokuş başında idi. O yokuş hınca hınç dolmuştu. Araba geldiği zaman bağırmalar, alkışlar göklere yükseldi. Bir yandan kurbanlar kesiliyordu. Kadınlar arabanın camlarına, gövdesine yapışıyor, Atatürk'e coşkun gösteri yapıyorlardı. Öyle ki araba yürüyemez hale geldi. Ancak ne gam. Halk ite ite arabayı yokuşun başına kadar çıkarmıştı. Öyle bir coşku, öyle bir heyecan vardı ki anlatmak imkansız. Kadın erkek, Gâzi'yi görmek için birbirini itiyor, gözyaşları, alkışlar, haykırmalar birbirine karışıyordu.

Araba durunca kendilerini karşıladım, bana:

— Ne bu hal, anlamında bir işaret yaptı. Ben açıklama bábından:

— Paşam, karakollara tertibat almalarını söylemiştim, lâkin beceriksizlik göstermişler, affedin, diyebildim.

Doğru hazırladığımız locaya gittik. Yakınlarımızın kızları, hanımlar falan vardı, Atatürk oğlum Metin'i kucagına alarak sevdi ve bana ismini sordu;

— Metin, dedim.

— Başka isim bulamadın mı, bir Türk adı koyamadın mı, meselâ Demir, Taş falan gibi bir isim, diye gülererek bana tarizde bulundu.

Daha sonra eğilerek alt salondaki seyircilere baktı. Hepsi erkekti. Yine döndü ve:

— Niçin aralarında kadın yok? dedi.

Ben:

— Paşam, sadece salı günleri yalnız kadınlara bir matine yapıyoruz, dedim. Başka gün yasak.

Bunu duyunca yâverine:

— Muzaffer, aşağıya in ve dışarıdaki kadınları içeri al, dedi.

Yaver gitti ve bir süre sonra sinemanın içi tıka basa kadın doldu. Türkiye'de ilk olarak orada, Ankara Sineması'nda kadınlarla erkekler ve Atatürk bir arada film seyrettiler.

Kadınlar kendisine dönmüş ve çılğınca alkışlamaya başlamışlardı, öyle ki bir türlü filme başlayamıyordum. Sonunda Şarlo'nun «Şarlo İdama Mahkûm» adlı komedisi ile gösteriye başladık.

Bu film Şarlo filimleri arasında en başarılısı sayılmaktaydı. Atatürk perdede cereyan eden olaylara o kadar çok güldü ki, beni çağırarak:

— Cemil, hayatımda bu kadar güldüğümü hatırlamıyorum, şunu bir daha seyretsek olmaz mı? dedi.

— Peki tabii Paşam, istediğiniz kadar gösterebiliriz, dedim.

Bir daha Şarlo'yu seyrettikten sonra kendisinin bulunduğu cephe filimlerinin son kısmını geçtik.

O gün çok heyecanlı, coşkulu bir gün olmuştu. Film gösterisi bittikten sonra yine aynı coşkun tezahürat arasında Ankara Sineması'ndan çıkarak arabalarına bindiler ve ayrıldılar.

O sırada İzmir'de İktisat Kongresi toplandı. Hükümet Konağı'nın yanındaki büyük İncir hangarlarından birinde yapıyordu. Ben de gittim, küçük bir kürsü kurulmuştu, içerisi hınca hınç doluydu. Atatürk sabahın dokuzundan ikindi vakti üçe kadar durmaksızın irticalen konuştu, memleketin imârı için, tutulacak ikti-

HATIRALAR

sadi yollar için düşündüklerini anlattı. Bir saat ara ile kahve içiyordu. Ben de hemen kürsünün dibinde onu dinliyordum. Bu sırada geri sıralardan bir yedek subay bağırdı:

— Şimdi biz ne olacağız, ne iş yapacağız? dedi.

Atatürk cevaben:

— Biz bir menfaat uğruna savaşmadık, bir mevki peşinde koşmadık. Esas olan memleketin yaralarının sarılmasıdır, bunu da el birliği ile yapacağız, dedi.

Atatürk İzmir'den ayrılırken beni de Ankara'ya götürmek istemişti, «Memleketi dolaşırsın» demişti. Çok teşekkür ederek gelebileceğimi söyledim. Gerçekten de gidecek durumda değildim. Evli, üç çocuk babası idim, işlerim ziyadesi ile ağırdı. Sonra siyasetle değil, ticaretle uğraşıyordum, kendime bir yol çizmiştim, o yolda yürüyecektim, bu sebeple kabul etmedim.

İZMİR'DE GEÇEN GÜNLER

İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra şehirde sefaletle ihtişam bir arada yürümeye başlamıştı. Çünkü bu süre zarfında yağmacılık hareketleri olmuş, dost düşmana karışmış, Rumların büyük kısmı ve azınlıklar şehri terketmiş, bir takım düşük seviyeli kimselerin eline bol para geçmişti. Bu para bolluğu üç yıl sürdü. İzmir halkının büyük bir kısmı vur patlasın para yemeye başladı. Öyle ki sinemaya vereceği elli kuruşu cebindeki paraların arasında bulamayan ve bir liralık banknot atıp üstünü almayan adam sayısı pek fazla idi. Ayrıca asayiş de iyi sayılmazdı. Ba-

zı semtlerde gece sokağa çıkamazdınız, soygun olayları çoğalmıştı. Kavgalar, kabadayılar, hır-gür. eksik olmuyordu. Kaynağı meçhul olan paranın verdiği kuvvetle karakollara aldırmayan, polise kafa tutan çoktu. Bu kabadayılardan biri sinemalara dadanmıştı. Kapıda adam dayandıramıyordum. Bilet almaz, bilet istediği zaman iç cebinden palasının ucunu gösterir, «İşte bilet» der geçer. Caddeden gelirken baklavacıların tepsilerini ayakları ile devirir, şuna buna çatar bir adam. Bir gün dedim, kapıda ben durayım, bakalım ne yapacak. Bu geldi yine her zaman olduğu gibi bilet almadan girmeye bakıyor, ben «giremezsin» dedim. Girersin, giremezsin derken, bu çekti palasını kapının demirinde bilemeye başladı, aklı sıra beni korkutacak. Gençlik yıllarının havası üzerimde, hemen atıldım gırtlığına yapıştım. Zaten kısacık boylu, benim yarım kadar bir adam. Bir tekme savurdum, karşıki helvacının dükkanı önüne kadar yuvarlandı. Orada bir süre durdu, üzerine varmadım. Sonra kayboldu, derken yine görüldü, ayakkabılarını çıkararak bizim reklam panolarının camlarını yere indirdi. Çalışan çocuklar hücum etmeye kalkıştı, onları dururdum, «bırakın yapsın», dedim, «nasıl olsa alacağını aldı». Gerçekten de ertesi gün gelerek elimi öptü ve özür diledi. «Cemil ağabey, bundan böyle senin sinemanın asayışı benden sorulur, emrindeyim» dedi.

Ankara Sineması'nın altında Eczacıbaşı Ferit Bey'in kardeşinin Asri Sineması var. Sait Bey işletiyor ve İzmir'in hem zengin, hem efe geçinen simalarından biri. Aramızda ticari rekâbet var, haliyle olacaktır. Benim kadro elemanlarımdan reklâmları, program afişlerini, el ilânlarını doluşturıp dağıtan çocuğu kendi sine-

HATIRALAR

ması önünde tokatlıyor ve elindeki ilânları yırtıyor. Çocuk ağlayarak geldi ve haber verdi. Hemen yanıma iki adamımı aldım, ellerine birer iri sopa verdim. Bakalım el mi yaman, bey mi yaman? Reklâmcı çocuğu ve afişleri de aldım, doğru Asri Sinema'nın önüne. Orada dikildik. Çocuklar bağılıyor, ellerindeki zili çalıyor ve işte «Yarın Ankara Sineması'nda şu film» diye reklâm yapıyorlar, el ilânı dağıtıyorlar. Bir süre bekledim. Bakalım müdahale eden olacak mı diye, kimse karışmadığı gibi, kimseler ortalıkta gözükmedi. Aradan bir süre geçtikten sonra yine bizim çocuklardan biri koşarak geldi ve Asri Sinema'nın yandığını haber verdi. Yazıhaneden hemen fırladım, koştum. Sinemaya varınca makina dairesinde filimlerin tutuştuğunu gördüm. Sinemanın müdürü elinde su hortumu, musluğu açmayı unutmuş, aptallaşmış, dehşetten açılan gözleri ile yangına bakıyor ve püt gibi duruyor. Hemen elinden hortumu kaptım, bizim çocuklar da yetişti, beş dakika içinde yangını söndürdük. O sırada Saim Bey geldi ve beni kucakladı, «Yahu sen neymişsin be!» diye bana iltifat etti. O yıldan sonra kendileri ile dostluğumuz bozulmadı ve yıllarca devam etti.

Fahrettin Altay o yıllarda Akhisar'da 12. Süvari Kolordu Kumandanı idi. Benim İzmir'de olduğumu ve sinema işlettiğimi haber almış, bir kurmay binbaşığı göndererek beni yanına çağırdı. Akhisar'da bir kiliseyi sinema yapmışlar, lâkin makinaları çalıştıramıyorlar, projeksiyon ayarı yapamıyorlarmış. Ben binbaşığıya, «Görüyorsunuz başımı kaşıyacak vaktim yok, ben bu halde Akhisar'a nasıl gelirim, bunca sinemanın işi hep bana bakıyor» dedim. Binbaşı gitti, lâkin

bir hafta sonra yeniden geldi. «Paşa, eğer gelmezse onu yeniden askere alırım» diyor, şeklinde bir haber getirince, çaresiz kalkıp Akhisar'a gittim. Fahrettin Paşa ile görüştüm, işlerini hallettim, sinemayı çalışır vaziyete soktum.

Fahrettin Paşa ile dostluğumuz yıllar sonra da devam etmiştir. Emekli olduktan sonra benim İstanbul'daki Lâle Sineması'na sık sık gelirdi. Bâzan kendilerinin Emirgân'daki yalılarına yemeğe gider, bazan benim Mecidiyeköyü'ndeki köşkümde kahve içerdik.

BİR SİNEMA' AŞIĞI

Kapalı Lâle Sineması'nın önünde oniki on üç yaşlarında bir simitçi dururdu. Ben önceleri kendisine pek dikkat etmemiştim. Bu çocuk ikide bir sinemaya kaçar, simit tablasının başını boş bırakır, gelen geçen para atıp simit alır ve boş tabla orada kalırdı. Ne yaptysak bu çocuğu sinemadan dışarı çıkaramadık. Tokatladık, azarladık nâfile, gitmiyor. Bir süre sonra kendi kendine yerleri silmeye, koltukların tozunu almaya başladı. Canla, başla çalışıyor. Ancak filim başladı mı kendinden geçiyor, neredeyse perde ile bütünleşiyor. Birgün bunu karşıma aldım, oğlum sen kimsin, nesin, ailen yok mu diye sorularla tanımaya çalıştım. Ailesini Yunanlılar katletmiş. Bu ellerinden zor kurtulmuş, işte simit falan satarak geçinmeye çalışıyor. «Amca» dedi, «ben sinemayı çok seviyorum, nolur beni kovmayın» dedi. «Peki» dedik ve bunu işe aldık. Temizlikçi olarak başladı, ama kabiliyetli ço-

HATIRALAR

cuk. Bir süre sonra perdeye baka baka okuyup yazmayı öğrendi. Aradan çok geçmedi filme eşlik eden piyanoyu seyrederek piyano çalmasını öğrendi. Makinalara merak saldı, makina kullanmasını öğrendi. Afişleri yapan ressamı seyrederek afiş yapmasını öğrendi, yani sinemanın girdisini çıktısını tamamen bilerek tam bir vukûf kesbetti. Ben sonraları bu çocuğu sinemaya idareci yaptım. Yıllarca yanımda çalıştı. Buradan şu neticeye gelmek istiyorum: Sinema olayı eğitici yönü ile çok önem taşımaktadır. Mustafa Çimen isimdeki bu cahil ve aile nedir bilmeyen çocuk kabiliyetlerini geliştirmiş ve bir meslek edindiği gibi olabildiğince kendisini yetiştirmeye çalışmıştı. Canlı bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Sinema, görerek öğrenmenin başta gelen unsurlarından biri ve belki de en birincisidir.

SİNEMACILIĞIN CİLVELERİ

İzmir'in en tanınmış birinci sınıf sinemacıları ki başlarında İtalyan tebaalı Pierre de Poula vardı, benim nasıl çalıştığımı merak ederek hep bizim yazıhaneye gelirlerdi. Oturur, çay kahve içer, sohbet ederdik. Bir gün böyle otururken gazmotörü makinisti çıkageldi. «Efendim» dedi, «yağdanlık çatladı, bugün tatil, hiçbir yerde tamir edemeyiz, bu sebeple motörü durduracağım» dedi. Sinema ağzına kadar dolmuş, biraz sonra filim başlayacak. Ben «hayır» dedim, «işe devam edeceğiz». Hemen kalktım, dolaptan bir bristol alıp makasla kestim üzerine vernik döktüm, sallayıp

kuruttum. Al bunu dedim, bunu cam yerine yağdanlığa koyup, devam et. Makinistin de, orada bulunanların da hayretten gözleri faltaşı gibi açılmıştı.

Sinemacılığın böyle ani gelen problemleri karşısında çabuk karar vermek ve işten anlamak gerekmektedir. Çünkü seyirci hiçbir zaman aksaklık istemez, aksayan işten, filminden hemen cayar, o sinemaya bir daha ayak atmaz.

Aynı şekilde bir olay yine aylar sonra cereyan etti. Yine bizim yazıhanede İzmir'in tanınmış sinemacıları ile otururken antraktda İdare Amiri çıkageldi. «Efendim» dedi, «bütün personel, müstahdemlere kadar karar almışlar eğer maaşları iki misline çıkarılmazsa çıkıp gideceklerini söylüyorlar» dedi.

Bu söz üzerine bütün gözler bana dönmüştü. Ne yapacağımı merak ediyorlardı. Ben İdare Amirine: «Bak» derim, «eğer personel beş dakikaya kadar defolup gitmezse ben gelip hepsini tekme ile dışarı atacığım» dedim. Dediğim gibi de yaptım, biraz sonra aşağıya indim. Ağabeyim karşıki kahvede idi, onu çağırtdım. Kapının yanına bir masa çekerek biletleri üzerine dizdim. Balkon isteyene balkon, salon isteyene salon demesini ve biletlerini kesip göndermesini söyledim. Kendim hemen makina dairesine çıktım, bir yandan gaz motörünü, bir yandan da projeksiyonu konturol ettim. Motörün başına bir çocuk koydum, bir gözüm çocukta olmak üzere zile basarak filmi başlattım. O gün öylece işi aksatmadan bitirdik.

Akşam hemen İstanbul'a bir tel çektim. Kayınvaldeme şöyle yazdım.

Beyoğlu'nda Fox Şirketi Müdürü Kastro'ya gideceksiniz. Bir gaz motörü makinisti, bir operatör, bir gişe

HATIRALAR

memuru ve bir kapı kontrolörü bulup ilk vapurla İzmir'e göndersinler. Maaşları ne olursa olsun merak etmesinler...

Gerçekten de bir süre sonra personel geldi ve onlar gelinceye kadar ben kardeşimle beraber sinemayı tek başıma idare ettim, programımı aksatmadım. Bütün bu olaylar karşısında Piyer Dö Polo bana hitaben:

— Cebil Bey, gözlerimle gördüm ve inandım ki senin sırtını kimse yere getiremez.

Sinemacılığın böyle gayret, fedakârlık ve sebat isteyen tarafları çoktur. İzmir'de ilk üç yıl çalışmamızın sonunda bilançolarımız kâr göstermiştir. Hattâ bu yüzden Defterdâr beni alınımdan öptü. Çünkü o yıla kadar bütün büyük tüccarlar, milyonluk iş yapanlar bile hep zarar gösteriyorlardı. Lâkin İzmir halkının büyük çoğunluğunda olan o para bolluğu artık suyunu çekmişti. Ayrıca % 33 belediye resmi alıyorlardı ki bu bize dokunmaya başlamıştı. Bu münasebetle dördüncü yıl zarar ettik. Ve iki yıl daha bilançolarımız zarar gösterdi.

İPEKÇİLER'İN SINEMAYA GİRİŞİ

Sinemacılığa başlıyalı beş yıl olmuştu. İstanbul'a gidip geldikçe sinemaların açıldığını görüyordum. Bu arada ağırlık Kadıköy'den Beyoğlu'na kaymıştı.

Şimdiki Lâle Sineması'nın yanında Etual (Yıldız) Sineması. Sahibi ecnebi idi. Sonradan Yıldız Sineması oldu, Kadri Cemali almıştı. Şimdiki Renk Sineması'nın olduğu yerde Artistik Sinema. Sinemayı işleten

şimdi sinemacılıkta ün yapmış olan Mehmet Soyaslan'ın dedesinin babası Rauf Bey ile ortağı şimdiki Özen Film'in sahibi İbrahim Bey'in babası Cemal Bey. Bu Rauf Bey ile Cemal Bey benim candan arkadaşım olmuşlardır. Sonradan Artistik Sinema'nın adı Sümer Sineması oldu. Rauf Bey ile Cemal Bey, meşhur kumaş tüccarı Papayanopulos'la birlikte Türkiye'nin ve Balkanların en büyük sineması olan Opera Sineması'nı açtılar. Şimdiki Emek Sineması'nın bulunduğu yerde idi ve Serkl Doryan kapısından girilirdi. Bu sinema dillere destan olmuştu.

Tavanları altın aldızlı idi, duvarlarına meşhur Rus ressamaları tablolarla süslemişlerdi. Koltuklar çok konforluymdu. Biletler o zaman için çok fahiş olan yüzyirmi beş kuruştı. Amerika'nın en pahalı en lüks filmlerini getirirdi. Çalışanlar hep smokinli ve beyaz eldivenli idi. Kapıda teşrifatçı olarak ilk Türk sinemacılarından Cevat Boyer duruyordu. Filim başlamadan önce Amerika'dan getirilen 25-30 kişilik orkestra çaldı. Bu orkestra filim boyunca da gerekli yerlerde müzikle eşlik ederdi. Müşteriler baloya gider gibi hazırlanır, kadınlar tuvaletle gelirlerdi. Opera Sineması'nın açılışı sinema tarihimizde bir hadise olmuştur. İpekçiler Selânik'ten gelme bir aile olup Yeni câmi önünde Selânik Bonmarşesi'ni işletiyorlardı. En büyükleri İsmail İpekçi, onun oğlu Fahir İpekçi, kardeşi İhsan İpekçi ailenin ileri gelenleridir. Bonmarşe'de işneden ipliğe herşey satarlar, zengin bir aile olarak tanınırlardı. Aile şirketi olarak çalışıyorlar ve kırk kişiye varan bir yekun teşkil ediyorlardı.

Taksim Sineması'nı uzun zaman çalıştıran Halil Kâmil ismindeki zat önceleri yüzbaşı idi. Bir plak şirke-

HATIRALAR

ti vardı kendisinin. Almanya seyahatlerinden birinde sanıyorum «Harb-ı Umumi» olacak böyle bir film getirdi. Bu film İstanbul'da hâsılat rekorları kırdı, o kadar müşteri topladı ve günlerce bu filminden bahsedildi. İpekçiler meseleyi duyunca sinema işine merak sarıyorlar ve şimdiki Alkazar Sineması'nın yerindeki bir sinemada filimciliğe başlıyorlar. Kısa zamanda işi genişlettiler. Opera Sineması yanında şimdiki Emek Sineması'nın yerinde Melek Sineması'nı açtılar. Çok para sarfederek lüks bir sinema yapmışlardı. Gala geceleri yapılır, bu gecelere bilet bulmak mesele haline gelirdi.

Sinema işletmeciliğinin yanında filim ithâli de yapıyorlardı. Selânik Bonmarşesi kapanmış, tarihe karışmıştı, artık bütün güçleri ile sinema sahasına yatırım yapıyorlardı:

Bu faaliyetlerinin bir kısmını İzmir'e kaydırdılar. Millî Kütüphâne'nin bin kişilik birinci sınıf Elhamra sinema salonunu tuttular, başına da İhsan İpekçi'yi getirdiler.

İhsan İpekçi ile iyi arkadaş olduk. Gerçi benim Sakarya Sineması da onun Elhamra gibi lüks kesime hitap ediyordu, bu yüzden rakipdik ama rekabetimiz iş sahasında kalıyor, diğer zamanlar canciğer ahbablık ediyorduk. Birlikte gazinoları dolaşır, eğlenirdik. İhsan İpekçi muzip, hovarda tabiatlı bir genç idi.

Yemekleri öğle ve akşam ya Şükran lokantasında veya Gül Mehmet'in kebab salonunda yiyordum. İpekçilerin büyük babaları İsmail Efendi ile Şükran Lokantası'nda birlikte yemek yedik, sonradan İzmir'e gelen bütün İpekçiler bu lokantaya devam etmeye başladılar. Gül Mehmet'in kebab salonu da bütün ban-

ka müdürlerinin, yüksek memurların devam ettiği bir yer idi. Bir seferinde burada yemeğimi yerken, başımı kaldırdım, bir de ne göreyim, benim Ordu Filim Merkezi'nden arkadaşım Mazhar Yalay karşımda duruyor. «Yahu, hangi rüzgâr attı? Burada ne yapıyorsunuz?» falan diyerek kucaklaştık. Meğerse İpekçiler'in sinemasına müdür olmuş. Bu habere dayanamadım; «Hayır olmaz, ben dururken nasıl onlarla birlik çalışabilirsin, derhal ayrılacaksın, onların verdiğinin iki katını veririm» diyerek onu işinden istifa ettirdim ve Lâle Sineması'nda benimle birlikte çalışmaya başlamasını sağladım.

Esasen İstanbul'a gidip. Filim ithali ve işletmecilik yapmayı kafama koymuştum. Mazhar'ı almamın bir sebebi de bu idi. Diğer sebebi Mazhar son derece dürüst, kendine güvenilir, hesaptan anlar bir arkadaşı. Ona hesap işlerini muhasebeyi teslim edecektim.

FİLM İŞLETMECİLİĞİ VE İLK AVRUPA SEYAHATİM

Dediğim ve düşündüğüm gibi yaparak kısa süre sonra İstanbul'a geldim. Maksadım işe ufaktan başlayarak bir etüt yapmak idi. Baktım Türkler artık sinema işine iyice girmişler, Yüksek Kaldırım'da, Kadıköy tarafında irili ufaklı bazı sinemalar açılmıştı. Avantür filmlere rağbet vardı. İşe başlamaya karar vererek Karaköy'de Bankalar Caddesi'nde Adalet Han'da bir oda tuttum. Orası o yıllarda Sinema piyasasının merkezi gibiydi.

HATIRALAR

Odayı tutup döşedikten sonra bobinatör işlerini görmek için Avram isminde bir çocukla, sevk işleri için Burhanettin diye bir adamı işe aldım. Lâkin henüz elimizde filim olmadığı için bunlar yazıhanede duracaklardı. Ben İzmir'e geldim, ağabeyim Tevfik Bey birkaç lisan bildiği için onunla Avrupa'ya filim almaya gidecektik.

O yıllarda Avrupa filim piyasasının merkezi Viyana idi. Biz de oraya gidecektik. Daha önceden mektupla bir şirkete geleceğimizi bildirmiştik. Köstence üzerinden Bükreş'e, oradan Macaristan'a geçtik. Ağabeyim'in eşi Peşte'de idi. Onlarda bir süre kaldık. Daha sonra Viyana'ya geçtik.

Arov Filim Şirketi yetkilileri bizi karşıladılar. Filim almaya geldiğimizi biliyorlardı. Günde aşağı yukarı on filim seyrederek, seçime başladık. Ama filmin bütününü görmüyorduk, başlardan itibaren bize yarıyışlı olup olmadığını çıkarabiliyorduk. Salon filimlerinden ziyade, popüler anlamda avantür filimler almak niyetindeydim.

Seyrettiğim filimler içinde on tane seçerek tanesini bin dolardan aldım. Alışverişimizin tatlıya bağlanması üzerine Şirket sahibi o gece bizi Viyana'nın en lüks lokantasında yemeğe götürdü. Siyah havyardan kuş sütüne kadar muazzam bir masa donatılmıştı. Altı garson hizmet ediyordu. Bir yanda şahane müzik. Biz felekten bir gece çalışıyoruz düşünceyi ile keyfimize bakarak yemeklerimizi yedik. Saat on ikiye falan yaklaşırken Şirket sahibi izin isteyerek kalktı. Başgarson'u çağırıp hesabı ödedi, ve gitti. Ben ağabeyimle kalmıştım. Bir daha böylesine güzel bir yerde yemek nasip olmaz diye biz tıka basa masadakileri silip sü-

pürdük. Saat biri geçerken kalkmak istedik, garson başımıza dikilerek hesap istedi. Biz şaşırmiştık. «Biraz önce kalkan bey hesapları ödemedi mi?» diye soracak olduk. Meğerse sadece kendisi ve karısının hesabını ödemiş. Orada âdet öyle imiş. Biz masanın önünde kalakalmıştık. Neyse güç belâ hesabı denkleştirip ödedik, ama bize olanlar olmuştu, bu şahane yemek tuzluya oturmuştu. Böylece son kuruluşumuza kadar hesap ederek ve ancak üçüncü mevki tiren bileti ile İstanbul'a varmamız mümkün olabilecekti.

O yıllarda filim getirmek çok kolay idi. Sansür ve Gümrük yok gibi bir şeydi. Filimleri Avrupa'dan bavuluna koyan alıp gelirdi. Biz de öyle yaptık. Küçük bir ücret ve bir iki imza ile filimleri memlekete getirdik. Sansür işi için zaten bir memur koymuşlardı. O da gelir filimlerin fotoğraflarına bakar ve mahzurlu değildir diye bir imza atarak giderdi. Sadece filim gösterme izni için üçüncü şubede bir heyet bulunuyordu. Bu heyetin filimleri görmesi gerekiyordu. Bunun için sinemacılar gün alırlar ve heyeti beklerlerdi. Ancak heyet çoğu defa toplanıp da filmi görmeye gelmez, bu işi bir sivil memura havale ederdi. Sivil memur ise filimleri görmeden, fotoğraflarına bakarak vesikayı imzalardı.

Dönüşte biraderi İzmir'e gönderdim. Ben hemen işe koyuldum. Etrafa getirdiğim filimleri duyurmam gerekiyordu. Reklâmları yaptım. İstanbul, İzmir dışında nüfusu fazla olan yerlerden de talep geliyordu. Bir süre sonra telgrafla filim istekleri gelmeye başladı. Biz ödemeli olarak gönderiyorduk.

İzmir'de evimiz olduğu gibi İstanbul'da da kayınvalidenin yanında evimiz vardı. Hanım ve çocuklar ora-

HATIRALAR

da kalıyorduk. Çocukların tahsili için İstanbul'u her zaman tercih etmişimdir. Nişantaşı'nda bir apartman katında oturuyorduk.

Bu yazıhanede büyük iş yapmaya başladım. Filimlerin kopyası yoktu. Bu sebeple bir filme on istek geliyor, ancak birini karşılayabiliyordum.

Kemal Filim başta olmak üzere, Yunan tebasından bazı kimseler, yerli Rumlardan bazıları filim piyasasına hakimdi. Daha sonra İpekçiler bu işe girdiler. Ancak onlar girdikten sonra bu işin en önde gelen firması onlar oldu.

Bu arada çocuklar büyümeye başlamışlardı. Ancak doktor kontrolunda biraz zayıf buldu. Bu sebeple deniz kenarında hiç olmazsa bir yaz geçirmemizi tavsiye etti. Bakırköy'de denize on metre meşafede bir ev tuttum. Çocuklar orada gerçekten sağlıklarına kavuştular. Ancak ben bu arada koşturmaktan beş kilo vermiştim. Daha sonra Şişli'de müstakil bir eve taşındık.

İşletmeciliğim birbuçuk sene sürdü ve bu süre zarfında biz yazıhanede üç kişi o kadar çalışmamıza rağmen işe yetişemez durumdaydık. Tek odalı yazıhanemin arkasındaki bir odayı da tutmuş, orayı projeksiyon salonu yapmıştım.

Ancak İzmir'den gelen haberler iyi değildi. Mazhar Yalay ayda bir iki mektup yazarak ağabeyimin ölçüyü kaçırdığını, kumara çok devam ettiğini, büyük paralar kaybettiğini bildiriyordu. Ben İstanbul'da ne kadar kazansam, İzmir'de kaybediyordum. Bu durum böyle devam edemezdi. Sonunda yazıhaneyi kapatıp İzmir'e dönmeye karar verdim. Filimleri Bankalar

Caddesi'ndeki bir Rum işletmeciye devrettim ve yazıhaneyi kapatarak İzmir'e gittim.

Bu birbuçuk senelik işletmecilik bana tecrübe kazandırmıştı. İlerde yapacağım atılımların bir ön hazırlığı gibiydi.

YENİDEN İZMİR'DE

İzmir'e döndüğümde işletmelerin halini beğenmedim. Ağabeyim kendi hesabına çok para çekmişti. Zaten iş yok gibiydi. Millet sessiz filminden bıkmıştı. Bir yol bulmam gerekiyordu.

Reklam işine hız verdim. Bu yolda türlü işler deniyordum. Öncelikle çok miktarda telgraf kâğıdı bastırıyordum, rehberden seçme adresler buluyor ve şu haberi iletliyordum:

«Kâğıdı ateşe tutunuz. Hakkınızda hayırlı bir haber göreceksiniz» Bu ibarenin altına limon suyu ile şunları yazıyordum:

«Pazartesi günü Lâle Sineması'nda beni mutlaka görünüz. İmza Bağdat Hırsızı»

Bağdat Hırsızı o yılların ünlü filimlerinden biri idi. Tabii binlerce gönderdiğim bu telgraflar şehri bir anda ayağa kaldırıyor, sinemanın önünde o gün trafik tıkanıyordu. Bu sebeple beni o yıllarda İzmir valisi olan Kâzım Dirik'e şikayet edecek oldular.

Her hafta filim değişiyor ve ben her hafta birşeyler bulmak, bir değişik reklâm yapmak zorunda kalıyordum. Bir seferinde de bir çuvaldan kukla yaptırarak Sinemanın kapısı üzerine astım. Gazetelere şöyle bir ilan verdim.

HATIRALAR

«Hirisostomos'un öldüğünü söylemişlerdi. Hayır ölmemiş. Yarın Lâle Sineması önünde asılacaktır. Görünüz».

Bu haber üzerine bütün halk sinema önüne birikiyor, polis geliyor, itfaiye erleri kapı üzerindeki kuklayı indiriyorlar, bu vesile ile reklamımız yapılmış oluyordu.

Bütün bu çalışmalar ile sinemayı dolduruyordum ama masrafı çıkarmak mümkün olmuyordu. % 33 kesilen Belediye resmi belimizi büküyordu.

Valiye yapılan şikâyet üzerine Kâzım Paşa bir gün beni çağırdı. Bana:

— Cemil Bey sizin İzmir halkını reklâm için tedirgin ettiğiniz, milleti sokaklara döktüğünüz söyleniyor, ne dersiniz, dedi.

Ben ihtiyatlı gitmiştim. Elimde Amerikan gazetelerinden biri vardı. Orada yapılan bir reklamı valiye gösterdim. Bir adam elli katlı bir binanın otuzuncu katından düşüyor. Yapılan tahkikat neticesinde adamın ölmediği görülüyor. Sebep: Başında Habik marka bir şapka varmış, adam onun üzerine düşmüş ve ölmüş.

Bu örnek valinin çok hoşuna gitti, bana işimi bildiğim gibi yapmamı söyledi. Ben kendisine sinemacıların vergi yüzünden ancak % 3 gibi bir kazanca çalıştıklarını, durumumuzun iyi olmadığını, reklam da yapmazsak işi bırakmamız gerektiğini söyledim.

Bu arada reklam için İstanbul'dan Hâfız Burhan'ı getirtip bir konser verdirdik. İş kurtarmak için elimizden geleni yapıyorduk. Bu münasebetle Macaristan'a giderek oradan bir revü getirttik. Bir ay süre ile üç-

retlere zam yaparak gösteride bulundular ve sinema bir ay tıka-basa doldu.

Lâkin her geçen gün halkın ilgisini çekmek güçleşiyordu. Bu sebeple biraderle anlaşip Viyana'ya gitmeye karar verdik. Bu defa bir arslan sirki getirtecektik. Viyana'da bu sirkle bir ayhığına anlaştık. Sirkteki hayvanların beslenmesi de bize ait olacaktı. Biri bir güçlkle İstanbul'a, oradan da İzmir'e naklettik. Lâkin hayvanların olduğu vagonları vapurdan alacak büyüklükte bir vinç bulmak mümkün olmadı. Bir Fransız inşaat şirketinden vinçi temin ile hayvanları sinemanın bahçesine kadar getirdik.

Bizim Lâle Sineması'nın etrafı Yahudi mahallesi idi. İlk gece bunlar sinemayı tıka-basa doldurdular. Ancak gel gör ki, arslanlar sahneye gelip de kükreyince bu Yahudiler ortadan yok oldular. Baktım hepsi sıraların altına yatmış, bir korku, bir korku. O güne kadar İzmir halkı böyle şeyler görmemiş. Biz ilgi çekeceğini zannederken millet sinemanın yanından bile geçmeye çekinir oldu. Sinek avlıyoruz, bir ay da bir türlü geçmek bilmiyor. Akşam ot isterler, sabah et isterler. Birader gider bir at, bir eşek bulur getirir onu arslanlara verirler, bir daha. Çok sıkıldık, bir ay sonra gittiklerinde filim bobinlerinin tenekelerini öptüm. «Bir daha filimden başka bir şeyi sinemaya sokmam» diye kendi kendime karar aldım.

Hasılatların kötüye gitmesi bizi artık korkutur olmuştu. Reklamla falan bu kötü gidişi durdurmaya imkan yoktu. Mutlaka başka bir çıkış yolu bulmalıydık. Bu çıkış yolu ne olabilirdi?

Düşüne taşına şu noktaya vardım. Yurt dışında sinemacılığı deneyecektim. Ağabeyimin birkaç lisan bilir

HATIRALAR

oluşu işimizi kolaylaştıracaktı. Ayrıca mukavelemiz gereği bankada biriktirip, el sürmediğimiz bir sermaye de vardı.

PARİS'TE SİNEMA ALIYORUM

Bu sırada esasen ağabeyime de bir iş olarak bu yurt dışı meselesini hesap ediyordum. Çünkü İzmir'de belli bir meşguliyeti yok gibiydi. Yurt dışında tutacağımız iş hem onun için bir meslek ve geçim yolu olabilir, hem de ben İzmir'de artık geçinemeyiz olursam, bu çıkış yolundan istifade edecektim.

Bu düşüncelerle günleri geçiriyorduk. Sonunda karar verdik. Ağabeyimle birlikte önce Macaristan'a geldik. Macaristan'da birkaç gün kaldık. Lâkin burada yabancılarla çalışma ruhsatı vermiyorlardı. Oradan kalkıp Avusturya'ya geçtik. Avusturya da aynı siyaseti takip ediyordu. Bu defa Almanya'ya gittik. Almanya'da ise sinemacılık işini Harb-i Umumi'den sonra Malul Gaziler Cemiyeti'ne bırakmıştı, işi başkasına vermiyorlardı.

Çaresiz Paris'e gidecektik. Orada şansımızı denemeye karar verdik.

Paris'e gelince sinemacılar ile temas ettik. Paris'te zorluk değil, dışardan gelenlere kolaylık bile gösteriyorlardı. Küçük sinema sahipleri ile tanıştık, konuştuk. Paris'te kiralık sinema çoktu. Lâkin bunların ekserisi banlıyo semtlerde idi. Ben ise bir ana cadde üzerinde ancak küçük bir sinema arzu ediyordum. Tanıştığımız bir komisyoncu ile uzun süre dolaşmamıza

rağmen aradığım gibi bir sinema bulamadım. Ayrıca bu sinemalar 40 kişilik şirketlerle ortak çalışıyorlar, alınan filimleri geçmeye mecbur oluyorlardı. Ben müstakil çalışmak arzusunda idim.

Sonunda aramaktan vazgeçtim. Ağabeyimi Paris'te bırakacaktım. O aramaya devam edecek bana muntazaman yazacaktı. İstedığımız gibi bir sinema bulduğu zaman haber verecek, ben gelip teslim alacaktım. Bu kararı verdikten sonra İzmir'e döndüm.

Aradan sekiz ay geçti. Bu müddet zarfında ağabeyim orada bulduğu sinemalarla ilgili dosyaları, plan ve krokileri bana gönderiyordu. Ancak hiç birini beğenmiyordum. Sekizinci ay içinde Sen Marten Bulvarı'nda Kinerama adlı ikiyüz kişilik bir sinemanın haberini gönderdi. Haftada 6000 Frank hasılatı vardı. Bana uygun geldi. Tam aradığım gibiydi.

Derhal Paris'e gittim, sinemayı gördüm ve beğendim. 300.000 Franga Sinemayı devraldık. Yanında bir bar vardı. Orada yer içerdik. Bulduğumuz muhitte pek çok sinema vardı. O yıllarda sinemanın iyi zamanlarıydı, Amerika Şirketleri bütün Avrupa'ya hakimdi, sadece Paris'te beş bin sinema açılmıştı. Yanımızdaki barda sinemacılarla yaptığımız sohbetler sırasında bana:

— Fransa da yeter derecede zeki insanlar var, siz niye tâ İzmir'den kalkıp buralara kadar geldiniz. Hem bu sinema on senedir altı bin franktan bir kuruş fazla hâsılât yapamadı. Bunu alıp da ne yapacaksınız, diye takılıyorlardı.

Ben kendilerine:

— Benimle iddiaya girecek var mı? Bu hâsılâtı artı-

HATIRALAR

racağım, diye cevap veriyor, âdeta meydan okuyordum.

Kısa zaman sonra dediğimi yaptım, giderlerden kısarak, masrafı azaltarak ve iyi reklâm ile hâsılâtı 12.000 franga çıkardım. Hepsi parmaklarını ısırıldılar. Böylece orada iki ay süreyle kaldım. İşi ağabeyime teslim edip İzmir'e dönecektim. Sinema artık işler vaziyeteydi. Altı aylık programını yapmıştım. Zaten bütün hayatım boyunca hep programlı yaşamışım. Sinemacılıkta da program'ın önceden tesbit edilmesi, hep birinci sınıf sanatçıların oynadığı, birinci sınıf filmlerin seçilmesi âdetim olmuştu.

Aslında bir ara Paris'te kalıp oraya yerleşmeyi düşünmedim değil. Lâkin hiç güneş açmıyor, abus bir çehresi var gökyüzünün, devamlı yağmur. Domates, hıyar istese canın ara ki bulasın. Otobüslerde bazan kardeşimle konuşurken Fransızlar bize «Pis yabancılar» diye homurdanıyorlar. Bir gün karşıki apartman terasında üç mayolu kız gördüm, «yahu bunlar ne yapıyorlar ağabey» diye sordum, meğerse güneşleniyorlarmış. Ortada güneş falan yok. Bana «Buranın güneşi bu kadardır» dediler. Baktım burada milyoner olarak yaşamaktansa kendi memleketimde, kendi insanlarımız arasında orta halli olarak yaşamak daha iyidir, onun için vazgeçtim. Atlayıp İzmir'e geldim.

LÂLE SİNEMASINI YENİDEN İNŞA EDİYORUZ

İzmir Yunanlıların yakıp yıkmalarından sonra harabe halinde duruyordu. Şehrin imarı çok yavaş ilerli-

yordu. İşte bu sıralarda Belediye Reisliğine Göz Doktoru Behçet Uz getirildi. Kendisi çok sevimli, insansever, çalışkan, metodik bir adamdı. Kısa süre içinde İzmir'de mucizevi yenilikler ve imar hareketleri başlattı. Bugünkü İzmir kendilerine çok şeyler borçludur. Behçet Uz Bey bir süre sonra bizlere de bir tamim gönderdi. Şehirde bulunan bütün fırın ve sinemaların bir yıl içinde betonarme olarak inşa edilmesi isteniyordu. Bir yıl sonra kimseye izin verilmeyecekti. Bunun üzerine derhal İstanbul'a gittim. İstanbul İl İmar Müdürü Hilmi Bey yakınımız oluyordu. Meseleyi ona anlattım, tanıdığı mühendislerden birini tavsiye etmesini rica ettim. Bana Almanya'da tahsil görmüş ve memleketimizin en büyük betonarme inşaatlarını yapan Sadık-Halit-Ferruh şirketini tavsiye etti. Kendileri mektep arkadaşı oluyorlarmış. Aynı zamanda yazıhaneleri İzmir'de imiş. Çok sevindim, derhal İzmir'e gelerek kendilerini buldum ve tanıştım. Üç kardeş de saygıdeğer, mesleklerini çok iyi bilen ve dürüst kimselerdi. Onlara Lâle Sinemasını yıkarak yerine betonarme 1000 kişilik bir sinema yapmak isteğimi bildirdim. Hesap ve planlarını yaptılar, 22.000 lira tutuyordu. Bana fazla geldi. Zaten işe başlarken 2.000 TL. param vardı. Fazla bulduğumu hiç olmazsa 20.000 liraya indirmelerini söyledim, yapamayız dediler. Bunun üzerine masraf listelerini gözden geçirdim, bana göre fazlalık olan iki bin liralık bir kısımdan feragat etmemiz gerektiğini bildirdim, razı oldular. İki bin lira nakden verecektim, sinema çalışmaya başladıktan sonra haftada beş yüz lira ödemek üzere kendilerine senet verdim. Ahşap binayı yıkacak ve 1 Nisan'da arsayı teslim edecektim.

HATIRALAR

Ancak beş ay zarfında inşaatı bitirip 9 Eylül İzmir'in kurtuluşu ile birlikte sinemayı açmak istiyordum. Bu süre çoklarına kısa geldi. Bu kadar zaman içinde hiç bu koca inşaat bitirilir mi? diye soranlar oluyordu. Ben aksine kurbanı kesip temeli attıktan sonra inşaat sahasının tahta perdelerine şu koca ilanı yazıp astım: «Bu sinema 9 Eylül günü Sinebar'ın Yedi Belâ filmi ile açılacaktır».

Sinabar o yılların en meşhur artisti, filmi de en tanınmış olanıydı. Böylece işe başladık. Bana mühendis olarak Ferruh Bey'i vermişlerdi. Kalfaları İbrahim Usta ateş gibi biriydi. Takımı ve amelesi de öyle idi. Ben de inşaatın başlangıcından itibaren fiilen vazife aldım. Kendime yüksekte bir kulübe yaptım, bir portatif karyola ile oraya yerleştim. Başımda hasır şapka, ağızda düdüğ, işçilerin başındaydım.

Her gün şafakla kalkıyor, akşam ezanına kadar çalışıyorduk. İşçileri gayrete getiriyor, şu işi şu kadar önce bitirirsek herkese benden bir paket sigara gibi, onların hoşuna gidecek ikramlarda bulunuyordum.

Karşımızda bir helvacı vardı: Hacı Paşa. İzmir'in yarısı onundu. Zaman zaman birlikte oturur sohbet ederdik. Bana: «Yahu Cemil Bey, bari şu levhayı kaldır, hiç bu kadar kısa zamanda bu inşaat biter mi, adama gülerler, rezil olacaksın», diyordu. Ben de kendisine, bu inşaatı söylediğim zamanda bitireceğimi, isterse kendisi ile 1000 lirasına iddiaya girebileceğimi bildiriyor ve böylece şakalaşıyorduk. Ancak bu iş bende bir tutku halini almıştı, inşaatı mutlaka zamanında yetiştirmeli, sözümü tutmalı, ve bu yoldan gerekli reklamı yapmalıydım.

Bütün bu hummalı faaliyetlere rağmen öyle bir za-

man geldi ki kalfa İbrahim Usta ile oturup düşünmeye başladık. Ne kadar çalışırsak çalışalım yine de inşaat istediğimiz zamanda tamam olamayacaktı. Bu sefer şöyle bir yol deneyelim dedim. Karpit lambaları buluruz ve üç vardiya olarak gece-gündüz çalışırız. İbrahim Usta razı oldu. Gece-gündüz çalışmaya başladık. Yaptığımız işler o kadar büyük ve biz onları o kadar kısa zamanda beceriyorduk ki, mühendis Feruh Bey hayretler içinde kalıyordu. Bana defalarca: «Cemil Bey sizi bizim şirkete ortak etmeli ve Anadolu'daki inşaatların başına geçirmeliyiz» diyordu.

Nihayet çatıyı kapadık, inşaat bitmek üzere bir noktaya geldi. Bir yandan ısmarladığımız koltuklar, perdeler takılıyor, bir yandan boyalar, badanalar yapılıyor. Ben daha bu durumda iken sinemayı açmak için gerekli yerlerden gerekli izinleri almaya çalışıyorum. Eylül'ün üçünde bir yandan boya devam ediyor bir yandan 20 metre yükseklikte 1000 adet donanma lambasının hatlarında arıza var. Usta arıyoruz, kimse yok, var, cesaret edemiyorlar. Hemen «bana uzun bir merdiven bulun» diyorum. Bir merdiven getiriyorlar, belime havayı bağlayıp yukarı çıkıyorum. Kopuk hatta kalay ile havayı bastırınca bin lamba birden şimşek gibi çakıyor. Merdiven duvara sürünerek düşüyor ve ben yere yuvarlanıyorum, biraz sendeleyerek ayağa kalkıyorum. Böylesine bir koşturma, bir heyecan, âdeta zamanla yarış ediyoruz.

Nihayet 9 Eylül sabahı. Yerlerin betonu kurumamış, yağlıboyalar olduğu gibi dürüyor, çiniler donmamış, ustalar endişeli. Ama ne gam. Sinemayı açabiliriz. Akşam salonun önündeki dar sokak hınca hınç dolu. Belki ikibin kişi var. Birden hücum ediyorlar ve ön

HATIRALAR

cephede ne kapı, ne cam, ne vitrin kalıyor. Büyük bir kalabalık sinemaya doluyor, biletlerini bile kesemiyoruz. Benim bu manzara karşısında gözlerim yaşarıyor. İşte sözümü tuttum, işte sinemayı dediğim güne yetiştirdim diyorum, bütün bu olanlar o sırada bana vız geliyor.

Ustalar, kalfalar, memurlar üzüntü ile kalabalığı izliyorlar. Ben onlara tasalanmayın, önemli olan sözü müzü tutmamızdı, bu sinemayı 9 Eylül'de açtık ya siz ona bakın, diyorum.

Gerçekten de bir müddet sonra kırılan dökülen yerleri onarıyoruz, sinema çiçek gibi oluyor.

Daha sonraki günlerde gerçi ödeme zorlukları oldu ama hiçbir aksatmaya meydan vermeden inşaat şirketine olan borcumu ödedim.

ATATÜRK VE SINEMANIN GELİŞMESİ

Bizim İzmir'de Lâle Sineması'nı inşâ ettiğimiz yıllarda İpekçiler İstanbul'da artık Türkiye'nin bir numarası sayılmaya başlamışlardı. Bütün Amerikan Şirketleri ile iş yapıyorlar pek çok sinema işletiyorlardı. Bunlar içinde en meşhuru Beyoğlu'ndaki Melek Sineması idi. Onun yanında daha önce bahsi geçen Opera Sineması vardı. Opera o günlerde bir İngiliz yapımı olan «Çanakkale harbi» filmini geçiyordu. Ücretler başka sinemalarda otuz kuruş olduğu halde Opera ve Melek'de yüz kuruş, yüzyirmibeş kuruştı. Buna rağmen yine de pek birşey kazanamıyorlardı. Çünkü % 33 vergi belimizi büküyordu.

İşte bu «Çanakkale Harbi» filmi Atatürk'ün ilgisini çekmişti. İngilizler filmde tarafsız davranmamışlar, hakikati olduğu gibi gösteriyorlardı. Türk ordu ve askerinin Çanakkale'de gösterdiği kahramanlık filme olduğu gibi yansımıştı. Atatürk yanında Maliye Bakanı Fuat Ağralı ile filmi görmeye geliyor. Bu sırada sinema ücretlerinden falan bahis oluyor. Atatürk sinemanın çok yararlı bir icat olduğunu, halkın bundan gerektiği gibi faydalanmasını, sinemacılığın inkişafını istiyor, bu münasebetle alınan vergilerin düşürülmesini emrediyor. Ankara'ya döndükten sonra gerçekten de alınan vergiler % 10 a indirilmiş oluyor. Bizim İzmir'de bütün bu olup bitenlerden haberimiz yoktu. Bir gün İpekçi İhsan ile otururken müşterek dostumuz Defterdâr çıkageldi. «Müjdem i isterim» diye tutturdu. Bizler birlikte yer içer eğlenirdik, ona eğlence vaad ettik, baklayı ağzından çıkardı, vergiler % 10 a indirilmişti.

Tabii bu habere sevinilmez de ne yapılır. Bu tarihten itibaren sinemacılar için kazançlı bir dönem açılmış oluyordu. Başlarda da belirttiğim gibi, İzmir'de ilk üç yıl kâr ettikten sonra gelen üç yıl içinde hep zararla kapamıştık. Bu zarar yüzünden yurt dışında imkânlar aramaya başlamıştık, Atatürk'ün vergiyi indirmiş olması bizim için müjde sayılacak bir haberd i.

Açılan bu dönem ile çalıştığımız bir iki yıl içinde çok kazanmış ve sinemanın bitişğinde Abdülkadir Paşa Hanı'nı, iki ev ve Eşrefpaşa'da bir büyük arsa almıştım.

Bu yıllarda Paris'e gider gelir, oradaki sinemanın programlarını yapardım. Bu gidişlerimden birinde karımı ve Mazhar Yalay'ı da birlikte aldım. Paris'te

HATIRALAR

üç ay kaldık ve iyice gezdik. Lâkin o günlerde komünistler faâliyetlerini artırmışlardı, arabalara binenlere, biraz eğlenip lüks hayat yaşadığı izlenimi yaratanlara kaba davranırlardı.

Bu gezi benim için çok iyi oldu. Çünkü yıllardır çalışmaktan başımı alamıyordum. Göztepe'de tuttuğumuz evde ailemle oturup bir sıcak çorba bile içememiştim. Gece yaralarına kadar sinemada bulunuyordum.

Paris'te bizim için sürpriz olan raslantılardan biri de Siroçkin'i görmemiz oldu. Yıllar önce Kadıköy'de Kuşdili Sinemasını işletirken rekabet ettiğimiz bu Rus Yahudisi Fransa'ya geldikten sonra işlerini ilerletmiş, 30 sinema birden işletir hale gelmişti. Daha sonraki yıllarda Nazi korkusundan Amerika'ya kaçtı, orada da sinemacılık yaptı.

SİNEMANIN HARİKASI SESLİ FİLİM

Sesli sinemanın icad edildiğini gazetelerden öğrendik. Paris de gösteriler yapılıyordu. Hemen ağabeyimi aradım, ona meseleyi tetkik etmesini söyledim. Eğer bizim için uygun fiyatta bir makina ise alıp göndermesini yazdım. Gerçekten de bize uygun bir fiyat olduğu için çok geçmeden alıp gönderdi.

Makina basit bir şey idi. Gramofon plaklarının işleyişi gibi bir mekanizma üzerine filmin bütün seslerini, konuşmalarını kaydettikleri bir plağın döndürülmesi ve bunun perdedeki sahnelere denk düşürülmesinden ibaretti.

Ancak operatörlere çok dikkatli olmalarını tenbih et-

mek gerekti. Çünkü bir kare, atlasalar sesler ait oldukları sahneden başka bir yere kayıyor ve son derece uygunsuz durumlar doğuyordu. Meselâ atların nal seslerinin duyulduğu, tabancuların, bombaların patladığı bir sahnede sesler, bir süre sonraki sevişme sahnesine kayıyor; adam sevgilisini öperken bombalar patlıyor, falan.

Sakarya Sineması'nda göstermeye başlamıştık, halkın ilgisi büyük oldu. Vali, Emniyet Müdürü, şehrin bütün ileri gelenleri her gece sinemaya geliyorlardı. Hâsılât iyice artmıştı, bir gelen bir daha geliyordu.

İzmir'e ilk ben getirdim sesli sinemayı. Ancak bizim kullandığımız makinalar uydurma şeylerdi. Esas sesli sinema makinaları Amerika'da imal ediliyordu. Çok pahalı şeylerdi. Benden altı yedi ay sonra İpekçiler İstanbul'daki Elhamra Sineması'na getirdiler. Çok lüks bir sinema idi, orada ilk renkli ve sesli film olarak Al Conson'un filmini ve Moris Şövalye'nin «Şen Mülazım» filmini gösterdiler, aylarca devam etti ki, büyük hadise olmuştu. Yirmibeş kuruşluk biletleri İtalya'dan koltuklarını getirtip monte ettikleri sinemada yetmiş beş kuruşa çıkardılar, yine de sinema dolup taşı.

Renkli film de sesli filmin hemen akabinde memleketimize geldi.

Filmin hem sesli hem de renkli olması olağanüstü bir etki yapıyor, seyirciyi şaşkınlıktan bayılacak reddelelere getiriyordu.

Bu filmi ilk olarak İzmir dışında Bursa'ya götürdüm. Setbaşı'nda bir sinemada gösterdik. Geceleri hayli kalabalık oluyordu, bir ay sonra Antalya'ya geçtim, Mazhar Yalay'ın kardeşi oradaki sinemayı işletiyor-

HATIRALAR

du. Bir ay da orada gösterdikten sonra Denizli'ye geçtim. Denizli'deki sinema pek iptidai idi. O kadar ki seyirci içi kum dolu iki gaz tenekesi üzerine atılmış bir kalas üzerinde filmi seyrediyordu. Bu turu tamamladıktan sonra yeniden İzmir'e döndüm.

İzmir'e gelişimizin onuncu yılı dolmuştu.

Eşim Sabahat Hanım Darülfünun edebiyat ve riyaziye bölümlerinden mezun olmuş, iki lisan bilen mümtaz bir sima idi. O yıllarda kendisine mebusluk teklifleri yapıyordu, bir yandan Amerika'ya göndermek istiyorlardı. Kendisi Halide Edib Hanım'ın da yakınlarından olmuştu.

Bu teklifler karşısında evliliğimizin yürümesi, birlikte oluşumuz belli bazı kararların alınmasına bağlanıyordu. Ben beraberliğimizin devamını arzuluyordum, kendisi bunu bildiği için faziletli davranarak teklifleri geri çevirdi. Bu tutumu karşısında ben de ona her yanı pırlanta ile işli büyük bir broş hediye ettim.

İşler iyi idi. Lâkin İpekçilerle aramızdaki tatlı rekabet sertleşmeye başlamıştı. Onlar büyük bir aile, kuvvetli sermayeleri olan bir kuruluştı. Bütün Amerikan filimlerini, en birinci programları getiriyorlardı. Zaman zaman kendilerinden filim alıyordum, İhsan İpekçi ile iyi arkadaşlık. Ancak beni çekemiyorlardı. Çünkü Haziran ayında bile sinemayı tıklım tıklım dolduruyordum. Kapılar açıldığında içeriden dışarıya doğru fırın sıcaklığı yayılırdı, o kadar ki kalabalık olurdu. Bu durum onları bana karşı bir cephe almaya sevk ediyordu. Bir süre sonra Lâle Sineması'nın biraz uzağında bir

yer alarak bin beşyüz kişilik bir sinema yaptırdılar. Benim aldığım filimleri aynı hafta gösterilmek üzere başka sinemalara vermeye başladılar. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi kredi aldığım bankaya, «Cemil'in işleri artık bundan sonra kötüdür» falan diyerek aleyhimde haberler vermeye başlamışlardı.

Bir gün Cemil İpekçi'yi Şükran Lokantası'na yemeğe çağırarak, kendisine bu yaptıkları işlerin uygunsuz olduğunu, ticarî rekabete sığmadığını, arkadaşlığa hele hiç yakışmadığını söyledim. Ardından ilave ettim, «Sizden çekinmiyorum, bana birşey yapamazsınız» diye meydan okudum. Benim bu tavrım onları iyice cephe almaya sevketti.

Bu yıllarda, özellikle işlerin hafiflediği Haziran ayında Paris'e gitmeyi, hem dinlenmeyi, hem de sinema piyasasını tetkik etmeyi âdet haline getirmiştım. İstanbul'da Haziran'la birlikte sinemaların çoğu kapanır, üç ay kapalı kalırdı. İzmir'de ise sadece popüler sinemalar işlerdi.

Paris'deki sinemamız iyi iş yapıyor, lâkin kardeşim hesapları bana doğru dürüst vermiyordu. Ben her ne alıyorsam, ev olsun, han olsun anlaşmamız gereğince onun hakkını hem kendisine bildiriyor, hem de üzerine geçiriyordum. Bu durum yirmi yıl böyle sürmüştür.

Ancak kazandığı para ile sinemayı tadil etmiş, üç yüz kişilik hale getirmiş ismini de değiştirerek «Bosfor» koymuştu. Bu da lehte kaydedilecek bir girişimdi.

Geçen yıllar içinde çok sevdiğim Mazhar Yalay'ı kaybettik. Tehlikeli bir hastalığa yakalanmış ve ben İstanbul'da iken vefat etmişti. Bana ismarlanan ilaçları

HATIRALAR

alıp derhal İzmir'e koştum ama yetişemedim vefat etti. Yıllar geçiyordu. Gece demeden gündüz demeden İzmir'de on beş yıl çalışmışım, yorulmuş ve bıkmışım. Bir seferinde İstanbul'a giderken vapur Çanakkale'de durdu, kömür mü alacaktı bilmiyorum. Gidip babamı göreyim dedim, adresini biliyordum.

Son günlerinde bir sağır kadın ile evlenmişti. Eve vardığımda kimseyi bulamadım, komşulara sordum, kahveye çıktı dediler. Meğer karısı ile kavga etmiş. Kahveye vardım, kahvede de kimseler yok, sade babam yanında bir bohça ile peykenin üzerinde duruyordu. Aman Allahım. Sultan Abdülhamit'in koca Süvari Alay Komutanı ne hale girmişti, yumruk kadar bir şey kalmıştı, iyice çökmüştü babam. «Baba» dedim, «Seni İstanbul'a götürüyüm», Razi oldu, birlikte İstanbul'a geldik. Şişli'de geniş bir apartman dairelerinde oturuyoruz, bizim çocukların da afacan zamanları. Babamı yedirdim, içirdim, elbiselerini yeniledim. «Eh işte artık bizimle oturursun değil mi?» diye sorduğumda. «Beni yine evime götür Cemil» demişti. Anlıyordum ki senelerce sükûnete alışan babam, yalnızlığa alıştığından bizim evdeki hareketlilik, çocukların şamatasına dayanamıyor. Yeniden Çanakkale'ye götürdüm.

Mazhar Yalay'ın vefatından sonra bendeki işe karşı bıkkınlık iyice artmıştı. Artık İstanbul'a dönmek, şöyle bir dinlenmek ve bir süre sonra İstanbul'da filmcilik etmeye karar vermişim. İzmir'deki sinemaların başına Mustafa Çimen'i koyacaktım. Bu kararı verdiğim günlerde Göztepe'de Konak, sonra Ankara ve Lâle sinemalarını çalıştırıyordum. Ailem İstanbul'da bulunuyordu.

İSTANBUL'A DÖNÜŞ

İstanbul'a geldiğim zaman önceden verdiğim karara uygun olarak bir yıl işleri etüt ettim. İlk iş olarak da büro ve sinema piyasasına yakın olsun diyerek evimi Taksim'de tuttuğum bir daireye taşıdım. Abdullah Lokantası'na abone olarak evime de oradan yemek aldirmaya başladım. Abdullah Efendi'nin asıl lokantası Karaköy'de şimdiki Yapı Kredi Bankası'nın yanında küçük bir lokanta idi. Orada kendisi ile tanışmış ve yıllarca yemek yemiştım. Oğlu Hikmet Bey daha sonra Beyoğlu'nda Abdullah Lokantası'nı açarak şöhretini genişletti. Hikmet Bey'le arkadaşlığımız uzun yıllar sürmüştür.

O yıllarda Mecidiyeköy bir mesire yeri idi. Dutluklar, çilek bahçeleri ile doluydu. Bir gün dinlenmek için oraya gitmişim, kahvede otururken bir arsanın satılık olduğunu gördüm. İki dönüm kadar bir yer idi ve köyün tam ortalık yerindeydi. Üç bin liraya orayı aldım.

İstanbul İl İmar Müdürü Hilmi Bey ile yakınlığımız vardı. Kendisinden rica ettim, bana Avrupa'da inşa edilen villa, köşk gibi yapılardan mükafat kazanmış bir projeye raslarsa resimleri ile birlikte bana vermesini söyledim. Hilmi Bey bir süre sonra İsviçre'de yapılmış bir köşkün planlarını ve resimlerini getirdi. Niyetim bu arsaya böyle bir köşk yaptırmak, bahçesini tanzim etmek ve bir yıl bu işlerle uğraşarak bir nevi dinlenmektir.

Düşündüğüm gibi yaptım. Daha köşkün inşaatı başlamadan ben bahçeyi tanzim etmeye başladım. Ora-

HATIRALAR

da ham toprakta öyle kavunlar, karpuzlar, domatesler yetiştirdim ki bütün köye bedava dağıttığım halde tüketemedim. Daha sonraları Avrupa'dan getirttiğim gül fidanları ile bütün bahçeyi süsledim. Belki elli çeşit gül açmıştı, görenler dönüp dönüp bakıyorlardı. Bina da şâhâne olmuştu. İki katlı çok güzel bir bina idi. Ailece oraya taşındık. Köşkün tapusunu eşim Sabahat'a vermiştim.

Bu işlerle bir yıl uğraşmış, zindeleşmiş ve enerji dolu bir hale gelmişim. Sinemaya döndüğümde yaptığım ilk iş Galatasaray Lisesi karşısındaki hanlardan birini tutmak oldu. Orayı yazıhane haline getirdim. Sonra Paris'e giderek Varner Bros, Paramount gibi büyük Amerikan şirketlerinin Türkiye Monopolünü aldım. Bu otuz yıl böyle sürecekti.

Aldığım filimlerle Lâle Filim Anonim Şirketi'ni kurdum.

O yıllarda İpekçiler Türkiye'nin bir numaralı işletmecisi, sinemacısı idiler. Anadolu'da yüz sinemaya filim veriyorlardı. Onlardan ayrı olarak Özen Filim A.Ş. vardı. Mehmet Soyaslan'ın dedesinin babası kurmuştu. Kemal Filim vardı. Saray Filim sahibi Mösyö Franko vardı. Beyoğlu filim dünyasının merkezi haline gelmişti.

Ben Cemil Filmer olarak bu dev piyasanın içine giriyordum.

Bu yıllarda İzmir'den İhsan İpekçi de gelerek İpek Sineması'nın müdürü olmuştu.

İhsan Bey ağabeyi Fakir Bey'e «Siz burada sinema piyasasına hakimsiniz ama şimdi Cemil geldi, ona dikkat etmek gerek» demiş, ağabeyi de bu sözü te-

bessümle karşılaşmış, hattâ beni hafife alarak gül-müştü.

Gölmekte haklıydı. Çünkü İpekçiler sinemaları öyle bir bağlamışlar, öyle bir tekel kurmuşlardı ki onların izni olmadan sinek bile uçamıyordu. Ben elimde en güzel filimler olduğu halde sinema sinema dolaştım. Altı ay bıkip usanmadan filimlerimi geçecek sinema aradım, bulamadım. Bana verilen cevap her defasında şu oluyordu: «Efendim biz İpek Film ile çalışıyoruz, onun programı dışına çıkamayız». Haftada yaptıkları on bin liraya karşı yirmi bin garanti ediyordum, yine de kulları kıpırdamıyordu.

Böyle dolaştığım Fahir Bey'in kulağına gitmiş olacak ki arada bir telefonu açar: «Hey Cemil Bey, filimleri koltuğunun altına almış gezmeye çıkmışsın. Onları gösterecek sinema da buldun mu?» diye kahkaha atar, ben de kendisine «Sirk Amar'ın çadırında göstereceğim» diye aynen karşılık verirdim. O yıllarda Taksim Meydanı henüz tamamlanmamıştı ve orada bir büyük sirk vardı.

Böyle cevap veriyordum ama gerçekten de çaresizlik içindeydim. Aradan iki ay daha geçti. Bu sırada Saray Sineması'na uğradım. Sahibi eski sigara kâğıtlarını imal eden ve bu yoldan çok zengin olmuş Seferoğlu isimli bir adalı Rum'un oğlu Niko idi. Sinemayı ise eskiden tanıdığım Mösyö Franko adlı bir Musevi çalıştırıyordu. Sinemaya ekseriya gösteri toplulukları, kemancılar, musiki heyetleri falan gelirdi.

Tuttum onlara gittim. Filimleri, fotoğrafları gösterdim. Haftalık kasılatın % 40 fazlasını teklif ettim. Eğer garanti ettiğim para sağlanamazsa kendi hakkımdan düşecektim. Bu teklif karşısında şaşırıldılar.

HATIRALAR

Sonra kabul ettiler. Çünkü onlar İpekçilere bağlı de-
gildiler.

Saray Sineması benim filimleri geçmeye başlayınca
önünde yüz metrelik kuyruklar oluşmaya başladı.
Müşteri kum gibi kaynıyordu. Tam bir sene çok iyi
iş yaptık.

O günlerde şimdiki Lâle Sineması'nın yerine bir in-
şaatın yapıldığını gördüm. Zaten kulağım kiriste bek-
liyordum, nerede bir sinema yapılacak diye sorup du-
ruyordum. Meğerse buraya da sinema yapılmış, sa-
hibi Karaköy'ün meşhur börekçisi Hüseyin Çeyrek
Bey imiş. Safranbolulu, iri yarı bir adamdı. Puğaçan-
nın fiyatı o yıllarda beş kuruş (çeyrek) olduğu için
bu soyadı aldığı söylenir. Karaköy'deki dükkânı üze-
rinde bulunan yazıhanesinde karşılaştık. Kendimi ta-
nıttım ve sineması bittiğinde kiralamak istediğimi
söyledim. Ayrıca inşaattan anladığımı, mimar İtalyan
Ferrari ile konuştuğumu, kendimin de İzmir'de böy-
le bir sinema yaptırdığımı belirttim. Adam memnun
oldu ve on bin liraya bana sinemayı kiralayabileceği-
ne dair söz verdi.

Sevinçli idim. Saray'a verdiğim filimler çok iyi iş ya-
pıyordu. Bu arada İstanbul'da sekiz on ve Anadolu'da
bir o kadar sinemaya film vermeye başlamıştım. Hü-
seyin Çeyrek Bey'in inşaatını tamamladık. Ancak bu
süre içinde meseleden haberdar olmayan İpekçiler si-
nemayı benim tutacağımı öğrenince hemen harekete
geçtiler. Hüseyin Bey'in yanına her gün biri gidip biri
geliyordu. Fiyatı yirmi bine kadar çıkardılar.

Pangaltı'daki Tan Sineması'nın ve o bölgedeki hamam
ve binaların sahibi İsmail Bey Hüseyin Çeyrek'in ye-
geni oluyordu. Ben de kendisine film veriyordum, ara-

mız iyi idi. Bir gün meseleyi ona açtım. Sen merak etme dedi. Birlikte Hüseyin Bey'in saray yavrusu evine gittik. Orada İsmail Bey durumu ortaya koydu ve artık sözleşmenin yapılması gerektiğini bildirdi.

Hüseyin Bey biraz tesir altında kalmışa benziyordu. Kefil falan diyecek oldu. Bunun üzerine İsmail Bey «Ben kefilim» diyerek meseleyi kapattı. Böylece Beyoğlu'nda bir sinema elime geçmiş oluyordu.

İnşaatı sırasında yaptığım yardımlar, daha sonraki işletmecilik zamanımda takındığım tavırlar Hüseyin Bey'in hoşuna gitmişti. Bana «Benim oğlum olmadı, artık sen benim oğlumsun, burayı istediğin kadar işletebilirsin» dedi. Otuz yıl Lâle Sineması adım verdiğim bu sinemayı işlettim.

Bu yıllarda Mecidiyeköyü'ndeki köşkümüzde çifte hizmetçiler, aşçılar ile fevkalâde refâh içinde bir hayat geçiriyorduk. Oğlum Galatasaray Lisesi'nde, kızım Amerikan Koleji'nde, küçük oğlum Alman Lisesi'nde okuyordu. Çocuklarımın bütün zamanı genellikle arkadaşları ile birlikte bu köşkte geçirdi.

LÂLE SİNEMASINI AÇIYORUM

Kontratı yaptıktan sonra o hızla sinemayı tefriş etmeye giriştim. Ama benim asıl amacım bir an önce Paris'e gidip, en seçme filimleri alıp, sinemayı iyi bir programla açmaktı. Bunun için acele ediyordum.

Bir gün içinde kadroyu tamamladım. Elllerine bir liste yapıp verdim. Listede sinemanın tefrişi için gerekli her şey not edilmişti. Onların geceyi gündüze katarak

HATIRALAR

bir hafta içinde filim gösterecek, seyirci kabul edecek şekilde işleri bitirmelerini istiyordum.

En lüks malzeme, en iyi halılar, perdeler vitrinler ve o zaman için yapılacak en güzel dekorlar ile sinemayı donattık.

Paris'e gittim, derhal ağabeyimi buldum ve onun lisan bilir olması sayesinde bütün filimcileri dolaştım. En birinci filimleri, o yılların en meşhur artistleri Tino Rossi, Şarl Buaye, Vivien Romans gibi artistlerin oynadıkları lokomotif tabir edilen filimleri almak istiyordum.

Bana hemen Türkiye'den gelen telgrafları gösteriyorlardı. Aynı filme İpekçiler şu kadar, Franko şu kadar, başka şirketler şu kadar para teklif etmiş ve filmi istediklerini bildirmişlerdi. Ben bu durum karşısında ne verecektim? Bütün şirketler onu soruyorlardı.

Ben de Paris'teki sinemamı garanti veriyor, ayrıca uzattıkları boş kâğıda imza atarak istedikleri fiyatı yazmalarım söylüyordum. Böylece açık çek vermiş olmam bütün filimleri almama yetti. Artık gönül rahatlığı ile İstanbul'a dönebilirdim, elimdeki filimlerle rekâbet edecek kimse yok sayılırdı.

Tino Rossi'nin filmini Sirkeci'ye göndermiştim, ben de afiş ve fotoğrafları alarak memlekete döndüm.

Geldiğimde hazırlıklar bitirilmişti, sinema istediğim gibi dekore edilmişti, her taraf temizlenmiş, pırıl pırıl olmuştu. Gerekli yerlere halılar serilmişti.

Hemen reklâmlara başladım, davetiyeler bastırarak başta vali olmak üzere bütün mülki erkânı, askerî kumandanları davet ettim.

Ben meslek hayatımda hep birinci sınıf makinalar kullanır ve onlara çok iyi bakardım. Bu sinema için

de sesli filim gösteren en iyi makinayı almıştım. Ayrıca personeli seçerken de titiz davranırdım. En iyi personeli çalıştırır, onlara en yüksek ücreti öderdim. Aynı zamanda kendilerine elbise vb. gibi yardımlar da yapardım.

Bir yandan apartıman boyunda afişler hazırlıyorduk. Tino Rossi'nin Aşk şarkısı filmi ile açılış yapacaktık. Bu filim Avrupa'da hasılat rekorları kırmıştı.

Son provaları yaparken birden makinalar stop etti. Deli gibi olmuştum. Çünkü yarın açılış yapacaktık, artık zaman kalmamıştı. Acaba ne oldu? diye süratle makina dairesine çıktım. Transformatör arızalanmıştı. Ne oldu? diye baktığımızda içine bir çivi atılmış olduğunu dehşetle gördük. Demek biri bize sabotaj yapmak istemişti.

Derhal trasformatörü yerinden söktürdüm ve Perşembepazarı'nda tanıdığım, bu işlerin ustası, arkadaşım Viktor Tores'e götürdüm. Ashında arıza yapılacak iş değildi, kimse bunu tamir edemezdi, etse bile günlerce uğraşması gerekirdi. Ama Tores işinin ehli idi beni de severdi. Kolları sıvadı «Bu gece sabahlayacağız desene» dedi, işe girişti. Bütün bobinleri yeniden sardı, sabaha doğru hazır hale getirdi. Hemen arabaya atıp sinemaya getirerek yerine monte ettik. Tabii makina dairesinin kapısına iyi bir yale kilit taktırarak önüne bir adam koymayı ihmal etmedim.

Filmin gösterildiği gece sinemanın önü mahşer yerine döndü. Taksim'den Galatasaray'a kadar araba dizilmişti. O yıllarda sinemalar kaliteli olduğu gibi seyirci de kaliteli idi. Arabalardan inen bayanların sırtında vizon kürkleri parlıyordu. O gece büyük bir seyirci topluluğuna karşı gösteriyi tamamladık.

HATIRALAR

Lâle Sineması ilk gece ile seyircilerin gönlünü fethetmişti.

Daha sonraki aylarda da hep böyle birinci sınıf filimler, pahalı filimler geçtik. Sinema dolup taşıyordu. Lâkin bu filimler pahalı olduğu gibi artan vergi yükü ile geriye bir şey bırakmıyordu, biz sadece gösterdiğimiz filimlerin şöhreti, seyircimizin bolluğu ile avunuyorduk.

Mecidiyeköyü'ndeki köşkümüzde rahat bir hayatımız vardı. Oğullarım ile kış günleri ava çıkar, tâ Belgrad Ormanı'na kadar yaya gider dönerdik.

Büyük oğlum Hukûk'a devam ediyordu. Kendi arzusu üzerine onu da sinemaya aldım. Makina dairesinden başlayarak sinemanın her bölümünde, muhasebede çalışarak mesleğin her yönünü öğrenmeye başladı.

Atatürk'ün vefatından sonra sinemacılığın altın devri de sönmeye, mali bakımdan kriz dönemi açılmaya başlamıştı. İsmet Paşa idaresi döneminde vergiler % 70 e kadar çıktı. Darü'l-âceze, Muvazene vb. gibi pek çeşitli vergiler dayanılmaz bir hal almıştı. Buna karşılık bilet fiyatları seneler boyunca artmadı. Kazancımız % 3 e kadar düşmüştü. Bu durum senelerce devam etti.

TURUVALI HELEN / GÜZEL HELEN

Warner Bros ve Paramount'un filimlerini geçtiğimiz için programımızda Turuvalı Helen filmi de vardı. Şirket bu filmi bütün dünya sinemalarında aynı gün

oynatmaya karar almıştı. Bu sebeple dünya çapında bir reklâm kampanyası düzenlemişlerdi. Biz de buna paralel olarak büyük afişler yaptırmış, hazırlıklara girişmiştik. Derken Amerika'dan peş peşe telgraflar gelmeye başladı. Birinci telde reklâma başlayın, ikinci telde filmi göstereceğiniz günü ilan edin, üçüncü telde bizim reklâmcılarımızdan ödül kazanan bir karı koca size gelecekler, dördüncü telgrafı bekleyin, dördüncüde reklâmcı kocayı gönderiyoruz, en iyi otele yerleştirin, beşinci telde ondan habersiz karısını da gönderiyoruz uzakta bir otele yerleştirin ve kocasına haber vermeyin, altıncı telde kocası sinemanın önünde filmin el ilanlarını dağıtırken tam filmin başlama-sına on dakika kala karısını otelden alıp getirin ve kovası ile karşılaştırın. Bu sırada onların gösterecekleri heyecanı filme alacaksınız şeklinde talimat veriyorlardı.

Biz bu talimatlara uygun olarak söylenenleri yaptık. Karı-kocanın sinemanın önünde karşılaşmaları görülecek şeydi, kadın az daha düşüp bayılıyordu. Bu olay gazetelere aksetti, günlerce konuşuldu, filim de hasılat rekorları kırdı. Lâkin % 3 ile çalışmak iyice ağırlaşmıştı, ben bu durumdan kurtulmak için genişlemek, başka sinemalar da işletmek arzusunda idim. Benim bu şekilde bir faaliyet göstermemden en çok İpekçiler şikâyetçi idi. Onlar sinemanın kiralı idiler ama benim cadde üzerinde yaptığım iş ağırlarına gidiyordu. Hattâ bir keresinde Fahir Bey beni yemeğe davet etti, yemek sırasında «Cemil Bey, ben şimdiye kadar bu piyasada kimseyi rakip olarak görmemiştim, ama sen bana gerçekten rakip oldun» demek zorunda kaldı.

HATIRALAR

Fahir Bey beni piyasadan silmek için otuz sene çalıştı. Varner şirketine benim verdiğim paradan fazlasını teklif etmiş; şirket müdürü, hem arkadaşlığımızı hem de o kadar yıl düzgün olarak süren iş ilişkimizi göz önünde bulundurarak reddetmişti. İpekçiler ise Metro Golden ile çalışıyorlardı. Metro Golden'in Paris'teki müdürü Cromfeld İstanbul'dan tanıdığım. Bir Paris seyahatimde kendisine uğramıştım. Söz İpekçiler'den açılınca onların bana yaptıklarını Cromfeld'e naklettim. «Ya öyle mi?» dedi, «Sen o zaman yarın bana şöyle bir iki dakikalığına uğra» dedi. Gittim, odasında bir çay içip döndüm. Meğer Fahir İpekçi de orada imiş, filim seçiyormuş. Cromfeld benden bahsetmiş ve belki de beni göstermiş. Benim oraya bir çay içecek kadar uğramış olmam Fahir Bey'e tam on bin dolara patlamıştı. Cromfeld filimler için ödeyeceği paraya bu rakamı ilâve etmiş.

BÜYÜME YILLARI

İzmir'deki Sakarya Sineması'nı bırakmıştım, sadece Lâle işliyordu. Sonra Ankara Sineması'nı sattım ve İzmir'de bin beşyüz kişilik bir Bahçe Sineması yaptım. Açılış için izin vermekte zorluk çıkardılarsa da Avukatım Mükrimin Serdar'ın İdare Heyeti üyelerine çektiği protestolarla izin aldık. Bu Bahçe Sinemasını da uzun süre işlettim.

İstanbul'da ise önce Elhamra Sineması'nı aldım. İpekçiler bu sinemayı işletemeyip bırakınca hemen ben

talip oldum ve bu sinemayı on yıl işlettim. Onunla birlikte şimdi Pop Sineması olan Ar Sineması'nı Özen Filim'den aldım. Kadıköy'de Süreyya Sineması, Üsküdar Hâle, Beşiktaş Gürel sinemalarını tuttum. Bunların dışında Anadolu'nun pek çok sinemasına filim veriyordum. Pek tabii bu genişleme büyük bir iş yükünü de beraberinde getiriyordu.

Arabama atlar Bursa, İzmir, Antalya, Adana, İskenderun, Antep, Malatya, Erzurum, Trabzon, Samsun, Zonguldak gibi vilayetlere uğrayarak dolaşır ve yeneden İstanbul'a dönerdim. Ankara'ya gideceğim zaman tel çeker, sinemacıları istasyona davet ederdim. Ekspresin durduğu vakit kadar bir zamanda anlaşmaları tamamlar, tirenden inmeden Kayseri'ye, oradan tel çekerek Adana'ya uğrar, yine anlaşmaları yapar, Konya'ya gelir, nihayet orada yatardım. Bitmek tükenmek bilmeyen bir enerji ile çalışıyordum. Arabama atlar, Bulgaristan üzerinden Avusturya, Almanya, Belçika, Fransa, İtalya derken, filimleri alır, o kadar yolu tek başıma direksiyon kullanarak kateder ve İstanbul'a dönerdim.

Sinemacılık piyasasına da yeni âdetler getirmiştım. Diğerleri hep beni takip ve taklit etmişlerdir. Ben İstanbul'a gelinceye kadar sinemalar hep öğleden sonra başlardı. Ben tuttum 11 matinası koydum, herkes benden sonra 11 matinası koydu. Ayrıca, yazın bütün sinemalar kapanıdı, üç ay çalışmazdı. Ben yazın fiyatı yarıya indirerek çalışmaya devam ettim. Bir sene sonra beni taklit etmeye başladılar. Ayrıca sinemacılıkta tutulan hesap ve kayıtlar hakkında da orjinal buluşlarım vardı. Bunlar büyük bir kırtasiye yükünü ortadan kaldırıyordu. Hattâ Kemal Filim sahibi

HATIRALAR

Kemal Bey bizzat yazıhaneme gelerek gördüğü bu evrakların birer nüshasını alarak «Yahu bunlar çok kullanışlı şeyler, ver ben de yaptrayım» diyerek almıştır. Benim koyduğumu kartoteks usulleri de Türk sinemasında alışkanlık haline gelmiştir.

Çalışmanın sürati ve ağırlığı altında bir ara hastalandım ve on gün kadar yattım. Çocuklarım artık yüksek tahsile devam ediyorlardı. Bir sürü arkadaş edinmişlerdi. Ben Mecidiyeköy'deki evimizin üst katında yattarken onlar aşağıda radyoyu açarak, avizeleri yakarak vur patlasın eğleniyorlar, sonra arabalara doluşarak çekip gidiyorlardı. Hasta hasta aşağıya iniyor, ışıkları kapatıyor, radyoyu kesiyordum. İş yüzünden çocuklarımla irtibatım bile neredeyse kesilecekti.

Bu arada bazı küçük filimler çekmek üzere Kemal Film, Lâle Film ve Özen Film ortak olarak Marmara Film Stüdyosu'nu kurduk. Ben müessesenin müdürü olmuştum. Burada asıl filmden önce gösterilmek üzere Münir Nureddin'in, Safiye Ayla'nın filimlerini çekiyorduk. Ayrıca CHP'nin propaganda filimlerini bize yaptırıyorlardı. Bu kısa metrajlı filimlerin üretimi esasen bize birşey bırakmadı ama, Marmara Film Stüdyosu bir mektep vazifesini gördü, oradan operatörler, teknisyenler yetişti. Cezmi Or arada yetişmiştir. Bir iki sene çalışan bu stüdyoyu sonradan sattık. Sinemacılığın zor günleri iyice bizi sıkıştırmaya başlamıştı. Dolar 130 kuruştan dokuz liraya kadar çıktı. Prodüksiyonlar 10.000 dolardan 50.000 dolara yükseldi. Fransa'dan müstakil aldığımız 1000 dolarlık filimler beş katına çıktı.

Aynı zamanda yerli film yapımı başlamıştı.

Kemal Film, Acar Film, İpek Film yerli yapıma yö-

nelmişti. Acar Filmin sahipleri Murat ve Cemal kardeşleri önceden tanırdım. Ben İzmir'de sinemacılık yaparken bunların Balıkesir'de sinemaları vardı, benden filim alırlardı, ben de oraya gidince kendilerine misafir olurdum. İstanbul'a gelince Aksaray'da bir sinema açtılar, Mecidiyeköy'de sonraları Acar Film Sütüdyosu'nu kurdular.

Durumum bu sebeplerle çok sıkışık bir hale gelmişti. Bir bankadan öbürüne koşuyordum.

ÜÇ DARBE

İktisadî durumuma tesir eden üç büyük sebep olmuştur. Bunlardan birincisi: Dolar'ın 130 kuruştan 250 kuruşa çıkmasıdır ki; bunu bir pazar günü Kalamış'daki yazlık villamda oturmuş, dinlenirken elimde yaribuçuk okuduğum gazeteden öğrendim, benim için ani bir şok etkisi yaptı. Çünkü Paramount ve Varner ile bütün anlaşmaları yapmıştım. Yılda yüz bin dolarlık ithalat yapıyordum. O yıl da bütün anlaşmaları yapmış, imzalamış, Anadolu'yu dolaşmış, işi bitirmiştim. Benim için doların bu şekilde fırlaması yıkım oldu.

İkinci darbe harf inkılâbı ile geldi. Bir gecede verilen karar biz filmcilerin elinde eski harflerle basılı filimlerin değerini sıfıra indirdi. Elimdeki bütün eski harfli filimleri Hürriyet Tepesine götürüp, kibriti çakıp yaktım. Yerine yenilerini alıp koymak bizim için ikinci büyük bir yıkım oldu. Bütün bunlar için, zararın telafisi için beş yıl geceli-gündüzlü hiç kazanmadan çalışmak mecburiyetinde kaldık.

HATIRALAR

Üçüncü büyük darbe ise varlık vergisidir. Bana sırf Abdullah Efendi'den yemek yediğim için 125.000 lira vergi yazdılar. Ne yaptım sa mani olamadım, çaresiz sineye çekip ödedik. Bu da üçüncü darbe oluyordu. Bütün bu iktisadî yıkıntılar uzun yıllar kazanmadan çalışmama sebep olmuştur.

Harf inkılâbı sırasında kitap ve gazete sahiplerine tanzimat verildiği halde sinemacılara bir hak tanınmamıştır.

Atatürk «Sinema mühim bir icattır, buna gereken ehemmiyet verilmelidir» mealinde sözleri ile sinemanın kıymetini takdir etmiş, vergiyi % 10 a indirerek bu sanatın gelişmesine önayak olmuş olduğu halde, İsmet Paşa zamanında bunun tam aksi yapılmıştır.

GERÇEKLEŞMEYEN TEŞEBBÜSLER

Hayatım boyunca daima ileriye dönük projeler yapmışımdır. Bunların çoğu hayal olarak kaldı. Ama hayal kurmak da, büyük hayaller peşinde olmak da önemli bir meziyettir. Çünkü bu hayaller günün birinde gerçek oluveriyor.

İzmir'deki sinemacılığımın ilk yıllarında para kazandığımı daha önce kaydetmiştim. Tam o yıllarda da Ankara başkent oldu. Başkentın Ankara'ya taşınması ile oranın gelişip büyüyeceğini tahmin ederek, orada bir takım yatırımlar yapmayı planladım. Bu münasebetle kalkıp Ankara'ya yollandım. Niyetim önce bir tetkik etmek, ona göre harekete geçmekti.

Ankara bir baştan bir başa bozkır denecek kadar boş-

tu. Sadece Yenişehir civarında hareketlilik, inşaatlar görülmüyordu. Vehbi Koç ise o yıllarda hem araba it-halatı yapıyor, hem de parça satıyordu. Şehrin mer-kezinde bir büyük han yaptırmış idi.

Bizim damat Bilal (Kızkardeşimin kocası) onun yanın-da çalışıyordu. Vehbi Koç ile görüşemedim ama, Bilal vasıtasıyla şöyle bir teklif sundum. Bu hanı yıkarak altını sinema üstünü iş yeri yapalım, dedim. Vehbi Koç bu teklifi çok müsbet karşılamıştı ama, arada şöyle bir engel vardı. İş Bankası Ankara'da bulunan sinemaların sahibi idi. Vehbi Koç da İş Bankası ile çalışıyordu, ona rakip olamazdı. Böylece bu teklif akim kaldı. Dönmeden önce bir arsa alıp kendim in-şaat yapmak istedim. Bunun için Yenişehir'de arsa bakarken civarın su ile kaplı olduğunu gördüm, yağ-mur mu yağmış, sel mi gelmişti? bilmiyorum. Oranın yerlileri «Bey görüyorsun burada temel tutmaz, tutsa da su içinde kalır» falan diyerek keyfimi kaçırdılar, bu iş de böylece neticesiz kaldı.

İkinci bir teşebbüsüm çok daha esaslı idi. Şöyle ki; İstanbul'da bulunan İtalyan Sigorta Şirketleri'nin avu-katlarından Hadi Semi Bey aynı zamanda benim de avukatım idi. Onun aracılığı ile Sigorta şirketine şöy-le bir teklif götürdüm. İstanbul, Ankara, İzmir, Eski-şehir, Bursa gibi yerlerde on sinema inşa edilecek. Sigorta şirketinin inşa ettiği bu sinemaların maliye-tinin % 10 u nisbetinde her sinemayı 10 yıl süre ile ben kiralayacağım. Sigortacılar o yıllarda % 3 ile ça-lışıyorlardı. Benim teklifim çok müsbet bulundu. Bu vesile ile hemen harekete geçtiler. İlk olarak Tak-sim'de bulunan İtalyan Mektebi binası sinema olarak restore edilecekti. Tam inşaatın açılmasına yakın gün-

HATIRALAR

lerde İtalya-Habeş harbi patlak verdi. Böylece bu teşebbüs de yarım kalmış oldu.

Üçüncü teşebbüsüm yine Vehbi Koç nezdinde oldu. Benim doktorum bugün Gureba Hastahanesi'nde bulunan Prof. Nüvit Tekü idi. Ağabeyisi Nüzhet Tekü ise Koç gurubunda çalışıyor, önemli bir mevkii işgal ediyordu. Doktorum aynı zamanda Vehbi Koç'un da doktoru idi. Bu vesile ile kendilerinden Divan Otel'i'nde bir randevu rica ettim. Kabul ettiler, buluşup bir saat kadar konuştuk. Kendisine mali gücümü, elimde bulunan filimleri, işlettiğim sinemaları anlattım. Bütün bunları bir araya getirerek, daha geniş sinemacılık yapmayı, Beyoğlu'nda sinemalar inşa etmeyi teklif ettim. Teklifimi müsbet karşıladı. Şirketinin yönetim kuruluna götüreceğini ve görüşüleceğini söyledi. Aradan bir müddet geçtikten sonra teklifin görüşüldüğünü ve hararetle desteklendiğini öğrendim. İlk olarak Taksim meydanındaki su terazisinin bulunduğu ada satın alınacaktı. O yıllarda orayı satılığa çıkarmışlardı. Üç milyona kadar vermeyi kararlaştırdık. Lâkin bu defa da bir başka engel çıktı. Ziraat Bankası Umum Müdürü Mithat Dülge ihaleye dört milyonla katılmıştı. Mithat Dülge o yıllarda devlete turistik tesisler yapıyordu. Aband ve Kilyos'ta oteller yapmıştı. Bu, Taksim'deki adayı alarak, oraya da turistik oteller, tesisler yapmayı düşünüyordu. Ancak onların da teşebbüsü gerçekleşmedi ve o ada satılmadan kaldı.

Olan bizim teşebbüse olmuştu, hevesimiz kursağımızda kaldı.

Değişik tarihlerde vukubulan bu teşebbüsler hayatımın seyri içindeki atılcı karakterime örnek teşkil

etsin diye buraya konuldu. Bunun gibi irili ufaklı, bazıları gerçeğe dönüşen, bazıları yarım kalan yüzlerce proje ve teşebbüsüm olmuştur.

ABDULLAH LOKANTASI / SANSÜR

Yıllarca bütün hesaplarımı kendim bizzatihi işleyerek, işlemediğim zamanlarda konturolünü yaparak, mesleğimi sürdürmüştümdür. Şirketi kurduğumda her alanda olduğu gibi muhasebeye de çok kıymetli banka müdürlerimizden Hasan Dilman'ı getirmiştim. Buna rağmen gece yaralarına kadar çalışırdım.

Sıkışık günlerimden birinde büromda çalışırken, Sırrı Day ile Şemsettin Günaltay geldiler. Sırrı Day ile İzmir'de ben sinemacı, o Emval-i Metruke Müdürü iken tanışırđık, çok iyi ahbab olmuştuk. Sonraları kendisi mebus ve bakan oldu. Bunların ikisi gelip, «Cemil biraz oturmaya geldik» deyince, kendilerine: «Özür dilerim, şu anda bankalara yetiştirilecek, çek ve hesaplar yüzünden sizi gerektiği gibi ağırlayamayacağım, bu münasebetle Abdullah Lokantasi'nda buluşalım» dedim. Gerçekten de iş hayatımda iş herşeyden, bakanlardan bile önce gelmiştir.

Abdullah Lokantasi'nda buluştuk ve sohbet ettik. O yıllarda lokantaya devam eden zatlar bir aile gibi birbirlerini tanırlardı. Bizim oniki kişiye kadar varan bir masamız olmuş, ben yıllarca o masaya devam etmişimdir. Yahya Kemal Beyatlı, Behçet Kemal Çağlar, Faruk Haznedar, Vali Lütfi Kırdar, gibi meşhur zevat oraya devam ederlerdi. Zaman içinde Adnan Men-

HATIRALAR

deres, Gönül Yazar ve ileride değineceğim başka şahıslarla Abdullah'da görüşmüşüzdür.

Sansür münasebeti ile Ankara'ya da sık gider ve Sırrı Day'ın evinde kalırdım. Sansürde beni en çok meşgul eden filim E. Hemingway'in 'Çanlar kimin için çalıyor?' filmi olmuştur. Hemingway'in solculuğu bahane edilerek filme izin vermediler, Valiye, İçişleri Bakanı'na kadar çıkarak zorla izni alabildim. İkinci Dünya Savaşı'na doğru sansür daha da artırıldı.

Daha sonraki yıllarda bir de bu yüzden Ağır Ceza'ya düşmemiz vardır. Bize muntazaman gelen Paramount Jurnallerden biri de Stalin'in ölümü üzerine idi. O yıllarda Beyoğlu'nda Lâle, Elhamra ve Ar sinemalarını işletiyorum. Filimden önce gösterilen Stalin'in ölümü merasimlerine ait kısa gösteri ihbar ediliyor ve biz mahkemeye çağırılıyor. Suçlama, «Bu filim sansürden geçmemiştir» şeklinde bir iddia ile yapılıyor. Avukatım aynı zamanda CHP mebusu olan Ekrem Amaç. Avukatımın yarım yamalak, korkarak yaptığı, yapmaya çalıştığı müdafaanın bir yerinde dayanamayarak, ben söze karışıyor ve izin istiyorum. Çünkü bu devirde Rus propogandası yapmak değil, orak, çekiç lafını ağzına almak bile cesaret işi idi. Avukatım bir bakıma bunun için korkuyor, yani beni mahkûm ederlerse kendisine de bir zararı dokunur diye. Ben herşeyi açıkca anlatıyorum, bir kopyanın Ankara'da olduğunu ve iznin alınmış olduğunu isbat ediyorum, böylece yakayı sıyrıyoruz.

Sansürle olan münasebetlerimde en belli başlı hadise budur.

Ayrıca bir de Rus Sefareti'nde Ticaret Ataşesi İgnatyef ile tanışmamız var. Bir gün kendisinden bir da-

vet aldım, beni sefarete çağırıyor. Eh, o zamanlar Rus Sefareti'ne girip çıkmak ve şüpheleri üzerine çekmemek kolay değil. Ben eskiden Kısm-ı siyasi'de çalıştığım için bu işleri biliyorum. Hemen Emniyet Müdürlüğü'ne gittim. Tanıdıklara davetiyeyi gösterdim, ne dersiniz gideyim mi? dedim. Git bakalım, ne diyecek? dediler. Bunun üzerine biz kalktık, gittik. Aman efendim, bana bir izzet, bir ikram, bir masa donatmışlar, kuş sütü, kuru üzüm. Neyse, yedik içtik, sadede geldik. İgnatyef bizim o günlerde ham filim ihtiyacı içinde kıvrandığımızı öğrenmiş, «Sizin bu ihtiyacınızı biz karşılıyoruz, adınıza getirtiriz, siz parasını verip gümrükten alırsınız» dedi. Teşekkür ettim ve ilave olarak «Peki sizin bir isteğiniz yok mu?» dedim. «Var» dedi. «Siz de başka milletlerin filimlerini gösterdiğiniz gibi, bizim filimlerimizi de göstermelisiniz» diye ricada bulundu. «Pek tabii olur» dedim, «ama biliyorsunuz ülkemizde sıkı bir sansür var, hangisine izin verirlerse ancak onları gösterebiliriz» dedim, ayrıldık.

Bir süre sonra gerçekten de ham filimler geldi, gidip aldık. Rus filimleri de peşinden sökün etti. Ancak sansür kuş uçurmuyor, gelen filimlerden ancak bir tanesine izin verebildi ve onu gösterdik.

İKİNCİ CİHAN HARBİ

Geçen zaman içinde Kalamış'da deniz üzerinde bir villa yaptırmıştım. Bazı dinlenme zamanlarımı orada geçirirdim, ailece ekseri yazları oraya giderdik. Kala-

HATIRALAR

muş'a o yıllarda bir yandan çarklı vapur uğrar ve onunla köprüye geldik.

Bir gün vapurun ön tarafında bir gurup Alman «Deutschland Deutschland über alles» şarkısını hep bir ağızdan söylemeye başladılar. Yolcular şaşırmişti, ne oluyordu böyle?

Meğerse II. Cihan Harbi başlamış ve bunun işareti imiş. Ben harbin başladığını o sabah vapurda öğrenmiş oldum.

Harbin başlaması sinemacıları telaşlandırmıştı. Çünkü bizim alış-verişimiz Fransa ile yapılıyordu. Oradaki filimcilerin ekserisi Yahudi idi. Zaten başta Metro Golden olmak üzere ünlü şirketlerin tamamı Yahudi sermayesi üzerine bina edilmişti. Biraderle haberleşmemiz neticesinde bunların hemen memleketi terkettiklerini öğrendim. Çoğu Lizbon'a gitmişti.

İşlerimiz tehlikeye giriyordu, filmsiz kalma ihtimali doğmuştu. Hemen karar verdim, İtalya, Macaristan dolaşıp bulabildiğim filimleri toplayacaktım. Bu niyetle İtalya'ya bir bilet alıp Sirkeci'den tirene bindim. Belgrat'a kadar geldik. Oradan ileri gitmiyordu. O gece ne yapacağımı düşünürken Roma'ya daha çok general ve yüksek rütbeli subayları götüren bir tirenin kalktığını öğrendim. Ben de ona bindim. Kompartımanda bir yanda İtalyan, öbür yanda Alman generalleri ile seyahata başladık. Bir köşeye büzülmüş, kendi halimde duruyor, dikkati çekmemeye çalışıyordum. Bir süre sonra kondüktör geldi, pasaportumu ve biletimi kontrol etti. Generaller kendi aralarında yüksek sesle konuşuyorlardı. Neden sonra tirenimizin sağına soluna bombalar düşmeye başladı. Lâkin

karartma yapıldığı için bir isabet almadan Roma'ya kadar gittik.

Roma'da da karartma vardı. İstasyon binasının içinde iki koca afişle karşılaştım. Birinde Çanakkale Boğazı kalın bir zincirle kapatılmış, Çelik miğferli Mussolini elindeki kasatura ile zinciri kopartıyor; diğerinde İzmir ahali Ege sahilleri haritası üzerinde uzakta duran Mussolini'yi çağırıyor, «Gel bizi kurtar» falan diyen bir halleri var.

«Yahu tam zamanında gelmişiz, bakalım ne yapacağız?» diye biraz tedirgin olarak daha önceden kaldığım otele gittim, geceyi geçirdim. Ertesi gün alış-veriş ettiğimiz, eskiden tanıdığım filim şirketlerine giderek birkaç filim aldım. Sonra bizim sefarete gittim. Sefir Ragıp Bey ile tanıştık. Beni görünce «Sen burada ne arıyorsun, vaziyet tehlikeli, hemen memlekete dön» diye çıktı, ben karşılık olarak: «Telaşlanma, İtalya'da kahve kalmamış, kayrulmuş arpayı kahve diye içiyorlar, ben buraya kahve içmeye geldim» diye gülerek cevap verdim. Kahvelerimiz geldi, içtik, kendisine filim sıkıntısı çektiğimizi, buradan birkaç filim aldığımı, Macaristan'a giderek oradan da bulabildiğim kadar filim alacağımı söyledim. «Yapma birader, orası daha tehlikeli, bir an önce İstanbul'a dön, bizim orada bile karartma başlamış» diye endişelerini belirtti, ama ben kararımı vermiştim, Macaristan'a gidecektim.

Sefaretten çıktıktan sonra postaneye giderek Budapeşte'deki filim şirketine bir tel çektim. İlk ekspresle oraya geleceğimi, ancak, Macarca bilmediğimi, istasyona bir adam göndererek beni aldırma larını, ertesi gün gelip filim alacağımı belirttim.

HATIRALAR

Gerçekten de adamlarını göndererek beni istasyondan aldurdılar. Bir lüks otelde yer ayırtmışlar, gittik. Orada da karartma var, ama sokaklarda. Otelin kapısı halılarla kapatılmış, ışık sızıyor, ama içeriye girince insanın gözleri kamaşıyor. Binlerce ampül ışığı altında pırıl pırıl salonlar. Müzik çalıyor, Macar teğmenleri, subaylar çok güzel Macar kızları ile dans ediyor, bir şamata. Ben resepsiyona giderek yaribuçuk derdimi anlattım, bir oda ayrılmış olacağını belirttim. Gerçekten de odayı ayırmışlardı, ama ne oda. Kiral dairesi. O eşyalar, o yataklar. Ama kapı arkasındaki fiyatlara bakınca insanın başı dönüyordu, çok pahalı idi. Yanımda da o kadar para yoktu. Aşağı inerek beni getiren adama durumu anlattım, bu kadar pahalı bir odada kalamayacağımı, daha mütevazı bir yere gitmemizi söyledim. Bana, harp içinde olduklarını, bu meselenin o kadar mühim olmadığını, ne kadar verebilirsem vermemi, fazla tedirgin olmamamı söyledi. O kar gibi çarşafklar döşeli yatağa girmek için saatlerce yıkandım. Yol hali ile kendimi o odaya lâyık görmüyordum sanki.

Ertesi günü film şirketine giderek bazı filimler gördüm. Lisanı anlamadığım halde filmin gidişinden bizim için faydalı olabilecekleri ayırdım. Bunları ilk vasıta ile İstanbul'a göndermelerini söyledim ve Peşte'den ayrıldım.

Vasıta yoktu, yeniden İtalya'ya dönecek ve oradan vapurla İstanbul'a gelecektim. Bu seyahat zor, tehlikeli ve sıkıcı olmuştu, ama filmsiz kalmaktan iyi idi. Yıllarca yarım yamalak, birkaç kelimelik lisanımla, İngiliz, Macar, İtalyan demeyip pek çok şirketin ka-

pısını çalmış, anlaşmalar yapmış, alış-veriş etmişimdir.

FİLİM PEŞİNDE

Bu seyahat ile bazı filimler edinmiştim, ama bunlar beni ne kadar idare edebilecekti. Sinema öylesine korkunç bir dey ki her zaman taze kana ihtiyaç var. Taze kan ise birinci vizyon film. Nereden bulacaktık? En iyisi Amerika ile temasa geçmekti. Öyle yaptık ve oradaki şirketlere yazdık. Bizi müsbet karşıladılar ve siparişlerimizi gemi ile gönderdiler. Ancak bu gemilerden çoğu yolda torpilleniyor, gönderdik denilen filimler elimize geçmiyordu. Vapurların çoğu Kahire'ye gidiyor, oradan bize filimler naklediliyordu.

Birgün hiç unutmam, çok çaresiz kalmıştım. Önümüzdeki hafta göstermek için elimde hiç film kalmamıştı, eski filimleri yeni baştan geçmeyi düşünüyordum. Hayatımın çeşitli safhalarında görüleceği üzere Tanrı'nın yardımı imdada yetiştii. Torpillenip yara alan, o yara ile Basra Körfezi'ne kadar giden, orada Araplar tarafından pek çok eşyası talan edilen bir gemi ile gelen filimler oradan kalkıp Sirkeci gümrüğüne kadar gelmişti. Tesadüf, Tanrı'nın yardımı, ne dersiniz deyin o filimler cankurtaran simidi gibi işimize yaradı. Daha sonraki günlerde İngiliz Sefareti'nde bazı filimler olduğunu duyduk. Bunlar daha ziyade askeri amaçlı propaganda filimleri idi. Uçakla Kahire'ye geliyor, oradan İstanbul'a naklediliyordu. Sefaret bu filimlerin gösterimi için önce İpekçiler'e başvurmuş.

HATİRALAR

Onlar her nedense çekinmişler. Sonra bana müracaat ettiler. Ben filimleri gösterebileceğimi, lâkin önce kendim görmek istediğimi belirttim. Sefarethâne'nin çamaşırhânesinde filimleri gördüm, bana yarayışlı ve gösterilmesinde bir mahzur olmayanları alıp sinemalarımnda geçmeye başladım. Bu yoldan da bir nebze filim darlığından kurtulmuş oluyorduk.

Ancak gerek Amerikan filimleri gerekse bu İngiliz filimleri hep Alman aleyhtarı filimlerdi.

O yıllarda da Almanlar İstanbul'da dehşetli beşinci kol faaliyetleri yürütüyorlardı. Subaylarımızdan, askeri doktorlarımızdan pek çoğu Alman ile evli idi.

Bir gün bu doktor binbaşlarından biri, yanında şişman eşi ile beni Lâle Sineması'ndaki yazıhanemde ziyarete geldiler.

Hoş beşten sonra kadın bana şunları söyledi: «Efendim Von Papen'in mahsus selâmları var. Sizin Alman aleyhtarı filimler gösterdiğinizizi biliyoruz. Almanlar Polonya'ya girdiklerinde ilk iş olarak Alman aleyhtarı film gösteren sinemacıları sinemalarının kapıları önünde astılar, bunu bilmenizi istiyor» dedi. Ben gülererek kendisine şu cevabı verdim: «Von Papen üzülecek, ama şunu bilmenizi isterim. Ben en başta askerim, yedeksubayım. Eğer Almanlar İstanbul'a girerlerse beni sinemada bulamazlar, çünkü o sırada cep hede olacağım. Ona böyle bildirin» dedim.

Bunlar gittiler, ancak aradan epeyce bir zaman geçtikten sonra yine geldiler. Bu defa ağız değiştirmişlerdi, bana Paramount'un üç renkli filmi için para teklif ettiler, her birine yüz bin dolar ödeyeceklerini söylüyorlardı. Anladım ki bu defa beni para ile satın almak istiyorlar, dehşetli asabım bozuldu. Kendileri-

ne teklifi gayet bayağı bulduğumu belirttim. «Ben bir ticaret adamıyım» dedim. İngiliz ve Amerikan filimlerini propaganda için değil, ticaret amacı ile geçtiğimi, başka filim bulamadığımı belirttim. «Sizin de filimleriniz varsa getirin, seçeyim, bakayım, bana yarar varsa göstereyim» dedim.

Almanlar benden yüz bulamayınca Ar Sineması'nı kiraladılar ve orada propaganda filimlerini gösterdiler. Almanlar İstanbul'da o yıllarda çok güçlü idiler. Alman taraftarlığı almış yürümüştü.

Ayrıca İstanbul'da her gece karartma yapıyor, halk endişe içinde bekliyordu. Her an Almanların bir indirme yapacağı, veya bombalayacağı dedikoduları ile şehir çalkalanıyordu. Bu vaziyet karşısında bütün sinemacılar filim depolarını Konya'ya naklettiler. İstanbul'dan ayrılmayan sadece ben kaldım. Ancak zaman sonra Kemal Film sahibi Kemal Bey bana «Cemil, bravo sana, biz Konya'da sefil olduk, sen burada paşa paşa oturdun, cesaretine hayranım» diyecekti.

HACI ÖMER SABANCI İLE

İstanbul'da Lâle Sineması'ndaki yazıhanemde çalışırken Adana'mın meşhur zenginlerinden Hacı Ömer Sabancı, yanında avukatları ile çıkageldi. Kendisini daha önce tanımiyordum. Oturduk, tanıştık, hoş beşten sonra bana ziyaret sebebini açıkladı. Değil Adana'da İstanbul'da bile zor görülecek bir sinema yaptırmıştı. Bunu işletmeye açmak istiyordu. Bana «Cemil Bey, duydum ki sen sinemacıların kralı imişsin, benim sinemayı da sen işleteceksin» diye teklifte bulundu.

HATIRALAR

Ben de o yıllarda şirketin bütün işini yüklenmiştim. Sabah gün ağaranda büroya girer, gece saat on ikiye kadar kimseyi kabul etmeksizin hesaplar ve programlar ile meşgul olurum. İşim başımdan aşkındı. Bu sebeple «Aman Hacı Bey, benim işim başımdan aşkın, kıpırdayacak takatım yok, yapamam, lütfen beni affedin» diyecek oldumsa da, dinletemedim. Hacı Ömer sinemasını mutlaka benim işletmemi istiyordu. «Peki» dedi. «Biz yine geleceğiz, iyice düşün» diyip çıktı gitti.

Aradan birkaç ay geçti, bu defa yanında avukatları, Temyiz Reisi, bir Devlet Şûrası azası ile yine geldi. Ben dayatacak oldum, o zaman bana: «Cemil Bey bak şu oturduğun binayı alırım, seni de buradan tahliye ederim» dedi. İş ciddileşmeye başlamıştı, baktım olmayacak, teklifi kabul ettiğimi söyledim. Bir süre sonra Adana'ya giderek kendisini buldum. Gerçekten de oteli, lokantası içinde olan büyük bir sinema yaptırmıştı. Adı Erciyes Sineması idi. Hemen hemen bütün işleri bitirmişti. Lüks döşemeler, lüks koltuklar ile birinci sınıf bir sinema idi.

Kendi toprak zeminli yazıhanesi biraz ileride idi. Kapının önünde bir semerli eşek, onun yanında da o zamanların araba padişahı Cadillak marka bir araba acentadan yeni çıkmış duruyordu.

Adana'da gündüz insanlar işle meşgul olduğundan ve sıcak çok olduğundan iş ancak geceleri olabilirdi. Bunları hesap ederek dört yıllığına sinemayı tuttum. Kadroyu tamamlamak üzere İstanbul'a gelerek hazırlık gördüm, teknik personeli alarak yeniden Adana'ya geldim. Otelde on beş gün kalarak sinemayı işletmeye açtım.

Her ay Adana'ya gider, Erciyes Palas'ta yer-içer yattım. Sabancı'nın çocukları otelin koridorlarında koşuşur, lokanta mutfağından aşüre, sütlac aşırırlardı, afacan, cin gibi zeki çocuklardı.

Hacı Ömer Bey son derece renkli, zeki, nüktedan bir zat idi. Kendisi ile Adana'ya her gidişimde buluşur, ahbablık ederdik. Evini, fabrikalarını, birlikte dolaştığımız. Pamuk borsasında Newyork ile Hamburg arasındaki fiyat farklarını bir hesap makinası titizliği ile karşılaştırıp tercih ettiği cihette alış-veriş yapmasını hayretler içinde görmüştüm. Evinde saraylardan gelme altın kaplamalı koltuklar, sandalyalar olduğu halde o, yerdeki pöstekide otururdu.

Adana'da zengin ettiği yüzlerce kişi vardı. Bana ara sıra bunlardan bahsederdi. Ben de bir gün «Aman Hacı Bey bana da bir imkân tanı» deyince, «Sokağa atacağın bir 200.000 liran var mı?» dedi. «Nasıl olur Hacı Bey» dedim, «Ben iğne ile kuyu kazın bir adamım, bu kadar parayı bulsam da sokağa atabilir miyim?» diye cevap verdim. O zaman bana «Pamuk demiş ki, benim ağacım küçüktür ama, düşenin belini kırarım», sonra ilave etmiş; «beli kırılan adam yine pamukla onu sarar» diye pamuk hakkındaki fikrini özlü bir biçimde ifade etti. Gerçekten de pamuk piyasası çok hareketli ve riskli bir iş idi.

Hacı Ömer son derece yardımsever bir kimse idi. Tanıdıklarına, fakir fukaraya, akrabasına, hemşerisine, ahbabına çok yardımcı olmuştur. Çuvallarla yiyecek gönderdiğini ben biliyorum. Bu hayır işlerine ömrü boyunca devam etti. Ancak sinema ile hiçbir ilgisi olmadı. Kendi sinemasında bile filim seyretmedi. Onun işi ticaret, pamuk, borsa, yağ ve diğer meşgaleler idi.

HATIRALAR

Bu dört yıl içinde kar kış demeden her ay Adana'ya gittim. Oradan genellikle Ankara'ya geçer, Ankara'daki sinemaların işini gördükten sonra İstanbul'a dönerdim. Dört yıl sonunda İstanbul'da atak bir sinemacı ortaya çıkmıştı. Fuat Rutkay. Daha önce bahsi geçen Pangaltı Tan Sineması sahibi İsmail Bey'in yanında çalışırdı. Bu Fuat Bey İstanbul'da hızla sinemalar açtığı gibi Anadolu'ya da el attı. Benim verdiğimin iki mislini vererek Erciyes Sineması'nı tuttu. Ben de Adana'da Halk Evi kapalı sineması ile bir bahçe sineması ve Mersin'de Halk Evi Sineması'nı tutarak Adana bölgesindeki işime devam ettim.

MISIR SEYAHATI

Eşimin teyzesinin kızı Mısır'lı bir profesör Ahmed Dıyıp ile evli idi. Bir gün bu aileden bir davet aldık, bizi Mısır'a çağırıyorlardı. Vapurumuz Pire'ye oradan Kahire'ye gidecekti. Fırtınaya tutularak zorla Pire'ye oradan İskenderiye'ye gittik. Önceden haber verdiğimiz için Ahmed Dıyıp'ın kardeşi Merkez Bankası Müdürü Abdülhamid Dıyıp'ın evinde misafir olduk. Bir süre sonra Kahire'ye geçtik. Abdülhamid Dıyıp'ın evinde kaldığımız süre içinde Kahire'yi, Ehramları falan gezdik.

Ben bu arada Mısır film stüdyolarını tetkik etme fırsatını buldum. Bu stüdyolar İngilizler tarafından kurulmuştu. O yıllarda Türkiye'de bu şekilde muntazam stüdyolar yoktu. Sadece İstanbul Beyoğlu'nda Suriye Pasajı'nda Necip Erses'in küçük, iptidai bir stüdyosu

vardı. Biz orada kopyalar bastırır, dublaj işleri yaptırırız.

Ben sinemacılıktan filmciliğe, oradan da stüdyo kurmaya geçerken bu işlerin birbiri ile ilgisini çok eski tarihlerden beri planlamıştım. Mısır seyahati bende stüdyo kurma fikrini pekiştirmiştir, aynı zamanda çok faydalı olmuştur.

MISIR FİLMLERİ

Nihayet II. Dünya Savaşı sona erdi.

Özen Film o yıllarda Mısır'dan bir film getirdi: Aşkın gözyaşları.

Bu film Halil Kâmil'in işlettiği Taksim Sineması'nda tam altı ay oynadı. Çok acıklı bir melodram olan bu filmi halk çok tutmuştu. Bunun üzerine İpekçiler hemen Mısır'a gittiler ve film getirdiler.

Bu sırada ben İngiliz sefaretinden bir davet aldım. Seçkin bir davetliler topluluğuna yemek veriliyordu. II. Dünya Savaşı boyunca kendilerinden film aldığım sefarethâne mensuplarından Mister Tacker dostumdu. Davetde onunla bulunurken yanımıza biri Amerikalı diğeri İngiliz iki zat yaklaştı. İkisi de albaydı. Bana «Cemil Bey, sizin harp yıllarında sinemalarınızda İngiliz ve Amerikan filimleri oynattığınızı biliyoruz. Sizden başka kimse cesaret edememişti. Hem sizin Von Papan'e de verdiğiniz cevaptan haberimiz var. Bütün bunlar bizleri son derece memnun etmiştir, size müteşekkirimiz, elinizi sıkmaya memur edildik» dediler.

HATIRALAR

Ben fevkalade mütehassis olmuştum. Görüşme sırasında kendilerinden bir isteğim olup olmadığını sordular. Ben de Mısır'a gidip bir kaç filim almam gerektiğini, filme ihtiyacım olduğunu, kendi askeri uçakları ile gitmek istediğimi söyledim. «Hay hay, olur» dediler. Bana daha sonra bir resmî izin belgesi verdiler. Lâkin Ankara'ya gidilecek, oradan Kıbrıs yolu ile Kahire'ye gidebilecektim. Vakit geçirmeden harekete geçtim, bir İngiliz genarali, bir er, nişanlısını görmeye giden bir İngiliz kızı ile uçağa bindik. Uçağımız Kıbrıs'ta arızalandı, bir süre orada kaldıktan sonra yeniden hareket ederek Kahire'ye vardım. Behna Film Şirketi'nden Tarik-i Mustakim (Doğru Yol) adlı filim başta olmak üzere birkaç filim aldım ve vapurla İstanbul'a döndüm.

Bu filimleri Türkçe dublaj yaptırarak, müzik ve şarkılarını Selahattin Pınar'a düzenlettirerek geçmeye başladık.

Bir ara bütün sinemalarda bu Mısır filimleri gösterildi. Ancak halkın rağbeti saman alevi gibi bir parlayıp söndü.

SİNEMACILIĞIN ZİRVESİNDE

Büyük oğlum Hukuk mektebini bitirdikten sonra Amerika'ya gitmek, orada çalışmak, bilgi ve görgüsünü ilerletmek istiyordu. Bu münasebetle Mısır'daki tanıdıklarımızın yanında bir süre kalarak vasıta bekledi. Geçen zaman harp yıllarına da denk geldiği için bir türlü vasıta bulamadı. Bu arada hastalandı, doktorlar seyahatini mahzurlu bulmuş olacaklar ki bir

iki ay sonra dönüp geldi. İğneden ipliğe dönmüştü. O günden sonra birlikte çalışmaya başladık. Esas itibarı ile bu akim kalan Amerika seyahati büyük oğlumun istikbali için bir olumsuz nokta teşkil etmiştir. Gerçekleşse idi belki önümüzde başka ufuklar açılacaktı.

Yıl 1950 ye gelince benim de sinemacılıkta artık otuz yılım dolmuş demektir. Bu tarihte İstanbul'da on, İzmir, Adana, Ankara, Mersin vb. yerlerde olmak üzere tam 33 sinema işletiyordum. Ayrıca Anadolu'da yüzün üzerinde sinemaya film veriyordum.

Kızım Füsün, Koleji bitirdikten sonra Kalamış'ta ailece tanıştığımız Vahdet Dobra ile evlendi. Vahdet mimar idi, kendilerine Park otelinde şahane bir düğün yaptık. Sonra inşaatçılığa başladı, ve mesleğinde çok ilerledi.

Büyük oğlum Metin de ondan birkaç sene sonra yine Park Otel'de yapılan şahane bir düğün ile evlendi. Yıllarca birlikte çalıştık.

Küçük oğlumun evliliği esas itibarı ile kaderin bir cilvesidir. O kendine seçtiği yolda kayınpederinin nüfuzuna meylettir, onların suyuna gitti. Ancak çok sonraları açtığımız stüdyoda birlikte olduk, ama bu evliliğin doğurduğu soğukluk bir türlü giderilemedi.

Çocuklarımla evliliği, sinemacılığın zirvesine çıkışım, çalışma hayatımdaki müthiş tempo beni son derece yormuştu. Yıllardan beri nefes kesen bir süratle, gece-gündüz demeden günde on beş saat çalışıyordum. Bir gün Lâle Film yazıhanesi'nde durup dururken boylu boyunca yere yuvarlandım. Belki de tansiyon düşmüştü. Bu hadise beni korkuttu. Hemen doktora göründüm, doktor kat'i olarak istirahat etmemi, eğer

HATIRALAR

dinlenemiyecesem, hiç olmazsa arada bir dışarı çıkıp gezinmemi tenbih etti.

İşler iyi idi, ama bankalardaki limitim dolmuştu, bonoları ödemekte zorluk çekiyordum.

Ben bu gezintilere başlayınca, bilhassa Beyoğlu'ndan İstiklal Caddesi boyunca Tünel'e kadar inerdim. Şimdiki Sümerbank'ın karşısında Selahattin Refik'in antikalara, mobilyalara sattığı bir mağaza vardı.

Selahattin Refik çok hoşsohbet, çok tanıdığı olan bir zat idi. Mağazası vali, banka müdürleri, mebuslarla dolar taşardı. Hepsinin işini görür, kendisi de onlara bazı şeyler satardı. Ben de oraya ikinci çayına gitmeye başlamıştım. Zamanla ahabap olduk.

Bir gün bana: «Cemil Bey, seninle bir yere kadar gideceğiz» dedi. İtiraz etmedim, kalkıp gittik. Çok bonkör bir adam görünümünde olup, taksiye elli kuruş bahşiş yerine beş lira uzatacak cinsten biri idi.

Ayazpaşa'da Alman Sefareti'nin tam karşısında Hayırlı Apartmanının 5. katına çıktık. Ben daireye girince hayretten donakalmışım. Efendim, muazzam bir daire, bir baştan bir başa Sarayburnu, Kız Kulesi ile denizi görüyor. İçinde öyle koltuklar, sandalyeler, tablolar var ki, hepsi Münih'den gelmiş, şahane eşyalar. Evde hiçbir şey eksik değil, yani bavulunu kap gel otur, o derecede döşenmiş. Bana, «Burasını sana alacağız» demez mi? Şaka olarak «Eh alalım, iyi olur» dedim ama, durum önceden söylediğim gibi. O günlerde içine düştüğüm sıkıntı ile aileme, «Artık bir çift çorap alın deseniz, alacak durumda değilim, ona göre davranın» demişim, sıkıntı içindeyim, adam bana bu muazzam daireyi teklif ediyor. Selahattin Refik, «Acele etme», dedi. «Para vermeyeceksin». Ben «Nasıl

olur?» demeye kalmadı, «Gerisini bana bırak» diyerek meseleyi kapadı. Gelecek çarşamba buluşmaya karar verdik. Çarşamba günü mağazasında buluştuk. Ben gittiğimde bir bay ile bir bayan çay içiyorlardı. Tanıştırdı, meğerse İş Bankası Umum Müdürü Muammer Eriş Bey ile eşi imişler. «İşte», dedi. «Dairenin sahipleri bunlar». Ben «Peki nasıl olacak?» diye kekeleye başlayınca, Selahattin Bey söze karıştı, Muammer Eriş'e hitaben: «Efendim, Cemil Bey esasen milyonlarla oynuyor. Lâkin parası şu anda sinemalarda, filimlerde bağlı, bu münasebetle size haftada beşbin ödeyecek, bono yapacağım» dedi. Ben hayretler içinde idim, çok becerikli bir adamdı Selahattin Refik. Eriş ailesi bu teklifi kabul etti. Yüzbin lira daire, yirmibeş bin lira eşyalar olmak üzere, bu ödeme şekli ile anlaştık.

Lâkin beşbinleri ödemek de o gün için bir mesele idi. Yine de ben hafiflemiştim, nasıl olsa bu tür ödemeyi becerebilirdik. Ertesi günlerde Selahattin Bey ile Eminönü'ndeki Ticaret Bankası'na gittik. Banka Müdürü ile laubali, samimi bir hali vardı. Kendisine «Cemil Bey'e elli bin liralık bir kredi çıkaracaksınız» dedi. Adamlar bir dediğini iki etmiyorlardı. Hemen getirdiğimiz bordrolara göre işlemleri yaptılar, biz de paramızı aldık.

Böylece ödemelerimiz iyice rahatladı.

Hayat böyledir işte...

Aileme gerçekten de bir çift çorap dahi almaya sıklığığım, bunu kendilerine söylediğim günlerde o muazam daireyi almış ve tapusunu da eşimin üzerine yaptırmıştım. Kendisi bu habere çok sevindi, memnun oldu, hâlâ aynı dairede oturmaktadır.

HATIRALAR

CEMİLE SULTAN KÖŞKÜ

Çalışmalarımın git gite artması ve benim dinlenme fırsatını bir türlü bulamamam yüzünden tansiyon meselesi gittikçe beni rahatsız etmeye başladı. Sokak ortasında bile boylu boyunca düşmeye başladım. Doktorum, bu işe mutlaka bir çare bulmak gerekiyor, diyordu. O yıllarda meşhur Alman doktoru Frank İstanbul'a gelmişti. Tuttuk ona gittik. Frank beni yukarıdan aşağıya bir saat muayene etti, sonunda şu neticeye vardı. Mutlaka açık havaya çıkmalıyım, bağ-bahçe işleri gibi şeylerle uğraşmalıyım, yazıhaneden mümkün olduğu kadar uzak durmalıyım. Bana şu prensibi bir atasözü gibi benimsetti: Müddeti uzatmak için şiddeti azaltmak gerek.

Gerçekten de Frank'ın tavsiyesi daha sonraları uzun yıllar sıhhatimi muhafaza etme yönünde bana yardımcı olmuştur.

Bağ-bahçe işleri ve açık havada çalışmak bir tesadüf neticesi geldi, beni buldu diyebilirim. Avukatım Hadi Semi Bey bir gün, «Efendim, sizin için Kandilli'de çok münasip bir arazi ve köşk var. Burayı mutlaka gidip görelim, alırsanız her bakımdan faydalı olacaktır» dedi. Burası Sultan Hamid'in ablası Cemile Sultan'ın Kandilli sırtlarında kurulu köşkü ile 200 dönümlük arazisi idi.

Kandilli'nin patika yollarında ilerleyerek yukarılara çıktık. Asırlık bir çam ağacının dibine çökerek boğazın şahane manzarasını seyre daldık. Gerçekten de eşine ender raslanır bir manzarası vardı. O anda ka-

rar vererek arazi ile köşkü satın almaya niyet ettim. Köşkü Mahmud Celaleddin Paşa bir Rum Armatöre satmış. Rum armatör Yunanlılar'ın Anadolu'yu işgalini hayal ederek burasını Venizelos'a vermeyi düşünüyormuş. Pek tabii bu hayalleri suya düşüp de memleketi terkettikleri zaman, yine Kandilli'de bir Rum'a vekâlet vermişler. Bu adamı bularak arazi ve köşkü üç yüz yirmi beş bin liraya aldım.

Köşkün bakımı ve arazinin bekçiliği bu Rum tarafından yine bir Rum kadın ile oğluna bırakılmıştı. Aradan seneler geçmiş, tavanlar akmış, kadın ile oğlu her odayı ayrı ayrı kiraya vererek harap etmişler. Civarındaki çamları keserek satmışlar. Oraya bir koyun sürüsü doldurarak meyve ağaçlarını, bahçeyi tahrip etmişler. Etraf gübre kokusundan geçilmiyor. Köşkün berisindeki ormana ise yıllarca balta girmemiş, içinde kol kalınlığında yılanlar dolaşüyor. Burayı teslim aldığım zaman vaziyet böyle idi.

İçinde Piyer Loti'nin yemek yediği, aşağılara inip gece sandal safası yaptığı bu tarihi köşkü kurtarıp restore etmeyi, memleketime güzel bir eser kazandırmayı, hattâ burayı turistik bir yer haline getirmeyi planlıyordum. Bu çalışma bana aynı zamanda sıhhatimi de kazandıracaktı.

İlk iş olarak bir jip ve bir römork aldım. Sonra köşkün civarına bir amele evi yaptım. Restorasyondan anlayan Rum kalfalar buldum, Karadeniz'li taşçı ustaları getirttim, ben de başıma bir hasır şapka giyerek onlarla birlikte çalışmaya başladım. Bir gün yazihanede, bir gün arazide hummalı bir faaliyete giriştik.

HATIRALAR

Arazide jipin yürüyeceği, güzel beton yollar yaptık, arazinin etrafını taş duvarlar ile çevirdik. Ormanı temizledik, ağaçları kurtardık. Hattâ ilk gelişimde dibinde oturduğumuz asırlık çam ağacını da özel bir takım çalışmalardan sonra emniyete aldım. Çünkü bana bu ağaç çok eski ve tarihi kıymete haizdir demişlerdi, ağacın dibindeki topraklar gidiyordu, istinad duvarları çekerek, dibine yeniden toprak yığarak ağacı kurtardık.

Köşkü esasına yakın bir şekilde restore ettik, tavanlarının resimlerine, kalem işi süslemelere varıncaya kadar, aslı nasılsa öyle yapmaya çalıştık. Arka tarafta bulunan ek binalarda beslemek üzere inek ve koyunlar, tavuklar aldım. Burasını tam bir çiftliğe çevirmek istiyordum. Bizzat kendi el emeğimle, işçilerle birlikte çalışarak köşk ve araziyi imar ettim. Çok para ve emek sarfettim. Arazinin aşağılarda deniz kenarında da sahil arsası vardı. Köşkün önüne Marmara Denizi'nin minyatür örneği olan büyük bir havuz yaptım. Köşkün altlarında bir yere damadım Mimar Vahdet Dobra'nın çizdiği plan üzerine güzel, şirin bir villa yaptırды, burasını Maliye Vekillerinden Fuat Ağralı'ya kiraya verdim.

Yüzlerce çam fidanı diktim, meyve fidanları ile bahçeler vücuda getirdim. Bütün bunları yapmam hem beni dinlendiriyor, hem de sıhhatimi kazanmama yardımcı ediyordu.

O günlerde Paramount Şirketi bir telgraf göndererek meşhur Kapri Aşıkları filminin rejisörü Wilyam Diterli'nin İstanbul'a geleceğini, misafir edilmesini bildirdi. Wilyam Diterli'yi Cemile Sultan Köşkü'nde misafir ettik. Bütün dünyayı dolaşmış olan rejisör o

asırlık çam ağacının dibinde boğazın eşsiz manzarasına bakarak bana şöyle dedi: «Cemil Bey, o kadar yer gezdim, iki güzel köşe gördüm: Biri Rio de Jenerio, diğeri de Boğaziçi. Ancak aralarında bir fark var. Birincisi para ile yapılmış, güzelleştirilmiş, düzenlenmiş bir yer. İkincisi ise bâkir bir tabiat. Bu açıdan ikincisi daha üstün».

Daha sonraki yıllarda Kont Ostorog ile Clod Farer'de köşkü gezmeye geldiler.

YENİ PROJELER / SUYA DÜŞEN HAYALLER

Cemile Sultan Köşkü'nün Celaleddin Paşa elinde olduğu yıllarda arazinin özel suyu varmış, yukarılardan gelir imiş. Pek tabii onların ayrılmasından sonra vuku bulan yerleşim sırasında bu suyu kesmişler. Su esasen aşağılarda yaptırılan büyük bir havuzu dolduruyormuş. Öyle ki bu havuzun içinde kayıkla gezmek mümkün imiş. Biz bu havuzun içindeki toprağı aylarda taşıyarak, etrafındaki çakıl taşlı gezinti yollarını otlardan, çalılardan temizleyerek meydana çıkardık. Muazzam bir havuz idi. Ancak su meselesi düşündürüyordu.

Arazi ve köşk için büyük hayallerim vardı. Bunların başında İstanbul'a inen turistleri Dolmabahçe'den bir feribotla Kandilli'ye getirmek geliyordu. Sahildeki arsa önünde bir gazino, bir deniz suyu ile dolu havuz yaptıracaktım. Oradan 125 metre yükseğe, arazinin ormanla birleştiği en uç kısma bir av köşkü inşa edecektik. Sahilden bu köşke bir teleferik kurulacaktı.

HATIRALAR

Ortada kalan büyük havuzun önüne de bir kafeterya inşa edilecekti. Böylece burası bir turist cenneti haline getirilecekti.

Köşkün ve arazinin imarı ile on yıl uğraştım. Ailem de oraya gelmişti. Ancak masraflar gün geçtikçe artmış, artık karşılayacak gücüm kalmamıştı. Bir çıkış yolu arıyordum. Bu münasebetle özellikle bahar gelince, her tarafın yeşillendiği, boğazın dayanılmaz güzelliğinin başladığı günlerde bütün banka müdürlerini, sermaye sahibi iş adamlarını davet ederdim. Onlara ziyafet çeker, kuzular çevirirdim. Niyetim bir kredi bulmak, bir ortak aramak, projelerimi değerlendirecek bir kaynak bulmaktı. Çünkü bütün bunları kendi başıma yapacak halim kalmamıştı.

Ancak anlattığım planlar muhataplarım tarafından tebessümle karşılanıyordu. Hepsisi de çok güzel ve yerinde buluyorlar, lâkin iştirak etmek için hiçbir hareket göstermiyorlardı. Hattâ bana: «Cemil Bey, senin cesaretine ve enerjine hayran olmamak elde değil, âdeta yirmi yaşında bir delikanlı gibi ateşli ve atılgan bir halin var» diyorlardı.

Gerçekten de arazide çalışmak bana eski sıhhatimi kazandırmıştı.

Yıllar böylece geçti, bir türlü düşüncelerimi gerçekleştirecek zemini elde edemedim. Böylece ümitsizlik dolu günler geldi yetişti. Ne yapacaktım? Bu masraflı köşk ve araziye daha ne kadar elimde tutabilecektim. O yıllarda turizm diye bir şeyi pek anlayan bilen yoktu, memleketimizde turistik tesislerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdı. Eğer şimdiki imkânlar o yıllarda bana tanınmış olsa idi, boğazın bu köşesini milletlerarası bir hale getirebilirdim, ama olmadı.

Böylece yıllarca emek verdiğim köşkü, arazi ile birlikte satmaya karar verdim. Hadi Semi Bey müşteri aradı. Önce İran Şah'ı Rıza'nın memleketimizi ziyareti sırasında onunla görüştü, mutabık kaldılar, ancak adamcağız İran'a döner dönmez öldürüldü. Daha sonra Mısır Hidiv ailesinden talip çıktı, ancak onlar da apar topar Mısır'a dönmek mecburiyetinde kaldılar, yine olmadı. Bu defa Amerikan Sefiri yazlık kira ile tutmak istedi. Adam daha taşınamadan Dışişleri Bakanı olup gitti.

Cemile Sultan Köşkü'nün garip bir kaderi vardı demek.

Bir yılbaşı gecesi Selamiçeşme'de aldığım villa'da yatarken, gece yarısı çalan telefonla uyandım. Kandilli'de Cemile Sultan Köşkü'nün yandığını haber verdiler. Hemen arabama atlayarak süratle yetiştim, iş işten geçmişti. Ben oraya vardığımda üstten iki kat tamamen yanmıştı. Yeise yapılmadım, karakola giderek ifademi verdim, sigortalı olduğu için zararın bir kısmını karşılayabilecektim.

İşte böylece yıllar yılı emek verdiğimiz tarihi eser kül olup gitti. Daha sonraki yıllarda oraya bir aileyi bekçi olarak yerleştirdim. Çiçek yetiştiriyorlardı. Bir süre sonra da sattım.

PULCULUK MERAKI

Cemile Sultan Köşkü için verdiğim emekler boşa gitmiş gibiydi. Burası için en çok Abdullah Lokantası sa-

HATIRALAR

hibi Hikmet ile planlar kurardık. Ben ona düşüncelerimi anlatırdım. Ben gerçekleştiremedim ama, Hikmet benden dinleye dinleye sonunda Emirgan'da böyle bir çiftlik yaptı.

Artık araya bir boşluk dönemi girmişti. Ne de olsa bir moral çöküntüsü içinde idim. Oğlum o yıllarda pul biriktiriyor, alıp satıyordu. Ara sıra onun neler yaptığını inceler, pullarla meşgul olurdu. Böyle böyle bu merak bana da bulaştı. Ben de pul biriktirmeye başladım. Ancak alım satımını yapmıyor sadece koleksiyon yapıyordum.

Önce eski Osmanlı pulları topladım, sonra eskiden bizim olup da elimizden çıkan yerlerdeki posta idarelerinin (Meselâ Eski Zağra vb. gibi) mühürlü zârflarını topladım ki, çok kıymetli bir koleksiyondur. Avrupa uçak pulları koleksiyonu, Çıplak tablo pulları koleksiyonu vb. gibi pek çok koleksiyon yaptım. Bunlar ile ülkemizde ve Balkanlar'da, Avrupa'da yapılan pek çok yarışmaya katılarak altın madalyalar aldım. Cumhurbaşkanı Gümüş kupasını kazandım. Balkan Devletleri altın ve Enternasyonal Granpirisi'ni kazandım. Pulculukta da diğer işlerim gibi zirveye çıktım diyebilirim. Yıllarca Kadıköy Flaterist Klübü Başkanlığını yürüttüm. Yüzlerce plaket aldım. Pulculukla ilgili neşriyat arasında benim faaliyetlerimden bahseden müstakil eserler vardır. Hâlâ aynı uğraşı büyük bir zevk ile yürütmekteyim.

Pulculuk psikolojik olarak boşlukta bulunduğum yıllarda beni oyalayan çok faydalı ve zevkli bir uğraş olmuştur.

LÂLE FİLM STÜDYOSU

Artık yerli filimler tek tük de olsa piyasaya çıkmaya ve seyirci toplamaya başlamıştı. Necip Erses'in stüdyosunda biz de bazı dublaj filimleri yaptırmıştık. Halk bunlara çok rağbet etti. Türkçe sözlü filimler tutuluyordu. Daha önceden de gezdiğim ve gördüğüm için bir stüdyo kurma fikri bende yerleşmeye başlamıştı. Ama nasıl?

Evimizi Ayazpaşa'daki daireye taşımıştık, ailece orada oturuyorduk. Mecidiyedöy'deki köşk boş duruyordu. Orası hanımın üzerine tapulu olduğu için kendisine şöyle bir teklifte bulundum. Bir yeni anonim şirket kurulacak, % 51 i kendisinin olacak, Lâle Film Şirketi, ben ve çocuklarım da ortak olacaktık.

Mutlaka bir stüdyo kurmak gerekiyordu, sinemanın gidişatı onu gösteriyordu. Böylece şirketi kurduk. Vehbi Koç'un kayınbiraderleri'nin makina ithalatı yapan Türkeli Şirketi'ne giderek gerekli teçhizatın maliyeti, getirilmesi çalıştırılması hakkında bilgiler aldım, siparişler verdim. Mimar damadımın tavsiye ve görüşleri ile köşkü bir stüdyo şeklinde tadil ettik. Sonunda aletler getirildi, yerleştirildi. Bir de yabancı uzman istemiştim. Meslekten anlayan Fuat Bey'i bu uzmanın yanına koydum. Adam bir yıl kalacak ve gerekli işleri bizimkilere öğretecekti. Küçük oğlum da bu arada stüdyoda kalacak, aileden biri olarak işlerin nasıl yürüdüğü hakkında bilgi sahibi olacaktı.

Bu şekilde çalışmaya başladık.

Eşim Sabahat Hanım da lisan bilgisi ve edebiyat fa-

HATIRALAR

kültesi mezunu oluşu sayesinde dublaj işinde çok büyük başarılar gösterdi, yardımcı oldu. Bizim Lâle Film Stüdyosu o devirde Türkiye'de kurulan en modern stüdyo idi. Bizden sonra İpekçiler, Murat Köseoğlu ve başkaları stüdyo kurdular. İpekçiler'inki çok büyük ve geniş idi. Onlar yerli film işine de girmiş olduklarından stüdyoya ihtiyaçları çoktu.

Ben stüdyoda önceleri kendi getirdiğim filimlerin dublaj işlerini yaptırardım. Daha sonraları dışarıya da iş yaptırmaya başladık.

Dublaj işinde Şehir Tiyatrosu sanatçıları çalışıyordu. Sacide Keskin hanımefendi yıllarca bizde dublaj rejisörü olarak çalıştı.

Stüdyonun zaman zaman düştüğü mali krizleri ben Lâle Filmin desteği ile karşıladım.

YERLİ FİLME DOĞRU

Yerli film yapmak düşüncesini geliştirirken Abdullah Lokantası'nda her gün birlikte olduğumuz Esat Mahmut Karakurt ile konuşmak ve eserlerinden Allahısma'radık'ı çekmek için bir proje yaptım. Birlikte günlerce bizim Ayazpaşa'daki dairede oturup konuştuk, eseri tetkik ettik. Eşim de senaryo çalışmalarına katıldı.

Benim asıl düşüncem bu filmde eskiden çekmiş olduğum Sultanahmet Mitingi filmini de göstermek idi. Film Ordu Sinema Dairesi'nde bulunuyordu. Senaryo tamamlandıktan sonra sıra oyuncu seçimine gelmişti. O zamanın gözde oyuncularından Süavi Tedü ile Gülistan Güzey'i seçtik. Rejisörlüğünü Sami Aya-

noğlu yapacaktı. O yılların teknik imkanları ile filimler çabuk bitirilemiyordu. Bir filmin çekimi bir iki ayı buluyordu. Sonunda filmi bitirdik.

Allahısmaırladık bütün Türkiye sathında çok büyük bir iş yaptı. Bu filmi senelerce sinemalar göstermekten bıkmadı, seyirci topladı, üç dört kez gösterildi. Filmin yaptığı hasılat daha sonra çektiğimiz on dört filmin hepsine bedel oldu denebilir. Çünkü diğerleri ancak kendilerini amorti ettiler, hatta bazılarında zarar ettik.

Daha sonra çektiğimiz filimlerden bazıları şunlardır: **Yavuz Sultan Selim** ağhyor / F. Fazıl Tülbentçi, **Soygun** / Cevat Fehmi Başkut, **Leylaklar altında** / Mebrure Sami Alevok, **Kadın severse** / Esat Mahmut Karakurt, **Ölüm korkusu** / Sezai Soelli, **Beş hasta var** / Etem İzzet Benice, **Yak bir sigara**, **Ali**, **Kanlı değirmen**, **Kalbimin şarkısı**. vb.

Bütün bu filimler içinde Allahısmaırladık'tan sonra gelen büyük filmimiz Refik Halit Karay'ın Nilgün filmi olmuştur.

Filmin rejisörü olarak Münir Hayri Egeli'yi seçmiştik. Refik Halit ile bir anlaşmaya vardıktan sonra filmi dikkate değer kılmak için planlar yaptık. Almanya'ya giderek bir yabancı kız artist getirecek, Ankara Devlet Tiyatrosu'ndan Cüneyt Gökçer ile anlaşacak ve Pakistan'da sahneler çekecektik.

Almanya'ya Münir Hayri ile gidip Erika Renberg ile anlaştık. O yılların gözde artistlerinden biri idi. Sonra Cüneyt Gökçer geldi, filmin İstanbul'daki sahneleri çekildi.

Münir Hayri ele avuca sığmaz bir kişiliğe sahipti. Senaryoya falan aldırılmaz bildiği gibi davranırdı, ger-

HATIRALAR

çekten yaratıcı zekâsı çok fazla idi. Ancak prodük-törler elinden el-aman demişlerdi. Her filminde bir-kaç kişiyi dolandırıyordu. Bana da çok ikaz eden ol-du, bunu idare edemezsiniz falan dediler, ama ben aldırmadım. Pakistan sahnelerinin çekimi için ekibi gönderdik. Orada yerli hayatı, yerli dans ve müzikleri çekecekler, bu yoldan filme renk katacaktık. Münir Hayri çekimleri yaptıktan sonra filmi Pakistanlılara satmış ve aldığı para ile ortadan kaybolmuş. Aradan epeyce zaman geçtikten sonra Cüneyt Gökçer'den bir tël aldık. Burada parasız kaldık, bize acele yol parası gönderin, dönelim, diye. Şaşırmiştık, sonra ekip gelin-ce iş anlaşıldı.

Bütün olup bitenlere rağmen Nilgün sansasyon yara-tan bir filim oldu ve çok iyi iş yaptı. Ancak Lâle Film'in adı büyük olduğu için bizim yaptığımız filim-ler çok pahalıya maloluyordu. Bu yerli filim mesele-sinde bize ağır gelen bir durumdu. Artistinden set iş-çisine kadar herkes başka şirketlerden beş alırken, Lâle Filimden onbeş almaya bakıyordu.

Üç beş ay sonra Pakistan'dan bir adam gelerek filmi satın almış olduğunu söyleyip kopyeleri istedi. Ken-disine Münir Hayri'nin onu dolandırdığını söyledikse de bir türlü ikna edemedik. Adamcağız günlerce kon-solosluklarda falan dolastı, sonra çekip gitti. Münir Hayri'yi ise uzun süre ortalarda göremedik.

BEYOĞLU'NUN DEĞİŞİMİ / SİNEMALARIN DURUMU

Geçen zaman içinde İstanbul'un nüfusu her taraftan

gelen insanlar ile fazlaştı. Mahallelerin, sokakların, iş yerlerinin düzeni kalmadı. İnşaatçılar bir baştan bir başa İstanbul'u yıkıp yapmaya koyuldular. Yeni zenginler sınıfı türedi, eski ekabirlerin yerini bunlar doldurmaya başladı. Eğlence hayatına da bu durum aksetmişti. Eğlence yerlerinin, sinemaların temiz ve görgülü, kültürlü müşterileri artık gelmemeye başladılar. Yüksek sınıftan insanlar Şişli tarafına doğru meyletmeye başlamışlardı.

Elhamra Sineması'nı on yıldır işletiyordum. Zamanla iş yapmaz hale geldi. Yeri pek iyi değildi, kör sokak sayılırdı. Bu sebeple orayı tiyotra haline getirdim.

Gülriiz Süruri topluluğu orada çalışmaya başladı. Her gece tiyatro doluyor ve çok iyi iş yapıyorduk. Bir yıl sonra sinemanın sahibi duruma vakıf olunca kendisi çalıştırmak sevdasına düştü. Benimle kontratı bitirdi ve işe kendisi devam etti, sinema böylece elimden çıkmış oldu.

Ar Sineması ise **Özen Film**indi. Orayı da aşağı yukarı on sene çalıştırdım. Sonra sahipleri istediler, ben de muvafakat gösterdim ve onlara terkettim.

Kadıköy Süreyya Sineması'nı Paşa'nın vefatına kadar ben işlettim. Paşa ölünce hanımı dava ederek, kızım işletecek diyerek kontratımı yenilemedi. İş durumu çok iyi idi, mahkeme uzadı, mal sahibi istediği için meseleyi uzatmadık ve kendilerine terketmek mecburiyetinde kaldık.

Bana uzun yıllar yakınlık göstermiş, büyük iyiliğini ve yardımlarını gördüğüm Avukatım **Hadi Semi Bey** noterliğe geçmişti. Ondan sonra avukat olarak İstanbul Mebusu **Ekrem Amaç** ile çalışmaya başladık. Onun da çok yakınlığını ve iyiliğini görmüşümdür. 30 yıl-

HATIRALAR

dan bu yana avukatımız olarak bize yakınlık gösteren Mükrimin Serdar'a şükran borcumuz vardır.

Üsküdar'da ahşap Hale Sineması'nın yerini aldım. Orayı yıkarak iki sene müddetle bizzat inşaatın başında durup, bizzat çalışarak betonarme Üsküdar Lâle Sineması'nı inşa ettim. Bu sinemadan daha sonra bahsedeceğim.

Beşiktaş Gürel Sineması'nı da on yıl kadar çalıştırdıktan sonra bırakmıştım.

SİTE SİNEMASI

Tam bu yıllarda İpekçiler bizim Beyoğlu Lâle Sineması'nın karşısında 1500 kişilik Fitaş Sineması ile 1000 kişilik Dünya Sineması'nı açtılar. Bu benim için tam yıkım olmuştu. Lâle'nin eski müşterisi zaten kalmamıştı. Bir de bu sinemalar açılınca biz artık iş yapamaz duruma düştük. Tiyatro denedim, revüler getirdim, ne yaptım sa sinemayı eski durumuna getiremedim. Böylece Beyoğlu dışında bir sinema elde etme yollarını aramaya başlamıştım.

Darüşşefaka Cemiyeti Şişli'de bir han ve sinema yapıyorlardı. Bunı duyunca ilgilenmişim. Henüz inşaat halindeydi. İnşaatı bitince sinemayı kiralamayı düşünüyordum. Ancak karşıma çok büyük rakipler çıkmıştı. Bir banka, birkaç şirket, Filimci Kâzım Bey, İpekçiler burayı almak istiyorlardı. Ne yapıp edip bu güçlü rakiplerden önce sinemayı kiralamalıydım.

Darüşşafaka'ya giderek onlara şöyle bir teklifte bulundum. İnşaatı ben devralacağım, bütün masrafları ile ben bitireceğim, sinemanın kirası o günden itibaren çalışmaya başlayacak, ve bitiminden itibaren on

yıllık bir sözleşme yapacağız. Bu teklif diğerlerine nazaran cazip gelmiş olacak ki Site Sineması'nı işletmek bize nasip oldu.

Trakya'da bulunan devrin Başbakanı Adnan Menderes kurdelayı bizzat keserek açılışı yaptı. Biz artık Lâle Sineması'nı bırakmıştık. Böylece Şişli'nin en büyük ve lüks sinemasını açmış oluyorduk.

İzmir ve Adana bölgelerindeki işletmelerim ve sinemalarım buralarda iş başında bulunan kişilerin kendi çıkarları için işletmeyi kullanmaları sonucu birer birer kapatıldı. Çünkü bizatihi başlarında bulunmadığımdan kendi hesaplarına iş çevirmeye başlamışlardı, ben de zaman zaman yaptığım konturollar ile bu durumun farkında olmuştum.

İzmir'deki Lâle Sineması'nı da aynı sebeplerle daha sonraki yıllarda elden çıkardım.

Ayrıca otuz sene müddetle sinema fiyatları duhuliye iki lirada kalmıştı. Hayat pahalılaştığı halde bir türlü sinema fiyatları artmadı. Bu elden çıkardığımız müesseselerin bazılarını da dara düştüğümüz için satmışımdır.

Site Sineması çok iyi iş yapıyordu. O günlerde tam karşımızdaki bir kliniği Fettah Bey adındaki bir zat satın alarak yıktı ve yerine sineması da olan muazzam bir han yaptırdı. İpekçiler hemen buraya müşteri oldular. Ben Fettah Bey'e burada bir rekabet yapmamızın iyi olmayacağını, dilerse İpekçilerin verdiği kadar daha fazlasını verebileceğimi, sinemayı bana vermesini teklif ettim. Adam efendilik göstererek beni tercih etti. O sinemayı da tuttum. Divan Oteli'nde tertip ettiğim bir yemekte bütün sanat ve edebiyat çevrelerini toplayarak bu iki sinemaya ad vermeleri-

HATIRALAR.

ni istedim. Bunun üzerine o yemekte birinin adı Site, öbürünün adı Kent olarak tesbit edildi. Site'yi yirmi-beş yıl, Kent'i on iki sene çalıştırdım.

Kent Sineması'nın açılışı çok muhteşem oldu. Bu münasebetle Pera Palas'da bin kişilik bir ziyafet verdik ve devrin bütün önde gelen simalarını davet ettik.

Bu açılışlarda ve Üsküdar Lâle Sineması'nın açılışında seçkin davetliler topluluğu karşısında onar dakikalık konuşmalar yaptım, Türkiye'deki sinema tarihi üzerine konuştum, yaptıklarımı özetledim ve yeni açtığım sinemanın da kendilerine yapacağı hizmetleri dile getirdim.

Daha sonra İngiliz filimleri ilgi görmeye başlayınca İngiltere'ye giderek İglilayn Şirketi ile anlaşma yaptım ve onların Türkiye mümessili oldum. Varner ve Paramount'dan sonra bu üçüncü büyük anlaşmam oluyordu.

MUHSİN ERTUĞRUL / SİTE TİYATROSU

Muhsin Ertuğrul ile çok eskilerden beri tanışırđık. Biz ilk Türk filimlerini çektiğimizde Şehzadebaşı'nda sanatçıların devam ettiği kahveye giderdik. Orada kendisi ile tanışmıştık. Daha sonraki yıllarda kendisini Tepebaşı'ndaki tiyatrodaki çok ziyaret ettim.

Bizim Site Sineması'nın üst katlarından bir yer boş duruyordu. Muhsin burasını haber almış, bir gün bana: «Cemil şurayı tiyatro yapalım» dedi. Ben biraz duraklayınca «Hiç merak etme, bütün işlerini üzerime alıyorum, yol halılarına, koltuklara varıncaya kadar

ben meşgul olacağım» dedi. «Eh, peki» dedim. İşe koyulduk. İlk olarak Muammer Karaca orada oyunlarına başladı. Bir yıl sonra Muammer Karaca işi bıraktı, ondan sonra Site Tiyatrosu'na Kenterler geldiler ve çok güzel oyunlar oynadılar, yapılan iş harikulade idi.

Ancak bu salon küçüktü, kira ile tutan tiyatroları tatmin etmiyordu. Bu sebeple Kenterler'de başka yere taşındılar. Biz de daha sonra orasını bölerek bürolar haline getirdik.

ZOR GÜNLERİN YAKLAŞMASI

Artık sinema piyasasını yerli filimler işgal etmeye başlamıştı. İthal filimler iyice pahalılaşmış, dolar iyice yükselmişti. Ne getirdiğimiz filimleri gösterecek yer bulabiliyor, ne de birşey kazanıyorduk. Bu durumda ne yapabilirdim. Elimde epeyce stok film vardı. İthali kesmeye ve stokları çalıştırmaya karar verdim. Ayrıca Paris'teki sinemayı da bir yoluna koymak gerekiyordu.

Ben yirmi yıl süre ile Paris'e belki otuz kere gidip gelmiştim. İlk açılışından itibaren oradaki sinemayı kardeşime bırakmıştım. Zaman zaman bu gidişlerimde kendisi ile bir hesap görmeyi, işin durumunu anlamayı konuşmak istediysen de «Eh işte ancak geçinebiliyoruz» falan diyerek buna yanaşmadı, bana da beş kuruş bir faydası olmadı. Oysa ben anlaşmamız gereği kurduğumuz şirkette onun hesabına düşen parayı biriktiriyordum. O da yazları İstanbul'a gelirdi.

HATIRALAR

Bu gelişlerinden birinde artık ayrılmaya karar verdiğimi, isterse bankada hesabına yatırdığım parayı hemen çekebileceğini bildirdim. Önce razı gelmedi, itiraz etti ancak benim zorlamamla ayrılmaya karar verdik. Bankadaki parasını çekti, Paris'teki sinema ona kaldı, buradaki sinemalar da benim oldu.

Kardeşimi onca yıl desteklemiş, ona olabildiğince yardımcı olmuştum. Yine de karşılığında bir teşekkür, bir memnuniyet göstermedi.

Kardeşim daha sonra birkaç yıl sinemayı çalıştırdı, vefatında ben gittim ve cenazesini kaldırdım, hanımının vefatında da yine ben bulundum. Oradaki şirket yeni statüye göre bizim için pek verimkâr değildi, bende uğraşacak hal kalmamıştı, sonradan oğlumu göndererek sinemayı elden çıkardım ve işleri tasfiye ettim.

LÂLE FİLİM STÜDYOSUNUN AKİBETİ

Lâle Filim Stüdyosu'nun iyi çalışması için kuruluşta bir mühendis getirtmiş ve onun bizim yerli kadroyu yetiştirmesini istemiştim. Adamcağız görevini bihak-kın yaptıktan sonra ülkesine döndü. Küçük oğlum İlham'ın bu işlere karşı ilgisi fazla idi. O da orada çalışmaya başladı. Kısa süre sonra becerikli oluşu ve atılganlığı ile stüdyoya hakim duruma geldi. Oğlumun bu iyi meziyetleri yanında hesapsızlığı ve hızlı yaşantısı bir engel olarak beliriyordu. Parayı kazanmayı biliyor fakat tutamıyordu. Ayrıca kendi başına hareket etmesini seviyordu. Oysa bu stüdyo bir şirket

tin malı idi. % 51 i eşimin, bir kısmı Lâle Film şirketinin bir kısmı da kızım, ben ve büyük oğlumundu. Yapılan işlerden bizim de haberdar olmamız gerekli idi. İlham ne yazık ki yıllarca bağımsız hareket etti, bize yaptıklarından söz açmadı. Kendi hesabına işler yaptı, filimler çekti, ortaklıklar kurdu. Gerçi bir süre sonra bu stüdyonun biraz ilerisinde daha büyük ve modern olarak ayrı bir Lâle Film stüdyosu kurdu ve orasını çalıştırdı, ama ne pahasına. Hesaplar karma-karışık olmuştu. Alacaklarını tahsil edemiyordu. Eski stüdyo binasını yıkmış yerine biri ile ortak bir han yapmıştı.

İşler böylesine karmakarışık bir halde iken tuttu hiçbirimize haber vermeden çekip Londra'ya gitti. Biz bir sürü borç, karmakarışık hesaplarla başbaşa kalmıştık.

Büyük oğlum Metin'in çalışması ve ilgisi neticesi stüdyo satılarak borçlar kapatıldı, işler biraz düzene kondu. Lâkin o yapılan han ile ilgili karışık gelişme ve hesaplar olduğu gibi kaldı.

Lâle Film stüdyosu Türkiye'de gelişen sinemacılık paralelinde çok iyi işler yapmış ve çok iyi bir yere gelmiş idi. Ancak küçük oğlumun yaşantısı ve düzensizliği neticesinde elimizden çıkmış oldu.

İlham daha sonra İngiltere'ye gitti ve orada film işleri yapmaya başladı.

DEĞİŞİK İŞLER

İzmir'deki sinemacılık günlerimden beri değişik bazı işler denemişimdir. Bunun sebebi de sinemacılığı aslı,

HATIRALAR

temelli ve sarsılmaz bir iş olarak görmediğimden, ona tutku ile bağlı olduğumdandır. Sinemacılıkta zaten iş, olarak para kazanma olarak tutunmuş kimse yok gibidir. Sinema bir aşktır, tutkudur, bunun için benimsenir.

İzmir'de kumaş ticaretini denedim, sonra incir kutulamak için ambalaj kutusu imalatını denedim ancak sürekli olmadı.

Bu defa İstanbul'da sinema işleri anlattığım gibi sarpa sarınca Taşdelen Suyu'nun dağıtımını işine girdim. Ancak bu da umduğum gibi çıkmadı, zayıyat fazla oluyor, tahsilat yapılamıyordu. Bir iki yıl çalıştım bir netice alamadım, sonra bıraktım, ama o beni bırakmadı, Vakıf idaresi ile dâvamız hâla sürmektedir.

Bu gibi işler bir aile şirketinin, bir sülalenin, çok çocuklu bir ailenin, yani sağlam bir kadro ile çalışacak kimselerin harcıdır. Ben yalnız bir kimse idim, işe hakim olmam mümkün değildi.

Teşebbüs ettiğim işlerden biri de bankacılık idi. Birkaç arkadaş toplanarak bu işe karar verdik ve aramızda yüz bin lira toplayarak bir banka açmaya teşebbüs ettik. Yerini hazırladım. Lâle Sineması'nın yanında Kadri Cemali'nin Kadir Han'da bir yer tuttuk, muameleleri tamamladık. Müdür olacak arkadaş işi bitirmek için Ankara'ya gitti. Ancak tam bu sırada bir kanun çıkarıldı ve bir milyon sermaye konulmadan banka açılmıyacağı karara bağlandı.

Bizim kurmak istediğimiz bankanın adı Sine-Bank olacaktı, yani yine sinema kokacaktı, bir türlü sinema muhitinden ayrılamıyorduk.

KEMAL FİLM

Kemal Film sahibi Kemal Bey ile hukukumuz hatıra-tımın başlarında belirttiğim gibi çok eskilere, ta Sirkeci'deki sinemaya kadar uzanır. Bu bakımdan kendisini çok severdim. Karısı ile birlikte Büyükada'da oturuyorlardı ve sanıyorum biraz rahatsızdı. Bir gün beni istemiş, gittim. Oğlu Osman Seden'e çok itina ederler gıdasına dikkat gösterirlerdi. Bu bakımdan olacak küçüklüğünden beri şişman bir çocuktü Osman.

Kemal Bey'le yedik içtik, sonra meseleyi açtı. «Cemil» dedi, «Durum iyi değil, kuruşları saymaya başladık, benim de halim yok. Şimdi bizim Üni-versal Şirketin Orta Doğu temsilcisi biliyorsun Mısır'da Schlater Mund. Ona gidip filimleri görüp, alıp getirmek, gümrüklerini ödemek ve filimleri piyasaya sürmek gerek, bunu yapar mısın?» dedi. «Hay hay» dedim, «Yaparım». Ertesi hafta atlayıp Mısır'a gittim, otuz kadar film gördüm, yirmisini aldım getirdim. Bunları bir yıl çalıştıracak sonra hesap görecektik. Konuşup anlaştığımız gibi bir yıl çalıştırdık, sonra hesap gördük. İkimiz için de iyi olmuştu. Yazıhanede kendisine: «Bir yıl daha devam edelim» dedim. O zaman kardeşi Şakir Bey ayağa kalktı ve, «Bizim elimiz ayağımız tutuyor, şükür» dedi, «Biz yaparız». Böyle söyleyince bana oradan kalkıp gitmek düştü.

Bir Millet Uyanıyor devrinde iyi iş yapmıştı. Onun vefatından sonra işleri Şakir Bey sürükledi ama, fazla uzun ömürlü olmadı.

Osman Seden ile fazla bir münasebetimiz olmamıştır.

HATIRALAR

ÖZEN FİLİM

Özen Filmin sahipleri de Selanikli'dir, zengin adamlardı, hesaplarını çok iyi bilirlerdi, tutumlu kimselerdi. Ailenin en büyüğü Rauf Bey ile Cemal Bey idi. Rauf Bey'in oğlu Osman Bey'dir ki, şimdiki Özen Film sahiplerinden Mehmet Soyaslan'ın dedesidir. Cemal Bey'in oğlu ise, yine Özen Film sahiplerinden İbrahim Pekin'dir.

İstanbul'da Sümer Sineması'nı, Renk Sineması'nı çalıştırdılar ve filim ithali yaptılar. Sonraları Universal'in filimlerini pazarladılar. En eski sinemacılar içinde Özen Film'in de ayrı bir yeri vardır. Bugün de aile yine sinemacılıkla uğraşmaktadır.

Benim Site Sineması'nı da Özen Filim devralmıştır. Günümüzün en büyük sinemacılarından.

FRANKO FİLİM

Ben İstanbul'a geldiğim sıralarda Franko Filim de sinemacılar arasında bulunuyordu. Çok dürüst bir şirket olarak çalıştı, uzun yıllar sonra varlık vergisi yüzünden zor durumlara düştü. İş Bankası onun şirketine ortak oldu ve bankanın gözetimi altında bir süre daha çalıştıktan sonra Bay Franko'nun vefatı ile bu filim şirketi de sona ermiş oldu.

AKÜN FİLİM

Bizim eski nesilden sonra sinema dünyasına büyük

bir atılımla giren Akün Filim olmuştur. Ben babasının Kasımpaşa'daki sinemasına filim verirdim ve bu çocuk gelir bizden filim götürürdü. Uyanık, becerikli, atılgan biri idi. Yıllar sonra sinemacı oldu ve filim piyasasında kendisine büyük bir isim yaptı.

IPEKÇİLER

İpekçi ailesi İzmir günlerinden beri beni rakip olarak görmüşlerdir. Onlar koca bir sülale idi, ben tek bir kişi idim. Gerçekten de Türk sinemasına İpekçiler çok şey getirdiler. Ama öyle bir noktaya geldiler ki artık kendilerinden başka kimsenin varlığına tahammül edemiyorlardı. Ben gerek İzmir'de, gerekse İstanbul'da İpekçiler ile rekabet ettim. Bu bir iş rekabeti idi. Hâtıratım boyunca bu münasebetleri yeri geldiğince naklettim.

Durum bu merkezde iken bir gün Caddebostan'daki evimin önünde sandal boyuyorum, balığa çıkacağım. Dediler ki: «Fahir İpekçi geldi». Karşılıdım, oturduk, kahve içtik. Bana. «Cemil, senden bir ricam olacak. Bankaya gideceğiz ve bana iki yüz bin liralık bir hâtır senedi yapacaksın» diye ricaya gelmiş. O kadar yıllık rakibime yüz çevirmedim, ağır bir şey söylemedim. Hemen hazırlandım, birlikte bankaya gittik ve senedi verdim.

Fitaş Sineması'nın açıldığında kendisini koltuk değnekleri ile açılışa getirdiler. Bana döndü. «Cemil, nihayet sinemayı açtım işte» dedi. Benim tam karşımda, bir değil iki sinema açmış idi.

HATIRALAR

Ancak İpekçiler içlerinden yıkıldılar denebilir. Şirket ve aile zamanla dayanışmasını kaybetti, karşılıklı güvensizlik onları sardı. Bu sebeple bankalarla olan çalışmalarını aksadı ve iflasa sürüklendiler.

Lüks bir hayat sürmüşlerdi, uzun yıllar sözlerini her sahada dinletmişlerdi, ancak sonunda iflas etmekten kurtulamadılar.

SON SÖZ

Burada hatıralarımın sonuna geldiğim yerde birkaç hususu okuyuculara bir kez daha belirtmek isterim.

Birinci Cihan Harbi bitip de bizler, yani cepheden geri dönebilenler Harbiye Nezareti'nin bahçesinde toplandık. Miralay İsmet İnönü orada biz yedeksubaylara artık serbest olduğumuzu bildirdi, önümüzde olan günler için hayatta başarılar diledi.

O anda hepimizin cebinde belki sadece bir on lira vardı veya yoktu. İşte ben bu on lira ile İstanbul'un orta yerinde sipsivri kaldıktan sonra yılmayarak işe giriştim, çok büyük başarılar elde ettim, milyonlar kazandım. Kötü durumlara yeniden duçar oldum, yeniden kendimi topladım, yeniden mücadeleye devam ettim. Hatıratımda bu mücadelenin nasıl seyrettiği görülecektir.

Lâle Film hiç kimseden yardım görmeyerek, kimseye sırtını dayamayarak ve memlekete bunca yıl vergi ödeyerek, alını ak bir durumda günümüze ulaşmıştır. Defterdarlıkta vergi dairelerinde, bankalarda en küçük bir pürüzü, bir sabıkası yoktur. Lâle Filmin ta-

rihi bizim sinema alanında memlekete yaptığımız hizmetlerle doludur.

Ayrıca Paris'de de sinema açmışım. Orada kalabilir, o günün ve Fransa'nın imkanlarından yararlanabilirdim. Lâkin vatan sevgisi buna mani olmuştur. Ben memleketimden uzakta milyoner hayatı yaşayacağıma, yurdumda orta halli olmayı tercih etmişimdir. Sinemacılığımız Atatürk'ün zamanında altın devrini yaşadıkdan sonra İsmet Paşa iktidarı ile birlikte artan vergilerle uzun yıllar kötüye gitti. Son 12 Eylül döneminde ise yeniden eski günlere dönüş başladı. Hükümet bu dönemde hem vergileri indirmiş, hem ücretlere zam yapmıştır.

Bundan böyle sinemacılık daha bir gelişmeye müsait ortama kavuşmuştur. Ancak sinemacıların da buna karşı dürüst, memleketsever, işine bağlı ve düzgün çalışan bir duruma gelmeleri gerekmektedir.

Zorluklardan yılmamalı, kendine daima güven duymalı, bilhassa disiplinli olmalı ve çok çalışmalıdır. Genç nesillere benim söyleyeceklerim bundan ibarettir.

Balmumcu, 1984

FOTOĞRAFLARDA KALAN

Beşiktaş Askeri Rüştiyesi'nde
(1904)

Teğmen rütbesi ile (1918)

Bölük komutanı olarak cephede (1919)

İzmir'de Lâle Sineması önünde (1929)

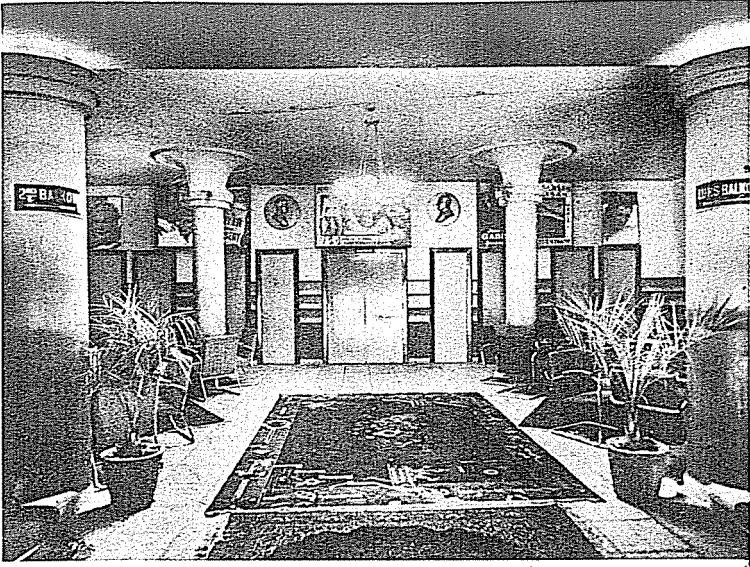
İzmir Lâle Sineması personeli ile birlikte (1931)

İzmir'de Eşrefpaşa'da 1500 kişilik Lâle Bahçe Sineması (1933)

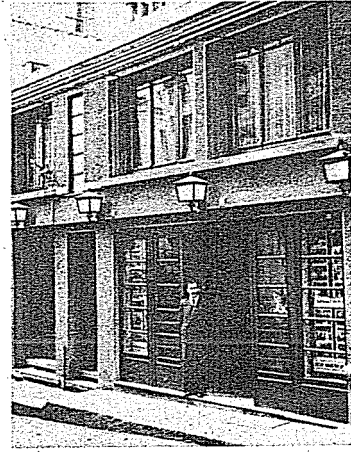
İstanbul Lâle Sineması «Denizler Aslanı» filminin afişi

İstanbul Lâle Sineması'nın girişi

İstanbul Beyoğlu'nda
Elhamra Sineması

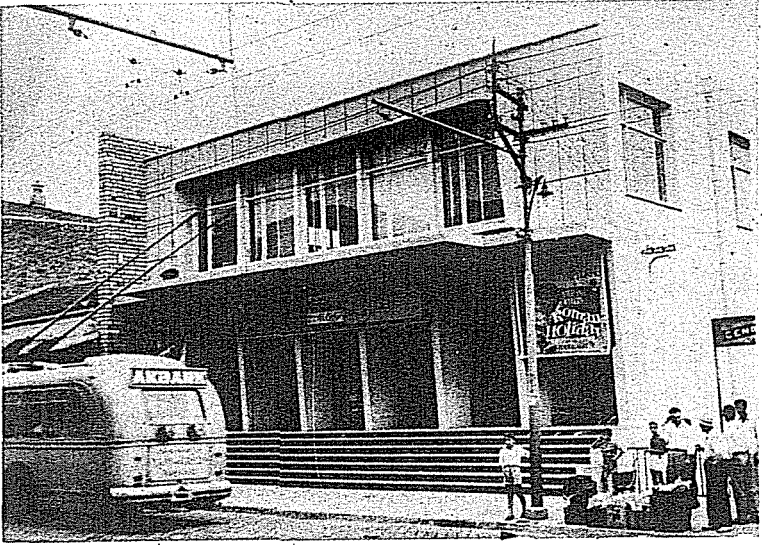
İstanbul Beyoğlu'nda
Ar Sineması

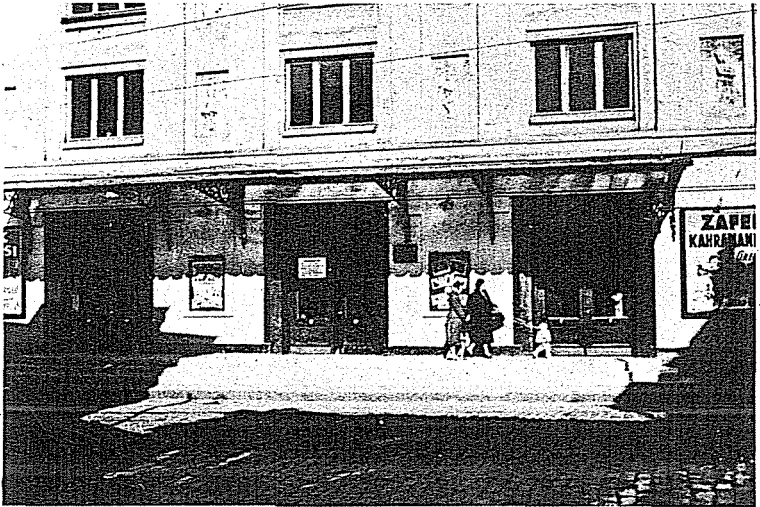
Cemil Filmer ve eşi Sabahat Filmer

Mısır Film stüdyolarında eşi Sabahat Filmer ile birlikte
(sağ başta Cemil Filmer, sağdan üçüncü eşi)

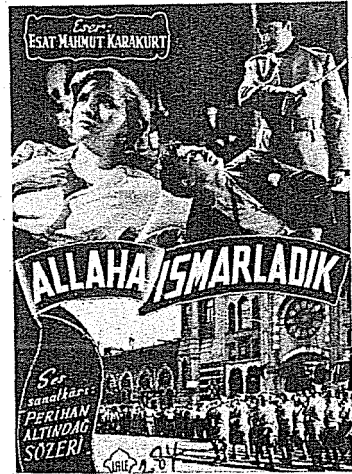
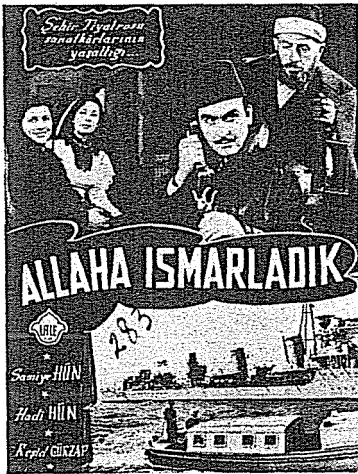
İzmir'de Köşk Sineması

Adana'da Erciyes Sineması

Lâle Sineması personeli ile birlikte (ortada)

Allaha İsmarladık» filminin afişleri

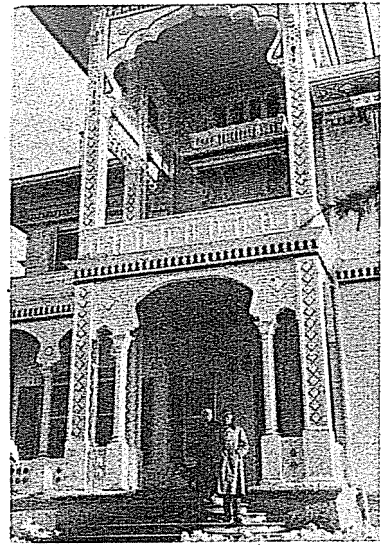
«Nilgün» Filminin anlaşması imzalanırken. Sol başta Refik Halit Karay, sağ başta Münir Hayri Egeci, ortada Cemil Filmer

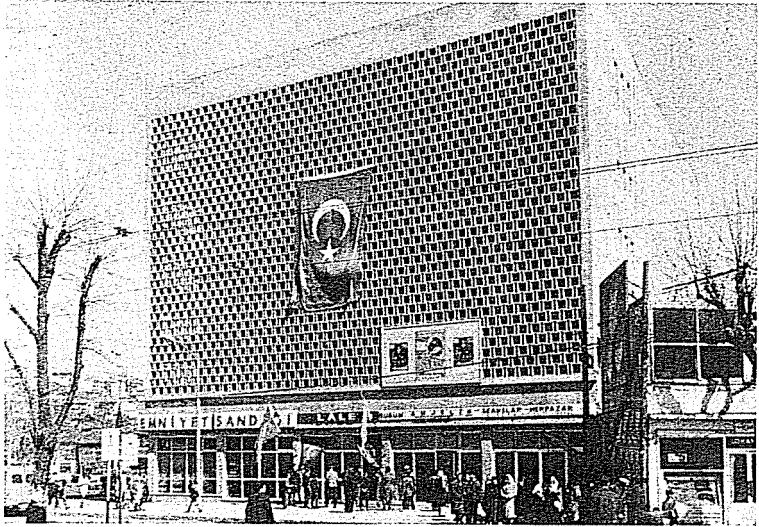
«Nilgün» filminden bir sahne. Cüneyt Gökçer, Erica Renberg

Londra'da film stüdyolarında eşi Sabahat Filmer ile

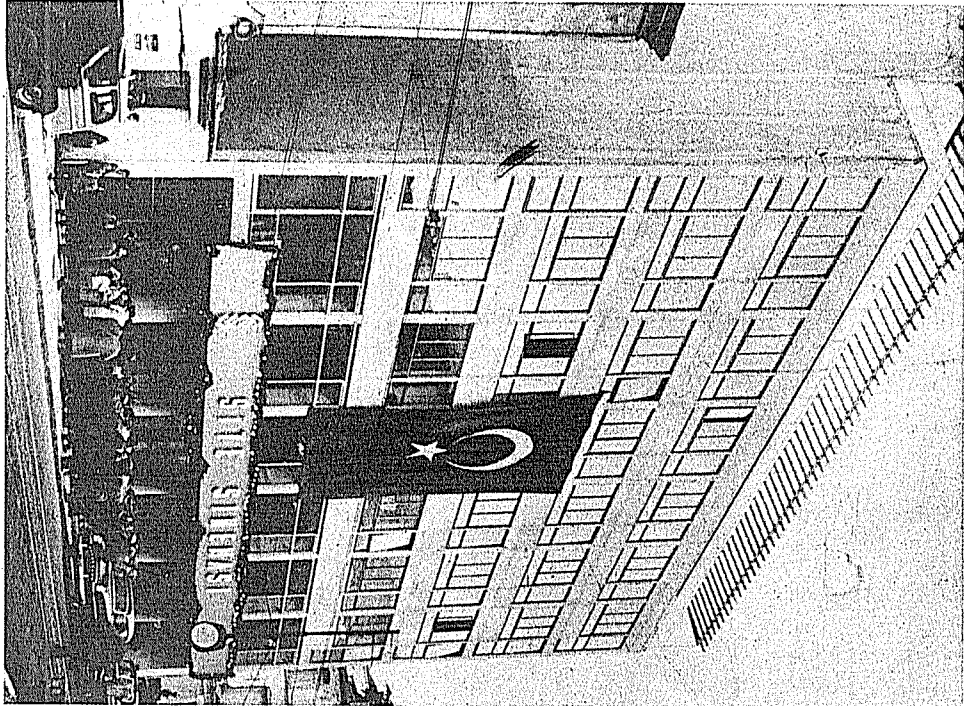
Kandilli'de Cemile Sultan Köşkü'nün harap hali ve restore edildikten sonraki durumu

Üsküdar Lâle Sineması

Site Sineması Personeli toplu halde (ortada Cemil Filmer)

İstanbul Şişli'de Site Sineması

Adnan Menderes Sİte Sinemasının açılışını yaparken

İstanbul Şişli'de Kent Sineması